

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

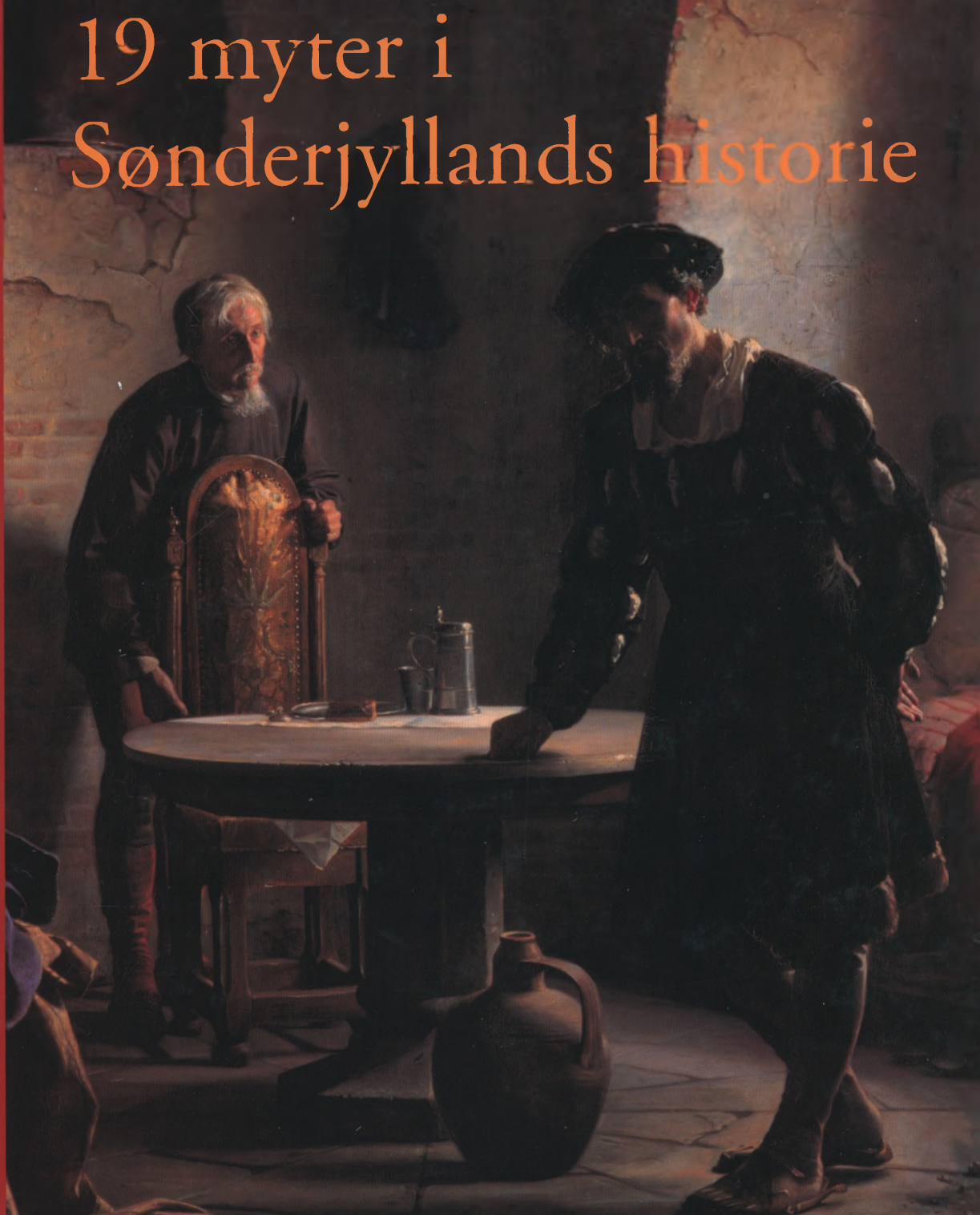
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

19 myter i Sønderjyllands historie

Historisk Samfund
for Sønderjylland

19 myter i
Sønderjyllands historie

19 myter i Sønderjyllands historie

Skrifter udgivet af
Historisk Samfund for Sønderjylland
Nr. 88

Aabenraa 2002

19 myter i Sønderjyllands historie
Skrifter udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 88

www.hist-samf-sdj.dk

© Forfatterne og Historisk Samfund for Sønderjylland

Redaktion: Axel Johnsen og Birgitte Thomsen

Sats og tryk: Winds Bogtrykkeri A/S, Haderslev

ISSN: 0109-9264

ISBN: 87-7406-073-2

Bogen er udgivet med støtte fra

Gårdejer Christen Larsen og Hustrus Mindelegat til fremme af danskheden i Sydslesvig
Lauritz og Augusta Dahls Mindelegat II
Oberst H. Parkovs Mindefond
Sønderjyllands amts Kulturfond

Billedet på omslagets forside er Carl Blochs historiemaleri fra 1871 *Christian II i Fængslet på Sønderborg Slot 1532-1549*.
Foto: Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg, Hillerød.

Indhold

Forord	7
Om myters sejlivethed Af Inge Adriansen	9
Ejderen – Danmarks grænse i middelalderen? Af Carsten Porskrog Rasmussen	13
Det danske navn Sønderjylland og det tyske navn Slesvig Af Hans Schultz Hansen	30
Christian II og det runde bord Af Inge Adriansen	44
Reformationen og den sproglige fortyskning Af Jesper Thomassen	59
Vestindien, rom og flensborgsk velstand Af Lars N. Henningsen	66
De rige skibskaptajner og Løjtsøfarten Af Lars N. Henningsen	77
Uwe Jens Lornsen Af Johannes Jensen	87
Peter Hiort Lorenzen Af Jørn Buch	103
Det 19. århundredes nationalliberale historiesyn og Sønderjylland Af Claus Møller Jørgensen	124

Jomfru Fanny – den synske kongedatter fra Aabenraa Af Hanne Christensen	140
Bagladegeværerne i 1864 Af Bjørn Østergaard	152
Pioner Klinkes heldedåd den 18. april 1864 Af Immo Doege	162
Præsident Bruno Topff og republikken Als i 1918 Af Christian Bo Bojesen	171
Afstemningen 14. marts 1920 – bedrageri eller retfærdighed? Af Axel Johnsen	183
1920 – tre myter om en genforening Af Broder Schwensen	199
Christian X og den hvide hest Af Uffe Barsballe Thyssen	208
Blod, jord og race i Slesvig Af Axel Johnsen	218
9. april 1940 var aftalt spil – Rostock-myten Af René Rasmussen	229
Jernbanesabotagen i Sønderjylland Af Henrik Skov Kristensen	241
Forfattere	254

Forord

I januar og februar 2002 afholdt Historisk Samfund for Sønderjylland en foredragsrække med titlen »Myter i Sønderjyllands historie«. Der blev holdt 19 aftenforedrag fordelt over fem onsdage i henholdsvis Sønderborg, Aabenraa, Haderslev, Tønder og Flensborg. På grund af den store publikumsinteresse besluttede Historisk Samfund for Sønderjylland at udgive foredragene på tryk.

Takket være foredragsholdernes velvilje overfor projektet har det været muligt at samle manuskripterne til samtlige foredrag i den foreliggende bog. Artiklerne fremstår i alt væsentligt som det de er, nemlig mundtligt fremførte foredrag.

På vegne af Historisk Samfund for Sønderjylland retter redaktørerne en varm tak til Lauritz og Augusta Dahls Mindelegat II, Gårdejer Christen Larsen og Hustrus Mindelegat til fremme af danskheden i Sydslesvig, Oberst H. Parkovs Mindefond samt Sønderjyllands amts Kulturfond for støtte til trykning af bogen.

Flensborg, november 2002

Axel Johnsen

Birgitte Thomsen

Om myters sejlivethed

Af Inge Adriansen

Hvad er fælles for jernbanesabotagen under besættelsen, Flensborgs import af rom fra Dansk Vestindien, de preussiske bagladegeværer i 1864, Christian II's runde bord, republikken Als og Ejdergrænsen? Svaret på dette spørgsmål er ganske enkelt: Historien om disse forhold, ting, personer og egne har givet anledning til myter, som har præget vores historieopfattelse og udviklingen af vores identitet.

Myter er ofte begivenheder, der af folk opfattes som virkeligt skete. Selve ordet myte kan imidlertid have to ret forskellige betydninger. Det kan betegne en usand historie eller i hvert fald en historie med en tvivlsom sandhedsværdi. Men en myte kan også være en mytisk historie, det vil sige en større fortælling, der tjener til at give et meningsfyldt og sammenhængende syn på tilværelsen og historiens gang – ofte ud fra en ideologisk, politisk eller religiøs synsvinkel. De myter, som præsenteres i denne bog, rummer elementer af begge dele. Det er fængende historier, der har fæstnet rod i folks bevidsthed til trods for, at historierne ikke nødvendigvis er historisk korrekte. Det er også fortællinger, der er blevet tillagt en særlig betydning, fordi de er en slags koncentrat af forestillinger om fortiden. Det er i denne forbindelse mindre vigtigt, at disse myter ikke opfylder kravene fra den historiske kildekritik. Myternes særlige betydning ligger netop ikke i deres historiske korrekthed, men i den betydning de har haft – og i vid udstrækning fortsat har – for befolkningens opfattelse af sig selv som nation. Myterne har skabt fællesskabsfølelse både hos dem, der har fortalt

myterne, og hos dem, der har lyttet – og skabt bånd mellem afsender og modtager.

Myter om fortiden kan være meget sejlivede, og selv bevisligt falske myter kan være nærmest uudryddelige. Men fortidsmyter er alligevel væsentlige at beskæftige sig med. For hvis man ser nærmere på dem, forstår man, hvordan nationen gennem tiderne har set på sig selv og på den udvikling, den har undergået. Myterne afspejler ikke blot forestillinger om, hvad danskhed er – de har også præget vores forestillinger om andre nationer. I enhver identitetsproces indgår der forestillinger, ikke blot om én selv, men i høj grad også om de andre. Danmark blev gennem hele 1800-tallet stærkt påvirket af tysk åndsliv, men samtidigt blev den tyske nation fra 1840'erne og mere end 100 år frem opfattet som hovedfjenden. Stærke, medrivende fjendebilleder er velegnede til at opbygge og styrke en national identitet, og de fleste danske nationale myter rummer fjendebilleder, der har fået danske hjerter til at svulme af fædrelandskærlighed og fællesskabsfølelse, og som har styrket kampånden over for »hver udenvælts fjende«. Modsætningsforholdet mellem dansk og tysk afspejler sig derfor tydeligt i de fleste af de 19 myter, der beskrives i nærværende bog. Faktisk er der kun to, der ikke direkte har med det dansk-tyske forhold at gøre.

Myter har både på europæisk og globalt plan været et særdeles aktuelt tema gennem 1990'erne. Enkle fortællinger med et klart budskab har en stærkere appel end komplicerede fortællinger præget af forbehold og usikkerhed. Overalt i verden bliver historier om fortidige stridigheder, især offermyter, brugt på besværgende vis af vidt forskellige politiske bevægelser, der forsøger at tage historien til indtægt for sig selv. Derfor er historiske myter kommet til at spille en langt større rolle end tidligere. Serberne har siden 600-årsjubilæet i 1989 for nederlaget til tyrkerne i slaget på Solsortesletten i 1389 brugt denne begivenhed som begrundelse for deres interesser i Kosovo. Og den hinduistiske højrefløj i Indien har brugt mongolernes invasion i middelalderen som argument for at

behandle indiske muslimer som andenrangs borgere. I Quebec i Canada dyrker fransktalende canadiere fortiden i stor udstrækning og bruger historien om ydmygelser i 1700-tallet til at forklare deres modvilje mod nutidens engelsktalende flertalsbefolkning og til at begrunde ønsket om fuld politisk selvstændighed. Delstatens motto, der blandt andet gengives på alle bilnummerplader, er »Je me souviens« – jeg husker. Her som så mange andre steder bruges fortiden til at retfærdiggøre bestemte politiske linjer i nutiden og til at skabe en kollektiv identitet.

I 1970'erne og 1980'erne var der mange historieforskere, der anså myter for slet og ret at være udtryk for en falsk bevidsthed. Dette er imidlertid en urimelig forenkling. Myter er langt mere end falsk bevidsthed, de er først og fremmest udtryk for et almenmenneskeligt behov for at skabe orden og sammenhæng i tilværelsen. Det kan ske ved at tillægge historien mening, og derfor vil der til enhver tid i enhver stat foregå en løbende nytolkning af historien, hvor myter diskuteres, revideres og udskiftes med nye forklaringer – myter.

»Hjertet har sine grunde, som fornuften ikke kender«, sagde den franske filosof Blaise Pascal engang. Mennesket har et grundlæggende behov for at tolke mening ind i historiske begivenheder og hændelser, der i sig selv synes meningsløse. Erindringer præger vores liv, og det at interessere sig for fortiden har været et fællesmenneskeligt træk i hvert fald gennem et par hundrede år. Menneskets historiske bevidsthed kan ikke nøjes med historiske kendsgerninger, men stiller tillige krav om meninger, logik og sammenhænge.

Selvom vi således klart må erkende myternes funktion og betydning, fratager denne erkendelse os ikke forpligtelsen til at drive nøgtern historieforskning og vederhæftig historieformidling. Artiklerne i denne bog forsøger – hvor det er muligt – at skille løgn fra sandhed, samtidig med at de viser myternes kraft og betydning på det følelsesmæssige plan. Herved kommer fortiden til at fremstå

flertydig – i modsætning til myternes klare entydighed og fængende forenklinger.

Litteratur

Barthes, Roland: Mytologier. 1996.

Hylland Eriksen, Thomas: Kampen om fortiden. Et essay om myter, identitet og politikk. 1996.

Ejderen – Danmarks grænse i middelalderen?

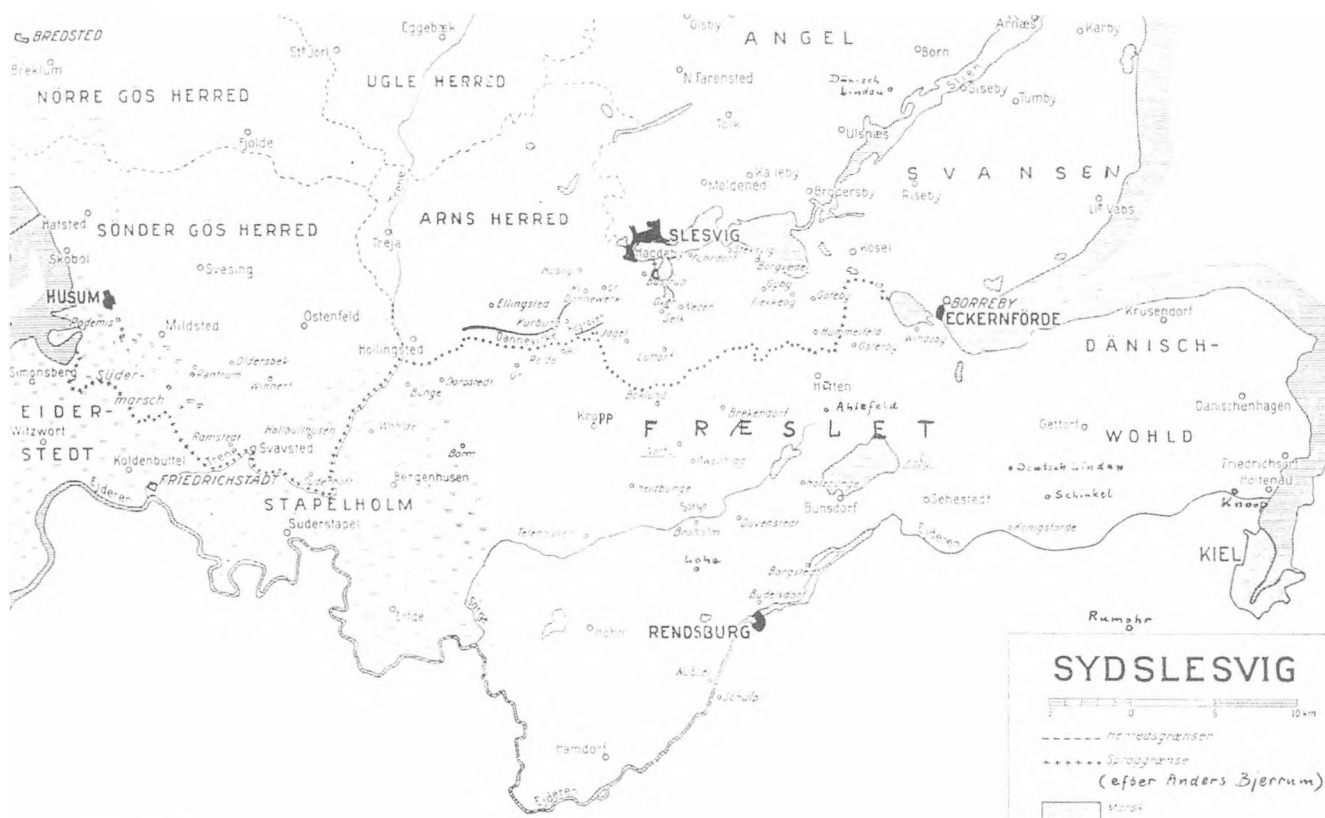
Af Carsten Porskrog Rasmussen

Den 1000 år gamle historie om Ejderen som statsretligt skel mellem Slesvig og Holsten blev i midten af 1800-tallet brugt af nationalliberale politikere i Danmark i et forsøg på at underbygge deres krav om et Danmark til Ejderen. I forlængelse heraf opstod forestillingen om, at Ejderen også var en etnisk grænse mellem dansk og tysk.

»Jeg ved ikke ret, hvad Danmark er«, sagde den unge nationalliberale politiker Orla Lehmann provokerende i en tale i 1842. Han fortsatte: »Prøv at besvare mit spørgsmål, og De ville ikke finde det så urimeligt, at jeg ikke ved, hvor langt Danmark går.« Derpå gav han selv hele fem svar: »Naturligvis til Kongeåen, thi der begynder hertugdømmet Slesvig. – Nej, til Flensborg Fjord; thi så langt hersker det danske Sprog. – Nej, til Slien, det ældgamle grænseskel mellem skandinavisk og germansk nationalitet. – Nej, til Ejderen, der fra Karl den Stores tider og til den dag i dag har været ›terminus imperii Romani‹. – Nej, så langt som den danske konges scepter når, til Elbens bredder.«

I disse korte sætninger trak Orla Lehmann noget væsentligt op vedrørende »det danske monarki« eller helstaten, som vi plejer at sige. Det var en sammensat statsdannelse, der bestod af flere dele med hver sin statsretslige stilling. Derfor var der på hver sin måde statsretslige grænser ved Kongeåen, Ejderen og Elben. De to første adskilte monarkiets tre hoveddele: kongeriget Danmark, hertugdømmet Slesvig og hertugdømmet Holsten. Den tredje, som udover Elben fulgte en temmelig ujævn linie fra Hamborg til Lübeck, skilte den danske konges lande fra lande under andre herskere.

Til disse officielle grænser føjede Orla Lehmann imidlertid to andre: sproggrænsen og det, han kaldte nationalitetsgrænsen.

Stednavnene i den sydligste del af Sønderjylland vidner om en gammel sprogrænse mellem danskere og sachsere. I følge stednavneforskeren Anders Bjerrums undersøgelser løber denne grænse ikke ved Ejderen, men derimod fra Vindeby Nor ved Eckernförde, langs Dannevirke, nord om Frederiksstad og halvøen Ejdersted. Efter H. V. Gregersen: *Plattysk i Sønderjylland*.

Modsat de tre andre var disse grænser dels ikke faste linier, dels var det ikke grænser, der var blevet nævnt ret ofte før 1842. Betoningen af sprog- og nationalitetsgrænsen var udtryk for den gryende nationale bevægelse, og argumenter om sprog og nationalitet var centrale for både de nationalliberale og for den danske bevægelse i Slesvig, når de argumenterede for, at Slesvig hørte til Danmark.

Alligevel var det hverken den aktuelle sprogrænse – Flensborg Fjord – eller en forestilling om en grænse baseret på afstamning – Slien (i praksis vel Sli-Dannevirke-linjen) – som Orla Lehmann i denne tale ville argumentere for, men Ejderen. Resten af talen handlede om, at Ejderen var Danmarks rette sydgrænse. Orla Leh-

mann kom dermed til at grundlægge myten om Ejdergrænsen. Fra begyndelsen bestod den af en påstand om, at Ejderen var Danmarks ældgamle og rette statsgrænse. Siden føjedes dertil også mere eller mindre tydeligt en forestilling om, at den også var den gamle sydgrænse for det danske folk.

Ejdergrænsen i ældre middelalder

Orla Lehmann greb ikke Ejdergrænsen ud af den blå luft. I 1842 var Ejderen dels grænse mellem hertugdømmerne Slesvig og Holsten, dels nordgrænse for Det tyske Forbund. Som grænse kendes den imidlertid mere end tusind år længere tilbage. I de frankiske rigsannaler nævnes under året 808, at danerkongen Godfred lod bygge en vold til at »værne Ejderens nordlige bred«, og i 811 mødtes tolv frankiske og tolv danske stormænd ved Ejderen for at slutte fred. Heri må ligge en opfattelse af Ejderen som grænse mellem den danske konges og frankerkongens område. Allerede 808 grundlægges således en tradition for at sætte lighedstegn mellem Ejder og Dannevirke. Denne tradition har været uhyre sejlivet, skønt Dannevirke nu en gang ligger 20-25 kilometer nord for Ejderen.

Ejdergrænsen lå ikke fast fra 811. I lange perioder af 800-tallet og 900-tallet var der næppe en fungerende dansk kongemagt, og i anden halvdel af 900-tallet synes den tyske konge eller kejser at have haft magt nord for Ejderen – i hvert fald i området op til Slesvig. Den danske konge generobrede imidlertid efter alt at dømme området sidst i 900-tallet, og 1024 (måske i 1026?) afstod den tyske kejser officielt Slesvig og »den mark [det vil sige grænseområde], der ligger hinsides Ejderen« til den danske konge. Derpå synes Ejderen i princippet anerkendt som Danmarks sydgrænse.

Kong Valdemars Jordebog fra 1231 viser, at den danske konge herskede over og havde godser helt ned til Ejderen. Den viser imidlertid også, at der var væsentlige forskelle mellem området mellem

Ejderen og Dannevirke på den ene side og det øvrige Jylland på den anden. Hele Jylland ned til Dannevirke var som resten af Danmark inddelt i herreder. Syd for Dannevirke nævnes derimod fire områder uden herredsbetegnelse, nemlig Svansø, Kamp, Fredslet og Jernved. Nord for Sli-Dannevirke-linjen var de kongelige godser opgjort i mark guld, et mål der blev brugt i hele Jylland og på Fyn. Derimod hedder det, at kongen har »420 hove mellem Sli og Ejder«. Ordet hove er det tyske ord »Hufe«, det jordmål man generelt brugte i det nord- og østtyske område. Hertil kan vi føje, at stednavneforskningen har godtgjort, at stednavnene fra vikingetid og middelalder er af nordisk oprindelse nord for Dannevirke samt i det meste af halvøen Svans, men overvejende af nedertysk oprindelse mellem Dannevirke og Ejderen. Alt i alt må det antages, at situationen omkring 1200 var den, at den danske konge nok herskede ned til Ejderen, men at den sydligste del af Jylland var befolket af tysktalende mennesker, der på mange måder havde indrettet sig efter de principper, der gjaldt i Holsten og meget af Nordtyskland generelt – eller specielt de områder, der i 1000-tallet og 1100-tallet var genstand for den såkaldte tyske østkolonisation. Ved middelalderens slutning adskilte området syd for Dannevirke sig også fra resten af Slesvig ved, at der ikke var selvejerbønder, men kun fæstere, og at næsten alle landsbyer hørte under én gods-ejer.

Hertugdømmet Slesvig og Ejdergrænsen

I 1232 udskiltes det sydlige Jylland mellem Kongeåen og Ejderen som hertugdømmet Sønderjylland eller Slesvig. Ejdergrænsen blev nu i praksis ikke Danmarks, men hertugdømmet Slesvigs sydgrænse. For området mellem Dannevirke og Ejder kom det til at betyde, at lighederne til områderne sydfor kun blev større. I 1260 pantsatte enkehertuginde Mechtildis området til greverne af Holsten. I de følgende hundrede år foregik der en indvandring af holstensk

adel, der satte sig massivt fast i det sydligste Slesvig, som herefter udviklede sig til en fortsættelse af det adelsdominerede Østholsten.

Principielt var der ikke tale om, at grænsen mellem Holsten og Slesvig blev flyttet, men blot om en stærk holstensk indflydelse i Sydslesvig. Det fik blandt andet den betydning, at de holstenske adelsmænd i Sydslesvig også trådte i de sønderjyske hertugers tjeneste. I løbet af 1300-tallet voksede den holstenske indflydelse i hele Slesvig, og da det sønderjyske hertughus uddøde i 1375, satte holstenerne sig på hele hertugdømmet. Det lettedes af, at også det danske kongehus uddøde med Valdemar Atterdag i 1375, og dronning Margrethe havde de første år nok at gøre med at sikre sig herredømmet i Danmark. I 1380'erne stod hun for at forsøge også at vinde magten i Sverige. I den situation ønskede hun at få ryggen fri, og for at opnå det, forlenede hun de holstenske grever med Slesvig. Herefter havde Holsten og Slesvig formelt fælles fyrste.

I udgangspunktet var der tale om en personalunion mellem to selvstændige territorier. Ejdergrænsen bestod, men den afgrænsede nu to fyrstendømmer, der var under samme herre, og den knyttede derfor lige så meget sammen, som den skilte. Gennem de næste godt 70 år voksede Slesvig og Holsten mere og mere sammen, hjulpet på vej af, at de samme holstenske adelsslægter havde stor magt i både Slesvig og Holsten. Formentlig var den langvarige strid om magten i Slesvig mellem det holstenske grevhus på den ene side og Margrethe I og Erik af Pommern på den anden også med til yderligere at knytte Slesvig – eller den del af det, greverne beherskede – til Holsten, idet grevernes behov for at hævde deres autoritet blev større.

Ejdergrænsen i den danske helstat fra 1460-1800

I 1459 uddøde det slesvig-holstenske greve- og hertughus med Adolf VIII. Ejdergrænsen kunne nu i teorien have fået virkelig betydning, for Slesvig var som len hjemfaldet til den danske krone,

mens forskellige slægtninge havde arvekrav på Holsten. For at undgå en adskillelse og en opsplitting valgte de slesvigske og holstenske stænder i stedet den danske konge, Christian I, til hertug af Slesvig og greve af Holsten.

Christian I var da allerede konge af både Danmark, Norge og Sverige. Forholdet mellem de tre riger bestod i hovedsagen af et kongefællesskab og et forsvarsforbund mellem tre stater med hver sin lovgivning, hver sin suverænitet og hver sine organer til at hævde denne suverænitet og styre landet sammen med kongen. Kongen havde lovet at styre hvert rige efter dets egne love og sammen med dets egne mænd.

Nu gav kongen adelen i Slesvig og Holsten tilsvarende løfter. Men han gav dem ikke til stormændene fra Slesvig og Holsten hver for sig, men samlet. Man opererede nu ikke med en slesvigsk og en holstensk adel, men med en slesvig-holstensk adel. Holsten blev ophøjet fra grevskab til hertugdømme i 1474, men allerede efter 1460 var de fleste overordnede spørgsmål fælles for Slesvig og Holsten. Skatte- og militærvæsen var fælles, og det samme var kongens politiske mod- og medparter. Ligesom kongen i forvejen havde et svensk, et norsk og et dansk rigsråd at forhandle med, fik han nu endnu ét, men vel at mærke ikke et slesvigsk og et holstensk, men et slesvig-holstensk. De landdage, der med mellemrum blev indkaldt for blandt andet at fungere som domstole, vælge og hylde nye fyrster og bevilge skatter, var dog i princippet endnu separate for de to hertugdømmer. Alt i alt var situationen den, at Slesvig og Holsten tilsammen udgjorde en realunion, der som samlet hele var i personalunion med kongeriget Danmark, som så også indgik i en anden, men lignende personalunion med Norge og – af og til – Sverige.

Ved reformationen blev forfatningssituationen i dette monarki noget forenklet. Sverige trådte nu definitivt ud af unionen, og Norge blev lagt under det danske rigsråds styre og suverænitet. Norge og Danmark kom dermed til at udgøre en realunion, der så

Ved fredsslutningen i 1720 efter Store Nordiske Krig blev den for Danmark så pinagtige alliance mellem Sverige og Gottorperne ophævet. England og Frankrig udstedte garantier for den danske konges besiddelse af Slesvig, og den situation ønskede Frederik IV at benytte til at knytte Slesvig yderligere til kongeriget. Den 3. og 4. september 1721 lod han sig hylde på Gottorp Slot af hertugdømmets adel og stænder som Slesvigs eneste suveræne lensherre. Lorenz Fröhlichs maleri af arvehyldningen blev i 1860 ophængt i stændersalen i Slesvig. Maleriet er en ret fri fortolkning af begivenheden, der i virkeligheden foregik indenfor på Gottorp Slot. Foto: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

igen var i personalunion og forsvarsforbund med den tilsvarende realunion af Slesvig og Holsten. Statsretsligt set og i praktisk regering var Danmark dermed knyttet tættere til Norge, og Slesvig var knyttet tættere til Holsten, end Danmark og Slesvig var knyttet til hinanden. Slesvig og Holsten smeltede endnu mere sammen, idet også landdagene fra nu af var fælles for begge hertugdømmer.

Forholdene i hertugdømmerne blev igen kompliceret ved delingen i 1544, men det er værd at erindre, at delingen gik på tværs af skellet mellem Slesvig og Holsten. Den kom dermed kun yderligere til at nedtone betydningen af Ejdergrænsen. Nu var det vigtigste indre skel det, der gik mellem kongelige og gottorpske dele.

De indviklede stridigheder mellem den danske kongemagt og gottorperne fra 1658 til 1773 komplicerede sagerne en del. Fra 1658 til 1720 var begge fyrster suveræne i Slesvig, men underlagt den tyske kejser i Holsten. Efter 1720 herskede den danske konge

i hele Slesvig, mens Holsten stadig var delt. Det medførte en mængde statsretslige overvejelser og manøvrer fra både dansk og gottorpsk side. Da den danske konge efter Store Nordiske Krig rådede over hele Slesvig, gennemførtes den såkaldte inkorporation af Slesvig i Danmark i 1721. Der var ikke tale om, at Slesvig blev en almindelig del af kongeriget Danmark som Vestjylland eller Fyn. I stedet blev Slesvig inkorporeret i det statsretslige begreb »den danske krone« på samme måde, som Norge var det. Derved gjaldt – i hvert fald efter kongens og hans regerings opfattelse – Kongelovens arveret også i Slesvig. Dette skulle siden blive bestridt af augustenborgerne og slesvig-holstenerne. At tankegangen bag inkorporationen ikke havde noget at gøre med en forestilling om, at Slesvig var nationalt dansk, understreges af, at den danske konge i 1806 foretog en tilsvarende inkorporation af Holsten, fordi det på det tidspunkt var muligt. Hvorvidt denne inkorporation var lovlig, var der dog ikke enighed om.

Først og fremmest var inkorporationen af Slesvig i 1721 stort set begrænset til det statsretslige niveau. Konkret bestod fortsat det forhold, at Slesvig og Holsten på mange måder var knyttet tættere til hinanden, end Slesvig var til Danmark. Den danske centraladministration i København var nu som før opdelt i to hovedgrene: en dansksproget, der tog sig af Danmark og Norge, og en tysksproget, der tog sig af Slesvig og Holsten. Der var i langt det meste af perioden toldgrænse mellem Danmark og Slesvig, men ikke mellem Slesvig og Holsten. Skattevæsenet var grundlæggende fælles for Slesvig og Holsten, men klart anderledes end nord for Kongeåen. Det samme gjaldt militæret, kirken og civilforvaltningens opbygning.

På lovgivningens område fandtes det vigtigste skel før 1683 ganske vist ved Ejderen. Den grundlæggende lov, der blandt andet fastlagde det meste af civilretten, var dels Sachsenspiegel, den første tyske retsbog fra 1220, dels Jyske Lov fra 1241. Sachsenspiegel gjaldt i det meste af Holsten, mens Jyske Lov gjaldt både i det me-

Ejderstenen (ca. 1720), der sad i en af portene til Rendsborg-fæstningen, markerede grænsen til det »Hellige Tysk-romerske Rige«. I dag befinder stenen sig i Tøjhusmuseet i København.
Foto: Tøjhusmuseet.

ste af Slesvig og nord for Kongeåen. Der var dog også et skel ved Kongeåen, idet den senere lovgivning vedrørende Slesvig og Holsten i hovedsagen var fælles for de to hertugdømmer. Fra 1683 blev Kongeågrænsens betydning også øget på dette felt, idet Kongeriget Danmark fik en ny lovbog, Danske Lov, mens Slesvig beholdt Jyske Lov. Lovgivningsmæssigt var Slesvig nu delvis sig selv, delvis forbundet med Holsten, men helt adskilt fra kongeriget.

Først i 1800-tallet var grænserne ved Kongeåen og Elben således vigtigere i den praktiske hverdag end Ejdergrænsen. Kongeågrænsen skilte rigsdelen med forskellig lovgivning, skattesystem, militærsystem, forvaltningssystem og møntvæsen. Grænsen ved Elben skilte områder under hver sin hersker og med hver sin udenrigspolitik, og det betød, at soldater på hver sin side af denne grænse stod under hver sin øverstkommanderende og i princippet kunne komme i krig med hinanden. I den sammenligning måtte Ejdergrænsen synes ret ubetydelig. Den var der. Formentlig kendte alle lidt mere uddannede og privilegerede mennesker til den – måske også de mindre privilegerede. Men de har næppe følt, at det gjorde en stor forskel at gå over den. Den har vel lignet grænsen mellem to tyske delstater i dag.

Terminus imperii Romani

Grænsen ved Ejderen havde dog én betydning mere. Ejderen var fra 1000-tallet til 1806 »terminus imperii Romani«, som Orla Lehmann udtrykte det. Det vil sige, at Ejderen var nordgrænse for det såkaldt »Hellige Tysk-romerske Rige«. Nu var dette rige fra 1200-tallet til sin undergang i 1806 en ret løs ramme, men det indebar dog, at grevskabet og siden hertugdømmet Holsten på forskellige måder var integreret i et system, der blandt andet omfattede et beskedent rigsforsvar, lejlighedsvis opkrævning af skatter til dette, og rigsdomstole. Det havde i visse situationer betydning for Danmark, især i udenrigspolitisk henseende, at den danske konge

som holstensk hertug også var tysk rigsfyrste. Frem til 1806 var Danmark imidlertid oftest den regionale stormagt i det nordtyske område, så tilhørsforholdet til det tysk-romerske rige betød sjældent meget og blev endnu sjældnere oplevet som en belastning i København.

Det ændrede sig efter Napoleonskrigene. Dels var Preussen nu klart den dominerende stormagt i hele Nordtyskland, dels opstod der en folkelig tysk nationalbevægelse, der ønskede at gøre det splittede Tyskland til en enhed. Denne bevægelse kunne i nogen grad udfolde sig inden for rammerne af Det tyske Forbund, der i 1815 var trådt i stedet for det undergangne tysk-romerske rige. Danmark kom til at mærke, at kredse i store dele af Tyskland nu interesserede sig mere for forholdene i Holsten, blandt andet fordi det ved forbundets dannelse var vedtaget, at alle delstater skulle have i hvert fald en vis grad af demokrati. Fra den danske ledelses side blev det oplevet som indblanding i monarkiets indre anliggender.

Set fra den tyskorienterede slesvig-holstenske bevægelse, der var ved at opstå i første halvdel af 1800-tallet, var det omvendt et problem, at Slesvig ikke var med i dette forbund. Slesvig-holstenerne så de to hertugdømmer som en enhed, sådan som de rent faktisk også havde været det i politisk henseende i århundreder, og de krævede fra midten af 1840'erne Slesvig indlemmet i Det tyske Forbund. Det ville dog ikke løse det problem, at det danske monarki stadig var både med og udenfor. I 1841 foreslog den tyske avis *Augsburger Allgemeine Zeitung*, at hele det danske monarki indtrådte i Det tyske Forbund. Danmark kunne så samtidig løse det problem, forbundet havde: Det manglede en flåde. Danmark kunne blive forbundets »admiralstat«.

De nationalliberale og Ejdergrænsen

Orla Lehmanns tale i 1842 var direkte vendt mod admiralstatstanken. Han og hans ligesindede ville ikke ind i et tysk forbund, dels af nationalt-kulturelle årsager, dels fordi det blev anset for at repræsentere reaktionære kræfter, domineret som det var af de konservativt styrede stormagter Preussen og Østrig. De mente imidlertid også, at den bestående situation var uholdbar. De ville løse den ved at overføre de fleste af de funktioner, grænserne ved Kongeåen og Elben havde, til Ejdergrænsen. Slesvig skulle knyttes tættere til Danmark, mens Holsten til gengæld kunne få lov til at gå helt ind i det vordende Tyskland.

Orla Lehmann søgte, som den dygtige politiker og taler han var, at nedtone, at dette i høj grad ville repræsentere et brud med de herskende politiske og administrative forhold gennem adskillige hundrede år. Orla Lehmann gjorde i stedet meget ud af, at Holsten helt igennem var tysk, mens Slesvig grundlæggende var dansk. Hermed brugte Orla Lehmann altså nationale betegnelser. Det var i hovedsagen nyt. Gennem århundreder havde hertugdømmernes indbyggere først og fremmest været betegnet som slesvigske, holstenske eller slesvig-holstenske. Orla Lehmann repræsenterede den nationale tankegang, der vandt mere og mere frem i både Tyskland, Danmark og altså også i hertugdømmerne i disse år.

Der var imidlertid flere konkurrerende bud på, hvad der betingede det nationale tilhørsforhold, det vil sige hvad der afgjorde om folk var »danske« eller »tyske«. Det ene bud var det statsretslige, som lagde vægt på rigernes officielle suverænitet. Det andet var det folkelige eller romantiske, som byggede på en forestilling om, at sprog, kultur og eventuelt afstamning bestemte grænserne mellem folkene og ikke tilfældige fyrstegiftermål og grænsedragninger i gamle dage. I Orla Lehmanns tale kan man i virkeligheden finde spor af begge disse definitioner. Hans vigtigste argument for, at

Slesvig var dansk, var, at »under den vågnende folkebevidstheds ægide den skandinaviske nationalitet og dansk tunge af lang fornedrelse have rejst sig i Slesvig og kraftigen fordre deres hellige ret«.

Orla Lehmann inddrog altså forestillinger om sprog og nationalitet, og alene betegnelsen »skandinavisk nationalitet« viser, at han ikke definerede nationaliteten statsretsligt, men etnisk. Sproggrænsen eller afstammingsgrænsen var imidlertid ikke konkrete, bestående linier på kortet, men mere diffuse grænseflader, som kunne diskuteres. Sproggrænsen var særdeles tvetydig. Den eneste nogenlunde faste sproggrænse var den århundredgamle grænse mellem dansk og tysk kirkesprog, som i øvrigt stort set svarer til statsgrænsen af 1920. Det var faktisk den sproggrænse, Orla Lehmann tog udgangspunkt i. Ellers var sproggrænsen på ingen måde fast. Groft taget regner man med, at folk på denne tid ned til en linje nogenlunde midt mellem Slesvig og Flensborg overvejende havde dansk/sønderjysk talesprog, men skriftsproget var overvejende tysk for langt de fleste i Syd- og Mellemslesvig og for ikke så få i Nordslesvig. For mange mennesker gik der så at sige en sproggrænse midt ned gennem dem selv, så de var dansksprogede i nogle sammenhænge og tysksprogede i andre.

»Nationalitetsgrænsen« er et endnu mere flydende begreb. I og med at Orla Lehmann placerede den ved Slien – og dermed ved Dannevirke –, tog han udgangspunkt i en forestilling om, at nationaliteten var fastlagt ved afstamning, at den så at sige én gang for alle var dannet langt tilbage i historien. I virkelighedens verden var det reelt umuligt at fastslå, hvem der var omfattet af et sådant afstammingsprincip.

Det er derfor ikke så mærkeligt, at Orla Lehmann i stedet som sin ønskegrænse valgte Ejdergrænsen. Den var den bestående grænse for Det tyske Forbund, der var det konkrete problem i 1842, og derfor et naturligt udgangspunkt. Videre var den en grænse, der fandtes i forvejen. Ikke desto mindre grundlagde dette valg en modsætning i dansk grænsepolitisk og nationalistisk argumentati-

on. Argumenterne for Slesvigs danskhed var af sprogligt-kulturel eller afstammingsmæssig art, men netop disse argumenter kunne ikke begrunde en Ejdergrænse, men højst en delingslinie ét eller andet sted mellem Flensborg og Slesvig by. Orla Lehmann vidste det godt, men sagde i 1842, at man ikke kunne »sønderrive Slesvig på baggrund af sprog eller nationalitet«. Uanset, at den generelle danske agitation for Slesvigs danskhed var baseret på et folkeligt-romantisk nationalismebegreb, byggede det konkrete krav om »Danmark til Ejderen« på nøjagtig samme slags argumenter som det slesvig-holstenske krav om, at hertugdømmerne skulle forblive »up ewig ungedeelt«, nemlig de nedarvede administrative enheder og deres stilling. Det undlod de nationalliberale blot at tale alt for højt om.

Mytens senere betydning

Orla Lehmann var udmærket klar over, at man ikke kunne argumentere for Ejdergrænsen på folkeligt-nationalistisk grundlag. Denne indsigt delte han formentlig med de fleste nationalliberale politikere. Navnlig i kongeriget, hvor de nationalliberale havde deres politiske basis, var det imidlertid lettere at argumentere for, at »Slesvig er gammelt dansk land« og »Danmark til Ejderen« end for, at Slesvigs historie, sprogforhold og politisk-administrative forhold var højst komplicerede, så Slesvig ikke entydigt lod sig putte i den ene eller den anden nationale hat. En anvendelse af nationalitetsprincippet på Slesvig kunne reelt kun ende med en vanskelig deling af hertugdømmet.

Denne argumentation fik følger. I 1848 bidrog den til, at regeringen afviste de slesvig-holstenske følere om en deling af Slesvig. I 1864 undlod den nationalliberale regering at gribe efter det opnåelige – en deling af Slesvig – i sin kamp for det uopnåelige: Danmark til Ejderen. Det var der adskillige grunde til, men én af dem var, at man selv havde agiteret så meget for Ejdergrænsen, at den

ret svage nationalliberale regering ikke vovede at gå til sine vælgere og søge at vinde gehør for et delt Slesvig.

Efter 1864 holdt spørgsmålet om Ejdergrænsen op med at være politisk relevant. Ganske vist blev myten holdt ved lige gennem fortællingerne om Uffe hin Spage og Thyra Danebod, som blev knyttet sammen i tavs forbigåelse af, at Ejder og Dannevirke ikke er det samme, men de næste 54 år stod den politiske kamp om og i Nordslesvig. Den egentlige Ejderpolitik havde hele tiden mere været et kongerigsk end et sønderjysk fænomen, og efter 1864 knyttede de dansksindede sønderjyder deres håb til en deling af Slesvig på basis af nationalitet, som den kom til udtryk i levende kultur og politisk indstilling. For så vidt man diskuterede konkrete grænser, gik diskussionen på, om Flensborg hørte med til Nordslesvig eller ikke. Det var da også denne sidste diskussion, der udviklede sig til politisk strid 1918-1920.

Ganske vist fandtes i Danmark fortsat stærkt nationale kredse, der mente, at Danmark havde ret til hele Slesvig eller i hvert fald landet ned til Dannevirke. I 1919-1920 stod disse »Dannevirkefolk« imidlertid helt i skyggen af Flensborgbevægelsen.

Ejdergrænsen og det danske mindretal

Efter 1920 kom forestillingerne om Ejder- eller Dannevirkegrænsen til at spille en vis rolle for det danske mindretal i Sydslesvig. Den ledende skikkelse i det danske mindretal, der organiserede sig fra 1920, redaktør Ernst Christiansen, var Dannevirkeemand. Han vedblev i ledere i *Flensborg Avis* og i sine mange taler at agitere for, at stort set hele den hjemmehørende slesvigske befolkning »dybest set« var danskere, der blot var blevet forledt og derfor ikke erkendte deres sande nationalitet. Han mente altså, at nationaliteten var om ikke direkte biologisk bestemt, så i det mindste en grundlæggende substans, der fandtes i den lokale befolkning – også selv om den måtte have tysk sprog og sindelag. Lignende holdninger

Det danske mindretal i Sydslesvig og de nationale støtteforeninger i Danmark havde igennem 1920'erne og 1930'erne argumenteret for Dannevirke som grænse for det danske folk og dermed for mindretallets virkeområde. Argumentationen blev forstærket efter det tyske sammenbrud i 1945, hvor man følte sig bekræftet af den lavineagtige tilslutning til mindretallet – ikke mindst i de sydligste egne af Sydslesvig. På billedet ses nydanske børn uden for en overfyldt barak ved Uffe-skolen i Tønning ved Ejderen i anden halvdel af 1940'erne. I maj 1945 havde skolen otte børn, hvoraf tre var lærerens egne. I 1949 havde Uffe-skolen knap 500 elever. Foto: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

prægede andre personer i mindretallet og de ledende kredse i de foreninger, der nu etableredes til at støtte mindretallet. Det var mest udtalt i Ligaen D.D.D. (Danmark, Dannebrog, Dannevirke), senere kaldet Slesvig-Ligaen, men gjaldt i hvert fald i begyndelsen også i betydelig grad Grænseforeningen.

Disse holdninger er en del af baggrunden for, at mindretallet i mellemkrigstiden ihærdigt arbejdede på at vinde fodfæste også uden for Flensborg og den stribe sogne omkring byen og langs den nye grænse, hvor der havde været en erklæret og organiseret danskhed også i tiden før 1920. Resultaterne var små i praksis, men mindretallet og dets varmeste kongerigske støtter fik navnlig i 1930'erne mere og mere lagt sig fast på en ideologi, der hævdede, at hele Slesvig i bund og grund ved afstamning – man brugte endda undertiden de nazistiske begreber »blod og jord« – var dansk. Konkret vandt man intet fodfæste syd for Dannevirke og kun yderst svage positioner mere end 10-15 kilometer syd for

grænsen. Derfor var der aldrig noget behov for en afklaring af, om det egentlig var en Dannevirke- eller en Ejdergrænse, man drømte om. Ejder og Dannevirke kunne derfor fortsætte med at være sammenknyttede begreber.

Før 1945 forblev forestillingerne om Slesvigs grundlæggende danskhed stort set akademiske teorier i ret snævre kredse, men de fik reel betydning efter Tysklands sammenbrud 1945, hvor den danske bevægelse hurtigt blev til en flodbølge. Nu blev det pludselig relevant at diskutere, hvor langt sydpå man ville acceptere en omvendelse til det danske. Det danske mindretals øverste ledelse tog imidlertid ikke diskussionen. Meget hurtigt tog kredse inden for mindretallet initiativ til at udbrede bevægelsen til hele Slesvig. Interessant nok havde de særlig travlt med at vinde fodfæste i det allersydligste Slesvig, altså syd for Sli-Dannevirke-linien. Det bandt meget hurtigt mindretalsledelsen til at arbejde for, at ikke blot Flensborg og omegn, men hele Slesvig ned til Ejderen kom til Danmark.

Der var næppe store chancer for, at Flensborg og nærmeste omegn kunne være kommet til Danmark, for heller ikke det var det politiske flertal i Danmark formentlig indstillet på, men genforeningskravet blev i hvert fald ikke mere realistisk af, at det kom til at gælde hele Sydslesvig til Ejderen. Reelt blev det gamle danske mindretal i Flensborg og omegn fanget af sin egen »blod-og-jord«-ideologi. Den kom til at binde Flensborg-mindretallets skæbne til en bevægelse, der etablerede sig helt nede i Rendsborgs forstæder.

Efterhånden som mindretallet etablerede skoler længere sydpå, opstod der et pres for danske statstilskud. Danske politikere, især socialdemokrater og radikale, strittede imod. De trak først en grænse for danske statstilskud ved sydgrænsen af den såkaldte afstemningszone II, der ved afstemningen i 1920 var forblevet en del af Tyskland. Man begrundede dette med, at den afgrænsede det område, hvor der havde været en ubrudt dansk tradition. I 1949 lod de sig imidlertid presse til at trække en ny grænse ved Sli-

Dannevirke-linien, skønt den dybest set kun kunne begrundes ud fra en forestilling om en oprindelig, afstammingsbestemt nationalkultur, som socialdemokrater og radikale ellers var erklæret imod. Ikke desto mindre fortsatte de højrenationale kredse, der egentlig troede på afstammingsprincippet, med at støtte danske skoler mellem Sli og Ejder, skønt det ud fra sådanne forestillinger er svært at se, hvorfor det er mere legitimt at støtte dansk arbejde i Gettorf i hertugdømmet Slesvig end i Segeberg eller Glückstadt i Holsten.

I det lange løb bøjede de danske politikere sig og accepterede at støtte danske institutioner helt ned til Ejderen. Den har siden været grænse for det organiserede danske virke og den danske støtte til det. Det er måske slet ikke så galt. I stedet for en grænse grundlagt på forestillinger om afstamning har vi i dag en statsgrænse, der er legitimeret ved demokratisk beslutning, og grænser for de to mindretals virke, der er legitimeret ved at være grænserne for det historiske hertugdømme Slesvig. I den sammenhæng er det vel nærmest at beklage, at Euroregion Sønderjylland/Slesvig som den eneste væsentlige enhed nogensinde afgrænses af Dannevirke-linien, frem for af Ejderen. Det er dog endnu et udtryk for den skæbnens ironi, der i så meget er knyttet til forestillingen om Ejdergrænsen og Dannevirkegrænsen, at denne euroregion, som de mest nationalt danske kredse er så meget imod, geografisk just svarer til traditionelle nationalistiske forestillinger om sydgrænsen for det danske folk.

Litteratur

- Albrectsen, Esben: Herredømmet over Sønderjylland 1375-1404. 1981.
Gregersen, H. V.: Slesvig og Holsten før 1830. 1981.
Noack, Johan Peter: Det danske mindretal i Sydslesvig 1920-1945 I-II. 1989.
Noack, Johan Peter: Det sydslesvigske grænsespørgsmål 1945-1947 I-II. 1991.
Ploug, Carl (udg.): Orla Lehmanns efterladte skrifter IV. 1874.
Rerup, Lorenz: Slesvig og Holsten efter 1830. 1982.
Unverhau, Henning: Untersuchungen zur historischen Entwicklung des Landes zwischen Schlei und Eider im Mittelalter. Offa-Bücher Band 69. 1990.

Det danske navn Sønderjylland og det tyske navn Slesvig

Af Hans Schultz Hansen

Navnene Sønderjylland og Slesvig kan endnu i nutiden sætte sindene i kog. Det bliver ofte hævdet, at Sønderjylland er det gode gamle danske navn, mens Slesvig er et senere tysk navn, opfundet af de holstenske grever. Spørgsmålet er, om den danske side i nationalitetskampen altid har foretrukket navnet Sønderjylland, mens den tyske side tilsvarende har foretrukket betegnelsen Slesvig.

I 1996-1997 gik der en storm hen over landsdelen mellem Kongeåen og Skelbækken. I læserbreve, på kommunalbestyrelsesmøder og ved folkelige debatmøder og demonstrationer blev der talt for og imod oprettelsen af en europæisk region i grænselandet. Især spørgsmålet om navnet på den kommende region kaldte lidenskaberne frem. Det første forslag fra juni 1996 lød på »Euroregion Slesvig«. Det virkede for det første som en rød klud på alle EU-modstandere. Og for det andet gav navnet Slesvig tilsyneladende mange danskere ubehagelige fornemmelser. Lad os tage et par eksempler fra læserbrevene. Sune Dalgård fra København skrev i *Jydske Vestkysten* den 10. april 1997: »Derfor må det nu forekomme helt uforståeligt og ligefrem udansk, at danske lokalpolitikere i Sønderjyllands amtsråd nu synes at ville godtage samarbejdsformer med den tyske del af Sønderjylland, hvor man vil opgive landets gamle danske navn og erstatte det med det Slesvig/Schleswig, som er tyskernes eneste betegnelse for landet.« Og han fortsatte: »Men uanset hvad man mener om denne regionstanke, vil det være en dansk kapitulation og ydmygelse, hvis man går med til dette tyskorienterede navn og tillader, at det danske navn Sønderjylland smides i brokkasse.«

Niels Pedersen fra Tranbjerg lå på samme linje den 5. maj 1997, ligeledes i *Jydske Vestkysten*: »Som nørrejde kan det undre mig, at

gode danskere kan finde på at acceptere at kalde den nye euroregion for ›Euroregion Slesvig‹. Områdenavnet stammer tilbage fra hver gang, området har været okkuperet af Tyskland. For mig at se kan der som dansker kun være én mulighed (og en ret så naturlig mulighed vedrørende navnet) nemlig Euroregion Sønderjylland.«

Budskabet i de to læserbreve er klart: Gode danskere bruger det gode gamle danske navn Sønderjylland, mens Slesvig er et tysk navn, som kun bruges af tyskerne og derfor bør undgås. Denne opfattelse er ikke ny. Den fandtes allerede i 1860'erne. Pastor Johannes Kok i Burkal skrev i 1863 i sin bog *Det Danske Folkesprog i Sønderjylland*: »Da Abels familie uddøde (1375) og den holstenske Grev Gerhard VI kort efter (1386) forlenedes med Sønderjylland; derved fik landet et tysk fyrstehus i stedet for et dansk, ved hoffet brugtes tysk tale- og skriftsprog, og en skare tyske embedsmænd begyndte fra nu at regere det danske landskab, hvis navn de endog forandrede, udelukkende på tysk.« Og så føjede han til i en fodnote: »Det dumme navn Slesvig, i stedet for det gode gamle Sønderjylland, stammer fra dem.«

Dette synspunkt var den gode præst i Burkal ikke ene om. Det var almindeligt blandt de nationalliberale danskere, som mellem de slesvigske krige tog til Sønderjylland med det projekt at gøre såvel dansk- som tyskorienterede slesvigere til bevidste danskere. Men er det nu også rigtigt – er Sønderjylland det gode, gamle danske navn på landsdelen mellem Kongeåen og Ejderen, mens Slesvig er et senere, tysk navn?

Fra Sønderjylland til Slesvig 1100-1800

Om grænselandets historie i den tidlige middelalder kan vi læse hos de middelalderlige historikere og i årbøger fra datiden. Her får vi også de første beretninger om området nord for Ejderen, og vi får oplysninger om landsdelens navn og tilhørsforhold. Beskri-

velsen er entydig i de forskellige kilder: Jylland strakte sig ned til Ejderen; området nord for Kongeåen var Nørre-Jylland, området syd derfor Sønder-Jylland; da denne sydlige del af Jylland fik sin egen hertug, fik han titlen »Jyllands hertug«. I Flensborgs danske byret fra 1284 siges for eksempel, at den er givet af »hærtugh Woldemar af Jutland«.

Også hos Saxo er Jylland landet fra Skagen til Ejderen, men han omtaler tillige indbyggerne syd for Kongeåen som »iuti australes«, altså sønderjyder. I den danske rimkrønike fra 1400-årene omtales beboerne tilsvarende som »de søndre jyder«, og i flere tyske kilder fra sidst i 1300-tallet tales om »de Sünderjüten«. I årbogen fra Ryd kloster fra 1200-årene optræder området som »Sunder Jucia«.

I de officielle aktstykker benyttede man tilsvarende navnet Sønderjylland som betegnelse for hertugdømmet mellem Kongeå og Ejder. Et eksempel er forleningsbrevet fra 1312, hvor kong Erik Menved overdrog Sønderjylland til junker Erik, søn af hertug Valdemar af Sønderjylland. I oversættelse fra latin lyder brevet: »I det herrens år 1312 fredagen næst efter de hellige apostle Petri og Pauli oktave har den berømmelige fyrste, vor herre, hr. Erik af Guds nåde de daners og slavers konge, ved havnen Warnemünde i vort og mange andre pålidelige mænds nærvær og påhør overgivet og overdraget den ædle fyrste junker Erik, søn af hertug Valdemar, berømmelig ihukommelse, fordum hertug af Sønderjylland, (Sunder Jutiae) hertugdømmet Sønderjylland med fanen med samme rettigheder og på samme måde som bemeldte junkers forfædre, hertugerne af Sønderjylland, hidtil har haft dette hertugdømme af denne konges forfædre, danernes berømmelige konger.« Sådan blev sprogbrogen ved med at være langt op i 1300-tallet.

Men Sønderjylland var ikke områdets eneste navn. Allerede i de ældste kilder træffer vi endnu en betegnelse. Tidligt blev byen Slesvig sæde for områdets grænsevogtere og for bisperne. Dermed kom byens navn, som skik var sydpå, til at betegne ikke blot byen, men også den myndighed, som udgik fra byen. Saxo taler om det

slesvigske statholderskab, det slesvigske landområde, og historikeren Svend Aggesen bruger sidst i 1100-årene i sin Danmarks-historie betegnelsen den slesvigske hertug om Knud Lavard. I toldforordningen fra Greifswald 1275 forekommer navnet det slesvigske hertugdømme. Ordet betegner også her mere myndigheden end selve området.

Brugen af slesvigsk og Slesvig i hertugtitlen har altså lige så gammel hjemmel som brugen af Jylland og Sønderjylland. Gradvist fandt navnet også anvendelse som betegnelse ikke blot for hertugmyndigheden, men også for selve det landområde, hertugen herskede over. Meget taler for, at Sønderjylland og Slesvig blev anvendt samtidigt som synonyme udtryk for området. Men officiel titel blev »hertug til Slesvig« først, da hertuginjen af Abels slægt uddøde i 1375 og blev afløst af de holstenske grever. Lidt efter lidt ændredes sprogbrugen, så man ikke blot kunne sige »hertugdømmet Slesvig«, men Slesvig alene som betegnelse for området. Denne forskydning fra Sønderjylland til Slesvig var formentlig tilendebragt i 1500-årene. Fra 1600-1700-årene og fremefter var Slesvig det eneste officielle navn, som blev brugt i alle statslige aktstykker, forordninger og embedsskrivelser.

Navnet Sønderjylland for landsdelen gik imidlertid aldrig helt af brug. I 1700-tallet blev det stadig brugt i historisk sammenhæng. I 1745 benyttede historiker, teolog og topograf Erich Pontoppidan begge navne i sin lille bog *Det Danske Sprogs Skiæbne og forrige saavel som nærværende Tilstande udi Sønder-Jylland eller Førstendømmet Slesvig*, og han brugte her ordet »sønderjyde« synonymt med »slesviger«. I *Den danske Atlas* fra 1781 taler Erich Pontoppidan også om hertugdømmet Slesvig eller »Sønder-Jylland«, og det fremhæves, at denne provins i lang tid ikke blev kaldt andet end Sønder-Jylland. Men samtidig fastslår forfatteren, at området »nu ej kaldes andet end hertugdømmet Slesvig«. Tilsvarende klart beskrev Johann Friedrich Hansen i 1770 tilstanden i sin *Staatsbeschreibung des Herzogthums Schleswig* (her citeret i

dansk oversættelse): »Men i dag er navnet Sønderjylland i denne betydning ganske usædvanlig og forældet, og hertugdømmet omtales i titler, i love og ved andre lejligheder kun med navnet Schleswig, ligesom provinsen Jylland ej heller mere kaldes Nørrejylland, men blot Jylland.«

Navnet Sønderjylland var således ikke glemt af de historiske forfattere, og sidst i 1700-tallet spores der måske en øget brug af det gamle navn. Navnet Sønderjylland blev i hvert fald foretrukket af en dansk lærerstuderende i 1788, der i en stambog tilhørende en kammerat ved seminariet i Tønder skrev: »Tænk dansk, tal dansk, drik dansk. Til erindring af din dansktænkende ven Detlev Jensz Angel Tonderensis. Tondern i Sønderjylland d. 14. jun. 1788.« Hans sprogbrug kan imidlertid ikke tolkes som udtryk for den gængse navneskik. Sønderjylland var ikke et ord til dagligt brug. For menigmand var landsdelens selvfølgelige navn stadig Slesvig, og folket var slesvigere. Indtil 1848 var det nemlig tilhørsforholdet til hertugdømmet Slesvig, som gav størstedelen af beboerne deres identitet. Det giver ingen mening at tale om en slesvigsk nationalfølelse parallel til dansk eller tysk national identitet, men der er næppe tvivl om, at en mere diffus slesvigsk regionalfølelse var stærk endnu op i 1840'erne.

Slesvig/Sønderjylland 1800-1850

Da den danske bevægelse begyndte at tage form i 1830'erne, blev navnet Sønderjylland trukket op af mølposen af de danske nationale pionerer – for dem udtrykte navnet jo landsdelens oprindelige historiske samhörighed med Nørrejylland og dermed med kongeriget Danmark. Den sønderjyske fører Christian Paulsen skrev for eksempel i sin pjece fra 1837 *Det danske Sprog i Hertugdømmet Slesvig*, at Slesvig indtil Slien var et dansk land: »Og da Gorm den Gamle ved slutningen af det niende århundrede samlede alle danske lande til ét rige, blev også Slesvig til en del af dette rige, og

Fra 1838 udkom det danske politiske ugeblad *Dannevirke* i Haderslev. Undertitlen var ganske betegnende »Et ugeblad for Hertugdømmet Slesvig«. På dette tidspunkt var navnet »Slesvig« en anerkendt betegnelse for området mellem Kongeåen og Ejderen – også i nationale danske kredse. Foto: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

Dannevirke

Udkommer hvert Uge
paa et halvt Ryl;
Prisen er 1/2 R. Ct.
eller 3 Riksdaler.
Sølv for hvert Rier-
tingaar.

Bestilles paa de offent-
lige Postkontorer, hos
Dette Universitetsbog-
handler Kestjens i
Kjøbenhavn og hos
Reballeeren.

Et Ugeblad for Hertugdømmet Slesvig.

Nº 9.

Den 10. August.

1838.

kaldtes Sønder-Jylland.« Men det blev ændret, da de holstenske grever blev forlenet med landsdelen. Den blev til Slesvig: »Dette navn (Slesvig) begyndte hertugerne af det holstenske hus først at indføre i stedet for det gamle navn Sønder-Jylland, for at adskille hertugdømmet fra Nørre-Jylland, som stod umiddelbart under kongen af Danmark.«

Men brugen af Sønderjylland var ikke sådan at få indført. Den dansksindede historiker Carl von Wimpffen brugte i sin *Geschichte und Zustände des Herzogthums Schleswig oder Südjütland* fra 1839 konsekvent de to navneformer side om side. Og i den praktiske politik anvendte selv den danske bevægelse alene benævnelsen Slesvig. Den første danske nationale forening fra 1843 fik således navnet Den slesvigske Forening.

Den slesvig-holstenske opstand i marts 1848 og treårskrigen tvang slesvigerne til at opgive den nationale neutralitet. De måtte tage parti for hertugdømmets tilknytning enten til norden eller syden, og det gjorde de ved at blive henholdsvis dansk-slesviger eller

slesvig-holstenerne, altså »bindestregs-slesvigere« mere end danskere eller tyskere i renkultur. Dansk-slesvigerne ønskede et forfatningsfællesskab mellem kongeriget Danmark og Slesvig, men med et fortsat selvstyre for indre slesvigske anliggender. De mest aktive organiserede sig i 1849 i Den slesvigske Forening. Slesvig-holstenerne foretrak et nært fællesskab mellem de to hertugdømmer inden for Det tyske Forbund, men som en selvstændig småstat med egen fyrste.

Sønderjylland/Slesvig 1850-1864

Freden i 1850 genindførte imidlertid status quo fra før 1848, og landsdelen beholdt »Slesvig« som sit officielle navn. Således bar også den øverste administrative myndighed i årene mellem de slesvigske krige navnet »Ministeriet for Hertugdømmet Slesvig«. Under det officielle niveau drev danskhedens forkæmpere imidlertid i disse år en tydelig agitation for en opvurdering af navnet Sønderjylland. Pastor Johannes Kok er allerede nævnt, men der var mange flere end ham. Historikeren C. F. Allen skrev i 1848 bogen *Om Sprog og Folke-Eiendommelighed i Sønderjylland*, og sprogforskeren K. J. Lyngby publicerede i 1858 sit *Bidrag til en sønderjysk Sproglære*. C. F. Allens eget store sproghistoriske værk fra 1857-1858 bar titlen *Det danske Sprogs Historie i Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland*. H. F. Feilbergs berømte folkelivsskildring *Fra Heden* bygger på oplevelser i Mellemslesvig, mere præcist på Valsbøl-egnen, og udkom i 1863. Her skriver den unge pastor Feilberg: »Således er desværre slesvigeren blevet fremmed for sine søskende, nørrejyde, fynbo, lollik og sjællandsfar; [...] Slesvigeren er [...] mange steder en fortysket, forslesviget dansker, men, der er [...] en vis jævnhed i hans væsen, så man skulle tro, at det var en livagtig »Jyllænder« man havde for sig [...] alt dette vidner om, at slesvigeren har haft samme hjem som nørrejyden, at han er en sønderjyde.«

Brugen af navnet Sønderjylland blev nu fremmet som led i den

ejderdanske sag. Men som bekendt blev hertugdømmerne i 1864 erobret af Preussen og Østrig, helt adskilt fra Danmark og efter den preussisk-østrigske krig i 1866 indlemmet i Preussen.

Nordslesvig

I den preussisk-østrigske fred i Prag i 1866 overdrog Østrig ifølge traktatens femte artikel sine rettigheder i hertugdømmet til Preussen, »dog således, at befolkningen i de nordlige distrikter af Slesvig skal afstås til Danmark, når de ved en fri afstemning tilkendegiver ønsket om at blive forenede med Danmark«. Med denne berømte § 5 blev Slesvigs deling grænsepolitikken for dansksindede slesvigere. Det slesvigske spørgsmål blev til det nordslesvigske spørgsmål, og i overensstemmelse hermed vandt Nordslesvig frem som betegnelse på den del af Slesvig, der var af dansk sindelag og/eller sprog, og som kunne påberåbe sig en genforening med Danmark i henhold til § 5.

I ventetiden på afstemningen organiserede de danske nordslesvigere sig. Selv om § 5 blev ophævet i 1878, var navnet Nordslesvig nu så indgroet og fyldt med politisk program, at det gik igen i hver eneste af de fælles nationale foreninger: Foreningen til det danske Sprogs Bevarelse i Nordslesvig fra 1880, Vælgerforeningen for Nordslesvig fra 1888, Den nordslesvigske Skoleforening fra 1892, Fælleslandboforeningen for Nordslesvig fra 1893, Nordslesvigs Fælles-Idrætsforening fra 1903, Nordslesvigsk Kreditforening fra 1909, Den nordslesvigske Kvindeforening fra 1910, Dansk Arbejderforening for Nordslesvig fra 1911. På dansk side var Nordslesvig et populært navn under hele fremmedherredømmet.

Sønderjylland

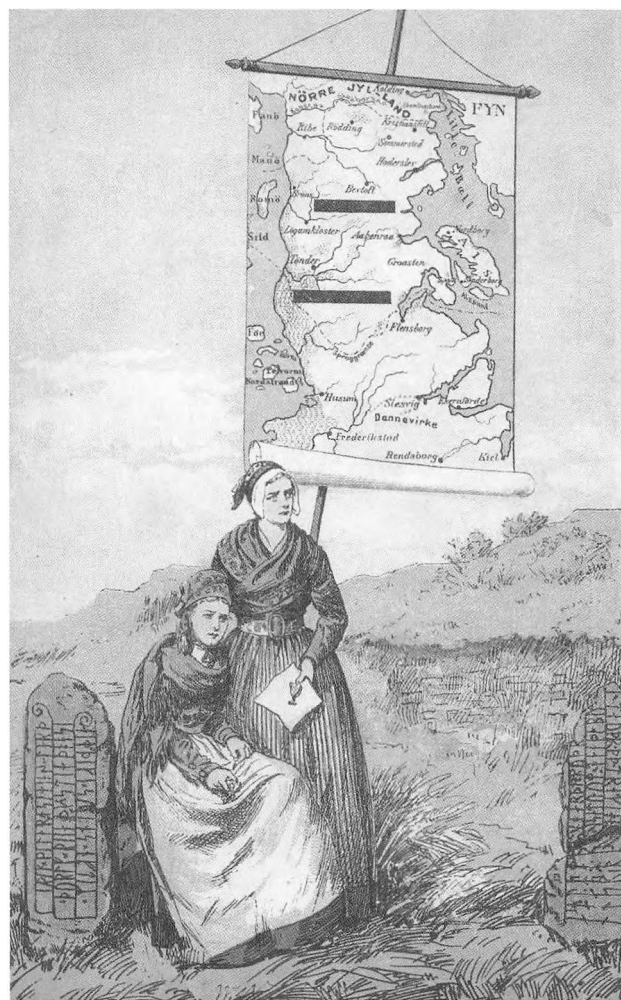
Når de mange danske foreninger førte »Nordslesvig« eller »nordslesvigsk« i deres navn, var det for så vidt en underspilning af den kulturelle nyorientering, som fandt sted i den danske bevægelse fra

1880'erne. Den mereværdfølelse, som slesvigerne tidligere i århundredet havde haft i forholdet til Nørrejylland, svandt nu helt bort i takt med den stærke økonomiske og sociale udvikling i landet nord for Kongeåen. I stigende grad søgte de danske nordslesviger deres forbilleder i de folkelige bevægelser her: foredragsforeninger og forsamlingshuse, efterskolerne, højskolerne, Venstre, landboforeningerne og andelsbevægelsen – og på en lidt anden måde i Indre Mission og i afholdsbevægelsen. Kort sagt forvandlede de dansksindede slesviger under denne proces til danske sønderjyder. Det er næppe tilfældigt, at navnet Sønderjylland fra samme tid vandt mere og mere frem, såvel nord som syd for Kongeåen.

I 1870'erne blev Sønderjylland således den sejrende betegnelse i kongeriget. Historikeren A. D. Jørgensen brugte konsekvent Sønderjylland som navnet på landsdelen i sine meget udbredte *Fyrretyve Fortællinger af Fædrelandets Historie* fra 1882, og fra midten af 1880'erne oprettedes i kongeriget den ene »Sønderjyske Forening« efter den anden.

I den tabte landsdel vandt brugen af Sønderjylland tilsvarende mere og mere frem. Folkemålsdigteren Karsten Thomsen i Frøslev slog allerede i 1876 fast, at »I Synnerjylland, dér er æ føjt«. Den nordslesvigske fører H. P. Hanssen kaldte fra 1884 sine korrespondancer til danske blade »Brev om Sønderjylland«, »Fra Sønderjylland«. Selv kaldte han sig for »en Sønderjyde«. I 1889 enedes han og A. D. Jørgensen hurtigt om, at det nye historiske tidsskrift for landsdelen skulle hedde *Sønderjyske Aarbøger*.

Navnet Sønderjyllands folkelige popularitet blev for alvor cementeret, da det blev forbudt af de preussiske domstole. I 1895 blev redaktør Thade Petersen, bladudgiver H. P. Hanssen og bogtrykker Matzen idømt bøder for »grov uorden«, fordi de havde brugt navnet Sønderjylland i bladet *Hejmdal*. Dommen fik redaktør Jens Jessen, *Flensborg Avis*, til at skrive sin berømte lederartikel »Et Land uden Navn«, indledt med ordene: »De vil tage navnet fra vort land«. Jens Jessen slog her fast, at Slesvig havde mistet sit ind-

Den første årgang af *Sprogforeningens Almanak* fra 1894 var på bagsiden prydet af en sejrbevidst Mor Danmark, der holdt et kort over den nordlige del af Sønderjylland frem. De preussiske myndigheder opfattede dette som en provokation og forbød navnet Sønderjylland, bortset fra, når det blev anvendt i en historisk sammenhæng. Sprogforeningen reagerede med at erstatte Mor Danmark med de sønderjyske piger, Dybbøl Banke med Dannevirke og lægge to sorte bjælker hen over navnet. Til gengæld var kortet over Sønderjylland nu rullet helt ud. Det var en demonstration af, at historiske argumenter kun kunne understøtte en grænse ved Dannevirke eller Ejderen. Foto: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

hold som betegnelse på landsdelen mellem Kongeåen og Ejderen. Hertugdømmet var afskaffet ved indlemmelsen i Preussen, og det gik ikke an i stedet at sige »regeringsdistriktet Slesvig«, for det omfattede også Holsten. Med Slesvig mente man nu i almindelighed byen ved Slien, og at »komme til Slesvig« betød i folkelig tale at blive indlagt på sindssygehospitalet dér. Nordslesvig var et politisk navn, som havde mistet sin kraft ved ophævelsen af § 5: »Når vi nu vil lade være hver dag at slå på § 5 ved at bruge den politiske betegnelse Nordslesvig, når vi tværtimod vil tale om hele vor landsdel og altså bruge en upolitisk benævnelse, så er vi henvist til at genoptage landets gamle, aldrig forglemte og aldrig ubrugte navn Sønderjylland.« Det kan nu i høj grad diskuteres, hvor upolitisk navnet Sønderjylland var!

Sønderjylland – Sønderjyllands Amt 1920-70

Efter første verdenskrigs afslutning i 1918 og genforeningen i 1920 slog navnet Sønderjylland helt igennem på bekostning af betegnelsen Nordslesvig. Mange af de nationale foreninger ændrede navn: Den nordslesvigske Skoleforening blev til Sønderjydsk Skoleforening, Dansk Arbejderforening for Nordslesvig blev til Sønderjydsk Arbejder-Forening, som fik sit eget blad *Sønderjyden*. Landsdelens nye kreditinstitution fik navnet Sønderjyllands Kreditforening. Den nye historiske forening tog navnet Historisk Samfund for Sønderjylland, men dens virke omfatter jo også hele landet mellem Kongeåen og Ejderen.

Som årene gik, blev det imidlertid mere og mere almindeligt i daglig tale at bruge navnet Sønderjylland udelukkende som betegnelse på den genforenede landsdel mellem Kongeåen og Skelbækken. Efterhånden var det kun de særligt historisk bevidste, som fortsatte med at bruge Sønderjylland som nærmest synonym med det tidligere hertugdømme Slesvig. Denne udvikling blev fuldbåret, da det nye storamt skulle have et navn ved sammenlægningen

af Haderslev, Tønder og Aabenraa-Sønderborg amter i 1970. I det fællesudvalg, der forberedte sammenlægningen, blev der blandt andet stillet forslag om navnene Sønderjyllands Amtskommune, Amtskommunen Sønderjylland, Den sønderjyske Amtskommune og Aabenraa Amtskommune. Resultatet af diskussionen blev, at et flertal på 16 af udvalgets medlemmer foretrak det historiske og nationalpolitiske korrekte navn Den sønderjyske Amtskommune, mens fire medlemmer ønskede betegnelsen Aabenraa Amtskommune. Kommunalreformkommissionen i København foretrak imidlertid korte navne og fastsatte uden skelen til historiske og nationale hensyn Sønderjyllands Amtskommune som navn på det nye amt.

Mindretallenes navneskik

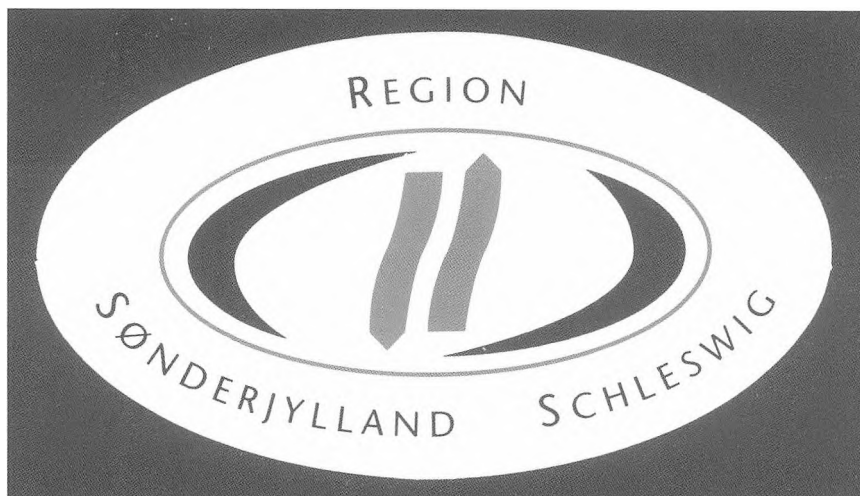
Et femte forslag blev fremsat af det tyske mindretals repræsentant Harro Marquardsen, der foretrak Nordslesvigs Amt. Efter 1920 tog det tyske mindretal hurtigt Nordslesvig til sig i takt med, at det blev mere eller mindre kasseret af de dansksindede. Mindretallets avis hed for eksempel fra 1929 *Nordschleswigsche Zeitung* og skoleforeningen fra 1920 *Deutscher Schulverein für Nordschleswig*. Den politiske organisation hed derimod fra stiftelsen i 1920 *Schleswigscher Wählerverein*, og hjemmetyske kandidater stillede op med partibetegnelsen Slesvigsk Parti. Tilsvarende fik den politiske og kulturelle hovedorganisation for det danske mindretal i Sydslesvig i 1920 navnet Den slesvigske Forening. I begge mindretal var der en urealistisk tro på, at der var et betydeligt element i befolkningen, som stadig tænkte »slesvigsk« og derfor lod sig indfange som støtte for mindretallets politiske program, hvis blot ordene Slesvig eller slesvigsk forekom. For det danske mindretal ændredes situationen dramatisk i 1945. Efter den lavineagtige tilslutning, der fulgte det tyske nederlag, satsede lederne ikke blot på en indlemmelse i Danmark af Flensborg og omegn, men af hele

landsdelen ned til Ejderen. I den situation gav det ikke længere mening at dele landsdelen op i Mellem- og Sydslesvig, og Sydslesvig blev derfor knæsat som den eneste betegnelse med navnene Sydslesvigsk Forening og Sydslesvigsk Vælgerforening. Det officielle slesvig-holstenske navn på Sydslesvig er imidlertid ikke Südschleswig, men Landesteil Schleswig. Helt parallelt til udviklingen nord for grænsen har man taget et gammelt navn for hele området mellem Kongeåen og Ejderen og reserveret det for sin del. Begge steder har man handlet historisk ukorrekt, men det kan omvendt hævdes, at man har taget konsekvensen af folkenes selvbestemmelsesret og indført de navne, som de respektive befolkninger selv foretrak.

Euroregion Slesvig

Landsdelens navnehistorie har altså ikke været karakteriseret af tilstanden »et land uden navn«, men snarere af det velkendte forhold »kært barn mange navne«. Navnene har gennem hele nationalitetskampens tid været politisk sprængstof og kunne åbenbart endnu i slutningen af 1990'erne sætte sindene i kog. I debatten om Euroregion Slesvig var der adskillige på dansk side, der følte sig krænket over, at man i første omgang valgte det tyske navn Slesvig for regionen fremfor det danske Sønderjylland. Men som det vil være fremgået af ovenstående, er det imidlertid en misforståelse at tolke Slesvig som et navn, tyskerne har patent på. Misforståelsen er måske forklarlig, når man betænker den slesvig-holstenske brug af navnet Landesteil Schleswig og det tyske mindretals brug af betegnelsen Nordschleswig. Men den udspringer af et manglende kendskab til de historiske forhold. Navnene Slesvig og Nordslesvig er som nævnt gang på gang blevet brugt af de mest danske af alle danske foreninger. Rigtigere er det derfor at sige, at Slesvig simpelthen er det slesvigske navn på landsdelen mellem Kongeåen og Ejderen. Skal man endelig pege på et navn, som rummer udtryk for tysk

I 1996-1997 rejste der sig en stærk protest mod dannelsen af et regionalt samarbejde med navnet »Euroregion Slesvig«. Begrundelsen var, at navnet »Slesvig« var tysk, mens »Sønderjylland« var landsdelens oprindelige danske betegnelse. Politikerne løste problemet salomonisk ved at kalde regionen for »Region Sønderjylland/Slesvig«. Men den tyske stavemåde af »Schleswig« på dette officielle klistermærke underbygger imidlertid myten om, at Slesvig er et tysk navn. Foto: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

ekspansionstrang op til Kongeåen, er det navnet Die Nordmark – Nordmarken – som blev brugt i den preussiske tid og efter 1920 for at understrege landsdelens tilhørsforhold til det tyske rige.

I kampen om et navn for den nye region viste det sig, at indsatsen for navnet Sønderjylland siden 1830'erne ikke havde været forgæves. Så stærkt greb diskussionen om sig, at både embedsmænd og politikere blev tvunget på tilbagetog fra navnet Euroregion Slesvig. Ved den endelige vedtagelse af aftalen i juni 1997 blev navnet i den danske udgave ændret til Region Sønderjylland/Slesvig, på tysk til Region Schleswig/Sønderjylland. Set i historisk belysning kan man håbe, at dette navneskifte ikke er sket ud fra en uberettiget modvilje mod navnet Slesvig, men i en berettiget troskab mod den tradition for navnet Sønderjylland, som den danske bevægelse under fremmedherredømmets vilkår bragte til sejr fra 1880'erne.

Litteratur

Henningsen, Lars N. og Hansen, Hans Schultz: »Sønderjylland« og »Slesvig«. I: Sønderjyske årbøger 1997.

Christian II og det runde bord

Af Inge Adriansen

I 1532 blev den landflygtige Christian II lovet frit lejde på vej til forhandlinger med Frederik I om en aftrædelsessum. Christian II blev imidlertid taget til fange og sat i forvaring på Sønderborg Slot. Ifølge myten var fangens forhold på slottet så usle, at han af lutter kedsomhed og frustration vandrede hvileløst rundt om et stenbord, som han igennem årene sled en dyb fure i med tommelfingeren.

I 1532 blev Christian II indsat som statsfange på Sønderborg Slot. Her sad han i 17 år uden nogensinde at blive stillet for en domstol. Denne mangeårige fængsling af den fremtrædende nordiske fyrste vakte stor opsigt i samtiden. Der opstod rygter om et hårdt fængenskab i en celle på få kvadratmeter, hvor den afsatte konge efter sigende gik hvileløst rundt som en løve i sit bur. Efter Christian II's død fik myten om hans snævre fangehul yderligere næring og blev nu tilføjet flere malende elementer. I 1812 udkom en bog om Christian II's fængselshistorie, som beskriver, hvorledes kongen rastløst gik rundt om et marmorbord i sit lille fængselsrum. Da kongen konstant lod sin ene hånd følge bordpladen, blev der i årenes løb slidt en dyb fure, der vidnede om kongens ulykkelige vandring. Denne myte blev gengivet i talrige historiske værker og fik i 1871 et stærkt billedmæssigt udtryk på et historiemaleri udført af Carl Bloch. Dette billede blev reproduceret utallige gange og fik stor gennemslagskraft. I danske skolebøger har historien om Christian II's indespærring på Sønderborg Slot sammen med Carl Blochs billede været gengivet frem til 1960'erne.

Christian II som konge, i eksil og som statsfange

I 1513 efterfulgte Christian II sin far Hans på den danske trone, og fra begyndelsen bestræbte han sig på at sætte sig ud over de begrænsninger og bånd, som en håndfæstning havde lagt på hans regeringsmagt. Han forsøgte at skubbe højadelen og kirken til side og ønskede at skabe en stærk kongemagt støttet på et driftigt borgerskab. Året efter sin tronbestigelse giftede Christian II sig med Elisabeth, søster til den senere kejser Karl V, Europas mest indflydelsesrige fyrste. Christian II var på den tid godt på vej til at realisere sine mål om større magtbeføjelser. I 1517 genoptog han krigen mod Sverige, som var blevet erobret af Danmark i 1497, men som havde løsrevet sig efter få år. Krigen blev hård og blodig og kulminerede med det stockholmske blodbad i 1520. På dette tidspunkt stod Christian II på toppen af sin magt, og under et besøg hos svogeren Karl planlagde han et fremstød i Nordtyskland.

Men en svensk opstand og løsrivelse i 1522 blev efterfulgt af en krigstrussel fra hansestæderne og politisk uro både i hertugdømmerne og i Danmark. I 1523 udbrød der et oprør i Nordjylland. Christian II blev vankelmodig og mistede helt modet til at kæmpe for at bevare kongemagten. Med hustru og børn forlod han København og sejlede til Nederlandene for at søge hjælp hos sin svigerfamilie. Det var reelt en flugt fra det dansk-norske dobbeltmonarki. Hans farbror, hertug Frederik af Slesvig, blev af adelen valgt til ny dansk konge, og han besteg derefter tronen under navnet Frederik I.

I Lier i Nederlandene etablerede Christian II et eksilhof. Her forsøgte han at få udbetalt dronning Elisabeths medgift for herved at skaffe midler til en lejevær, som han kunne generobre kongemagten med. Men det trak ud med at få udbetalt de lovede midler, og da Elisabeth pludselig døde i 1526, blev det reelt umuligt. Samtidig blev parrets tre børn taget fra kongen, da dronningens slægtninge ville sikre, at børnene blev katolsk opdraget. Det var

nemlig velkendt, at Christian II under sit eksil var blevet luthersk påvirket.

Først i efteråret 1531 lykkedes det at få udrustet en række skibe med en hær på 10.000 mand, og Christian II sejlede til Norge, hvor han ville påbegynde generobringen af tvillingeriget. Undervejs hertil blæste det op til storm, og kun halvdelen af skibene nåede frem. Christian II blev hyldet som konge af befolkningen i det sydlige Norge, men med sine beskedne styrker formåede han hverken at indtage Akershus ved Oslo eller Bergenshus. I sommeren 1532 landede en stærk dansk-hanseatisk flåde i Norge, og Christian II indvilligede i – under løfte om frit lejde – at gå om bord og sejle med til København for dér at forhandle med sin farbror om en aftrædelsessum. Imidlertid havde Frederik I hemmeligt forpligtet sig over for den danske og holstenske højadel og lovet, at han ikke ville lade Christian II undslippe. Derfor blev løftet om frit lejde brudt, og Christian II blev sat i forvaring i Sønderborg i en af landets stærkeste borge.

Af hans ledsagere fik kun en dværg og en kok lov til at følge med, og fire unge adelsmænd fik til opgave at underholde ham med samtaler og spil. Christian II's gemak var et lyst tårnværelse med udsigt over byen, og han kunne gå frit omkring i borgen. Et planlagt flugtforsøg i 1533, hvori dværgen var involveret, mislykkedes. De involverede hjælpere blev henrettet, og den kongelige fange kom under skærpet overvågning – ikke mindst fordi en borgerkrig var ved at udvikle sig i landet efter Frederik I's død i 1533. Under Grevens Fejde 1534-1536 blev Christian II låst inde i sine gemakker, hvor en gammel lejesoldat ved navn Mikkell var hans eneste selskab. Under krigen blev hans fætter Christian III valgt til konge, men selv om denne ikke billigede sin fars, Frederik I's, forræderi med det brudte løfte om frit lejde, kunne han ikke foretage sig meget for at mildne kårene. Kort tid efter sin tronbestigelse aflagde Christian III besøg i Sønderborg for personligt at bese forholdene. Han kunne derfor i 1535 klart afvise en skriftlig klage fra

en af Christian II's slægtninge om, at kongen levede under ynkværdige og elendige forhold i fængslet. Christian III svarede, at fangen i Sønderborg havde et underhold, der var både »kristeligt, kongeligt, fyrsteligt og rummeligt«. På dette tidspunkt var det atter blevet muligt for den afsatte konge at færdes overalt i borgen, men strandkanten mod Alssund og volden mod byen var grænserne for hans kongerige. En egentlig indespærring både dag og nat var der tilsyneladende kun tale om i to kortere perioder, hvor man frygtede, at fangen skulle flygte.

Christian II's søn Hans døde som 14-årig i 1532; hans to døtre blev gift med europæiske fyrster henholdsvis i Pfalz og Lothringen. De protesterede gennem en årrække over faderens skæbne, og i 1544 blev der indgået en aftale med den danske regering om, at Christian II skulle have langt større frihed og mulighed for at fiske og gå på jagt på Als og Sundeved. Imidlertid fastholdt svigersønerne deres ofte gentagne krav på deres hustruers arverettigheder, og derfor fik Christian II alligevel ikke så frie kår som aftalt. Først i 1549 blev hans forhold mærkbart forbedret, da han på grund af forestående store byggearbejder på borgen i Sønderborg blev overført til borgen i Kalundborg. Rejsen til Sjælland skete standsmæssigt, og ved ankomsten til Kalundborg blev han modtaget af Christian III, der personligt sørgede for, at Christian II fik et ophold, der svarede til hans fyrstelige stand. Her blev der bedre muligheder for at ride, spadsere, komme i kirke og drage på jagt, men han var fortsat under bevogtning.

Da efterretningen om Christian III's død i 1559 nåede til Kalundborg, forbød lensmanden straks Christian II at færdes frit. Forbudet var dog helt overflødigt, da den kongelige fange på dette tidspunkt havde nået den høje alder af 77 år. Ved budskabet om sin fætters død udgød han tårer – måske også af frygt for sin egen fremtid – og kun ti dage senere fulgte han ham i døden.

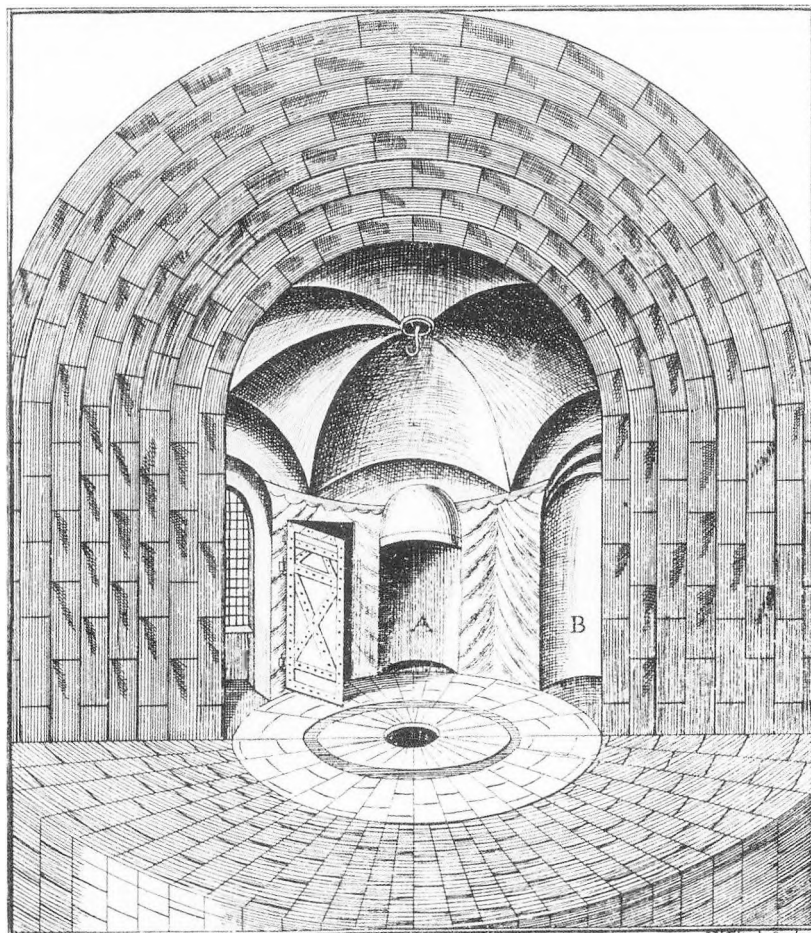
Mytens fremvækst og blomstring fra 1600-tallet til 1800-tallet

Allerede i Christian II's levetid opstod der rygter om den detroniserede konges lidelsesfyldte fængenskab, men disse blev benægtet af de myndigheder, der havde ansvaret for bevogtningen. Rygterne levede videre i årtierne efter hans død, og myten om det hårde fængsel i Sønderborg fik sin faste form i Arild Huitfeldts *Danmarks Riges Krønike*, der udkom i årene 1595 til 1603. Her beskrives, hvorledes Christian II blev lokket til Danmark med løftet om frit lejde og ført til Sønderborg, hvor han blev anbragt med sin dværg i et hvælvet tårnværelse, hvis eneste dør oven i købet blev muret til. Maden blev stukket ind til fangen gennem et vindue. Selvom Arild Huitfeldts beskrivelse var kort, kom den til at gå igen i historiebøgerne gennem flere hundrede år. Historien blev senere udbygget med to malende elementer i Erich Pontoppidans skildring i et bind af *Den danske Atlas* fra 1763. Her beskrives Sønderborg Slot, som Pontoppidan udmærket kendte fra 1720'erne, hvor han havde været præst på Als:

»Hans [Christian II's] fængsel har jeg for 40 år siden, da slottet ikke var ombygget, set i et rundt tårn med en kamin, omkring hvilken fandtes ligesom en fodsti, slidt i de røde stenfliser ved kongens daglige spadseregang. Ja, i vindueskarmene af tykt egetræ sås skåret en sidetegning af Københavns Slot uden tvivl af hans egen hånd efter imagination og forrige tiders ihukommelse.«

I et efterfølgende bind af *Danske Atlas*, udgivet i 1781, var der gengivet et kobberstik af Christian II's fængsel, der viste et snævert, rundt tårnrum med en tydelig fure i gulvet. Sandsynligvis er forestillingen om et rundt stenbord med en fure især inspireret af dette kobberstik. En halv snes år tidligere havde Johann Friedrich Hansen udgivet en beskrivelse af hertugdømmet Slesvig, trykt i Flensborg i 1770, og heri var der intet om Christian II's runde bord eller hans rundgang i det snævre værelse. Derimod var disse to ingredi-

Kobberstik fra Pontoppidans *Den Danske Atlas* fra 1781. Her ses det værelse på Sønderborg Slot, hvor kong Christian II sad fængslet. Pontoppidan skriver, at »det er bekendt, at den ulykkelige kong Christian II her sad i 16½ års hårdt fængsel fra 1532 til 1549 i et rundt tårn på slottets sydøstlige side [...] Af dette fængsel meddeles på hosstående kobber en tilforladelig aftegning.« Således fik myten sit afsæt. Foto: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

KONG CHRISTIAN II. FÆNGSEL PAA SØNDERBORG SLOT.

A. En Camin. B. Sted hvor Sengen stod.

enser med i historiske og topografiske værker fra begyndelsen af 1800-tallet, og dette kan tolkes som et tegn på, at det er kobberstikket i *Danske Atlas*, der har fået myten til at rodfæste sig. Fuld blomstring nåede den i 1812, hvor historikeren Hans Heinrich Behrmann udgav *Christian den Andens Fængsels- og Befrielses-*

historie. Værket bygger på mange samtidige kilder, især breve fra det slesvig-holstenske kancelli, og forfatteren redegør overbevisende for tilfangetagelsen og for forholdene efter 1544. Men for den længste del af forvaringen (1532-1543) manglede Hans Heinrich Behrmann samtidige kilder, og han måtte derfor støtte sig til traditionen. Han gav en malerisk skildring af fængselsrummet, ganske vist uden kildebelæg, men den er i kraft af forfatterens autoritet som historiker blevet til den klassiske beskrivelse af fængslet i Sønderborg. Myten om fangenskabet bliver her præsenteret med en række maleriske detaljer, og for første gang hører vi om et rundt marmorbord med en fure, der var blevet slidt med en tommelfinger:

»Fra et eneste vindue til slotsgården, forvaret af stærke jernstænger, blev kamret ikke oplyst, men dets fæle mørke kun lidt formindsket. Døren til kammeret blev muret til, og igennem et hul rakte man kongen livets fornødenheder. [...] Efter i næsten tolv år at have været indskrænket på et rum af nogle få kvadratalen nød altså den ulyksalige monark nu for første gang igen naturens og frihedens henrykkende glæder. Virksomhed, den højeste grad af virksomhed, havde udmærket hele hans forrige liv; at se sig denne så aldeles berøvet var uden tvivl den største af hans kvaler. Dog, naturen gør umuligheden mulig. Også hans ånd skabte sig beskæftigelser; han bemalede sit Helvedes vægge med alle slags figurer, blandt hvilke en tegning af Københavns slot især skal have udmærket sig ved sin nøjagtighed. Bevægelse gjorde han ved at gå omkring et marmorbord, der stod midt i fængslet. Han plejede at sætte sin ene finger på bordet, og den rende han derved gjorde i samme, tilkendegav, hvor mange måske millioner gange han havde gjort sin ulyksalige vandring.«

I let varierede udgaver blev dette den gældende beskrivelse gennem 1800-tallet, både i lærebøger for folkeskolen, for den lærde skole og for universiteterne. I sidstnævnte indskrænkes indemureringen dog oftest til den første tid af fangenskabet, men der refere-

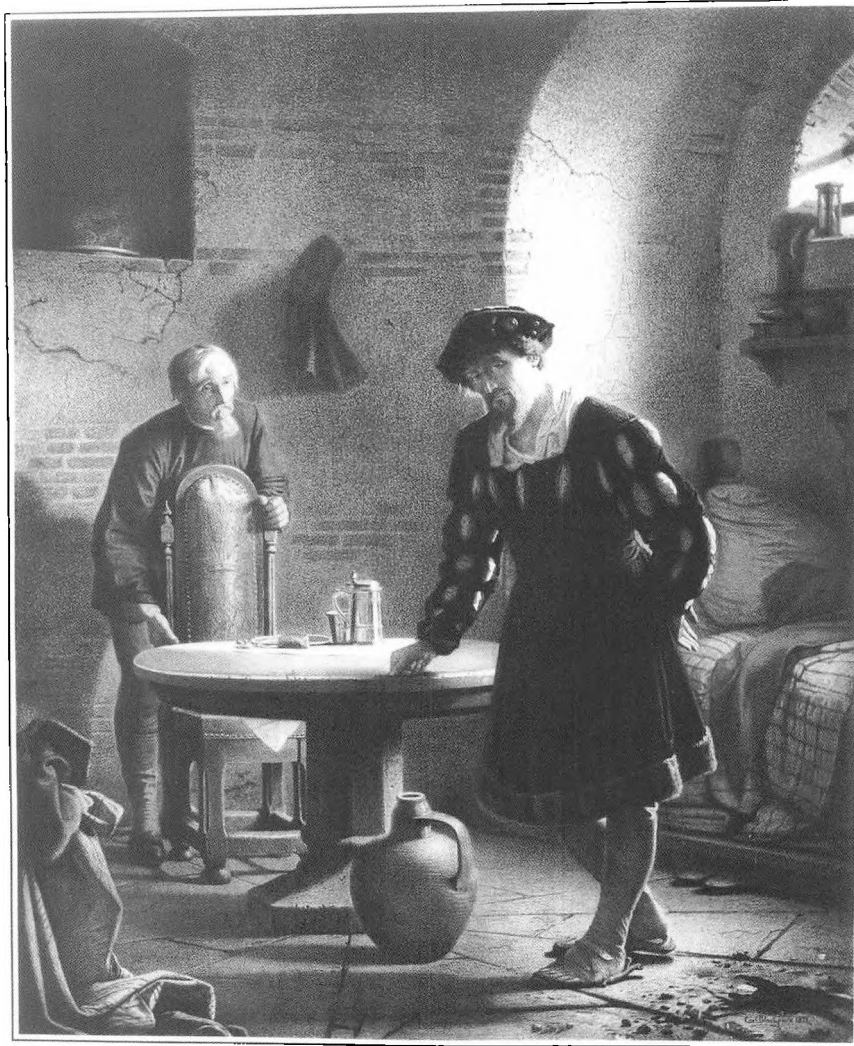
res til myten om det runde bord som en velkendt sag. Det gælder både i C. F. Allen: *Haandbog i Fædrelandets Historie* fra 1840 og i C. Paludan-Müller: *De første Konger af den Oldenborgske Slægt*, udgivet i 1874. Paludan-Müller var tilsyneladende lidt usikker på realiteterne bag myten, men medtog den alligevel i sin skildring af tiden under og efter Grevens Fejde: »Da blev han [Christian II] indelukket, ja indemuret i et af slotstårnene. [...] Har han ved sin daglige vandring slidt en fure i stenpladen med sin finger, må vandringen om bordet i fængslet have været hans eneste bevægelse i ikke så få år.«

Carl Blochs historiemaleri med det runde bord

Paludan-Müller kunne referere til historien om det runde bord med furen som en velkendt sag, fordi maleren Carl Bloch i 1871 havde skabt historiemaleriet: »Christian II i Sønderborg Fængsel«. Dette billede var hurtigt blevet kendt i almenheden, også blandt de mange, der ikke læste historiske værker. Det var et krav til samtidens historiemalere, at de skulle tilstræbe maksimal troværdighed, og Carl Blochs skildring svarer nøje til Hans Heinrich Behrmanns klassiske beskrivelse af fangenskabets. Maleriet kom herved til at afspejle alle mytens ingredienser – den ædle, tungsindige konge, den trofaste, gamle soldat, det snævre, mørke tårnværelse, og den uendelige vandring omkring det runde bord, hvori furen i stenpladen blev slebet dybere og dybere dag for dag.

Carl Bloch var en af samtidens mest lovpriste malere, og han udførte fra 1863-1871 tre monumentale, barokinspirerede malerier med motiver henholdsvis fra Biblen, den klassiske mytologi og fra danmarkshistorien: »Samson hos Filistrene«, »Prometheus' udfrielse« og »Christian II i Sønderborg Fængsel«. De blev alle tre af samtiden tolket som sindbilleder på sønderjyderne, der efter 1864 måtte udholde de samme tunge kår som i sin tid den ulykkelige konge i Sønderborg fængsel. Carl Blochs skildring af Christian II

Litografi af Carl Blochs maleri fra 1871, *Christian II i Fængslet på Sønderborg Slot 1532-1549*. Et eksemplar heraf blev foræret som en hædersgave til den sønderjyske fører H. P. Hanssen omkring 1890. Her ses det, hvordan kongen i den snævre celle vandrede rundt om det marmorbord, hvori han sleb den kendte fure. Reproduktioner som denne spredtes over det ganske land, og de bidrog til vedligeholdelsen af myten om kong Christian II's ophold i fængslet på Sønderborg Slot. Foto: Museet på Sønderborg Slot.

rummede en stor, ægte tragisk stemning, skabt med fuldt herredømme over alle kunstneriske midler. Billedet blev højt priset af samtidens bedste kritikere og blev straks erhvervet af Den Kongelige Malerisamling.

I 1878 blev maleriet vist på den danske afdeling ved verdensud-

stillingen i Paris, hvor det fremstod som Danmarks trumfkort på kunstens område. Billedet vandt en guldmedalje, og maleren selv blev slået til ridder af Æreslegionen. Samme år blev Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot oprettet. Museet var et produkt af krigsnederlaget i 1864, og brygger I. C. Jacobsen ønskede, at det skulle rumme »vækkende skildringer af fædrelandske minder«. Dette indebar, at der skulle være billeder med motiver, der var fastgroet i folks bevidsthed som en del af den fælles fortid og som dermed var velegnede til at sammensveje folk til én nation. For at opnå denne virkning skulle malerne finde centrale og fængende dele af danmarkshistorien og skildre dem med størst mulig akkuratess ud fra alt tilgængeligt kildemateriale. I. C. Jacobsen anså billedet *Christian II i Sønderborg Fængsel* for at være så centralt for sit museum, at han bestilte en kopi af det. Det lykkedes dog aldrig maleren at få kopien udført, men Statens Museum for Kunst, arvtageren til Den Kongelige Malerisamling, deponerede senere Carl Blochs billede på Frederiksborgmuseet. Allerede da var maleriet af det runde bord blevet kendt i den brede offentlighed gennem talrige reproduktioner, og billedet var blevet anvendt som hædersgave til fremtrædende sønderjyder, blandt andre til H. P. Hanssen omkring 1890. Det hang i hundredvis af danske klasseværelser og kunne omsat til træsnit findes i utallige bøger.

På initiativ og bekostning af brygger I. C. Jacobsen udgav Udvalget for Folkeoplysningens Fremme i 1882 den folkelige historiebog *Fyrretyve Fortællinger af Fædrelandets Historie*. Forfatteren var den sønderjysk fødte gehejmearkivar A. D. Jørgensen, der med dette værk slog igennem som folkelig forfatter. Gennem en lang række nye oplag fik bogen en for datidens historiske litteratur enestående udbredelse. Som nøgtern historiker tog A. D. Jørgensen sine forbehold i skildringen af Christian II's fangenskab med vendinger som: »Ja, det siges endog, at døren blev muret til.« Men for den almindelige læser var det af større virkning, at teksten

var ledsaget af et træsnit udført efter Carl Blochs maleri. Dette billede, der både i egentlig og overført betydning fremstod sort-hvidt, gav læserne et stærkt og varigt indtryk af Christian II's fangenskab.

Lensregnskaberne fra Sønderborg

I 1886 udkom andet oplag af A. D. Jørgensens bog, men samme år gjorde forfatteren et fund i Rigsarkivet, der kuldkastede den hidtidige opfattelse af Christian II's vilkår som statsfange. Det var lensregnskaberne fra Sønderborg fra årene 1533-1543. De gav et detaljeret indblik i fangenskabets forløb, og udgifterne til det kongelige underhold røbede en helt anden historie end den traditionelle. Christian II havde forplejning og underhold som en fyrste og omtales da også konsekvent som konge i regnskabet. Han modtog endog æresbevisninger. Under Grevens Fejde blev der anskaffet fem låse til hans gemakker, så der må have været tale om mere end ét rum og én dør. Da der atter blev roligere forhold i landet, fik statsfangen friere forhold, og hans behagelige, daglige livsform afspejler sig i udgiftsposterne. De fortæller om fyrstelige tafler med indkøb af unge lam og vildt til supplerings af det, som Sønderborg Ladegård kunne levere. Der blev også serveret fersk laks og niøje fra Elben, sild fra Slien samt hummer. På det store marked Kieler Umschlag blev der købt talrige krydderier, blandt andet safran, ingefær, nelliker, muskat og peber samt sukkertoppe og kandis. Hertil kom oliven, kapers og olivenolie. Fra Wismar blev der fremsendt humle til brygning af øl, samtidig blev der indkøbt tønnevis af kakebille øl, en kraftig øl fra Eckernförde. Også andre drikkevarer blev købt i rigelige mængder, især rødvin fra Frankrig, hvidvin fra Rhinen og den stærke hedvin Malvasia, som kongen syntes at have sat stor pris på. Hvedebrød, ris, rosiner, mandler og honning manglede heller ikke på hans bord. Røgelse og virak krydrede luften i gemakkerne, og over bordet med de gode måltider lyste store vokslys. At det var en betydningsfuld opgave at beværte Christian

II fremgår af lønningsregnskabet. Kongens kok Bernt, som var fulgt med fra eksilhoffet i Lier, fik samme løn som den lokale adelsmand, der var husfoged på borgen.

Også kongens klædedragt var afpasset efter hans stand. Der blev indkøbt betydelige mængder af silke, fløj, udenlandsk uldklæde, pelsværk samt fint linned, og der blev anskaffet sølvbeslag til fløjlsjakken. Der blev købt et par hermelinskind, der blev anvendt til at reparere Christian II's kåbe. En køresvend måtte hente en buntmager langvejs fra til denne opgave. Samme år blev der syet en jakke af ulveskind, så garderoben har tilsyneladende været i orden, og den behandling Christian II i øvrigt fik, svarede hertil. En soldat fungerede som hornblæser og salutede fra tårnet både morgen og aften, når kongen sad til bords. Der blev anskaffet briller og ekstra lysestager, så en del af tiden må være blevet fordrevet med læsning.

Alt i alt viser regnskaberne en luksuriøs levevis og en ydre værdighed passende til kongens høje byrd og nære slægtskab til rigets overhoved og europæiske fyrstehuse. Men de fortæller også om vedvarende udgifter til vagtpersonale. Af den bevarede korrespondance mellem slotshovedsmanden og den danske regering fremgår det klart, at det ikke var en misundelsesværdig opgave at have ansvaret for den kongelige fange, der afvekslende led af mismod og ustyrlig hidsighed. Når den gamle soldat Mikkell havde forfald, måtte der ydes en høj betaling til dem, der i hans sted skulle underholde kongen. Det rigelige konsum af vin og øl har næppe gjort Christian II mere omgængelig, og A. D. Jørgensen antager, at Mikkell nok har haft særlige egenskaber til at omgås ham, såsom et godt humør, et tålmodigt sind og et par kraftige arme.

A. D. Jørgensen offentliggjorde sine undersøgelser i 1888 i en afhandling i tidsskriftet *Danske Magazin*, som blev læst af en lille lærd kreds. Fire år senere, i 1892, skrev han til *Sønderjyske Aarbøger* en artikel om Christian II's fangenskab med henblik på et bredere publikum. Alligevel er historien om det runde bord med rillen medtaget i tredjeudgaven af *Fyrretyve Fortællinger af Fædrelandets*

Historie, som også udkom samme år. Ganske vist var historien gengivet i en ramme, så den kunne tolkes som en anekdote, men væsentligere var det, at forfatteren ikke nænnede at udelade træsnittet med Carl Blochs billede. Den tragedie, billedet fortæller om, har nok stået tilbage som det varige indtryk hos de fleste læsere.

Mytens overlevelse gennem 1900-tallet

Den ubevidste modvilje mod at forkaste en fængende historie, som prægede A. D. Jørgensens genudgivelser af *Fyrretøve Fortællinger af Fædrelandets Historie*, kan man møde hos mange andre skribenter til danmarkshistorier langt op i 1900-tallet. Det skyldes især, at historien om det runde bord med furen på en enkel og forståelig måde fortæller om livets omskiftelser og den korte vej fra højhed til fald. Denne historie er langt mere fængende og identitetsskabende end en nøgtern, kildebaseret skildring, der altid vil være forbundet med nogle forbehold og en vis usikkerhed. Myter forenkler og gør tilværelsen forståelig og forklarlig. Dette må være forklaringen på, at myten om Christian II og det runde bord forblev forholdsvis uantastet i skolebøgerne frem til omkring 1960. Ganske vist var der i reglen nogle forbehold i skildringen af Christian II's fangenskab, men når historien herom samtidig var ledsaget af Carl Blochs maleri, kom dette billede til at fremstå som en slags dokumentation, og det var billedet, ikke teksten, der blev bevaret i hukommelsen.

Den kritiske læser kan måske fortsat sidde tilbage med lidt tvivl i sindet. Kunne der alligevel ikke have været et rundt stenbord i Christian II's gemakker, og kunne kongen ikke – trods sit fyrstelige underhold – have vandret som en løve i sit bur omkring dette bord? Behøver denne gode gamle historie at være helt falsk? Hertil er kun at svare, at myten om det runde bord savner al sandsynlighed, hvis man skal tro lensregnskaberne. For eksempel fortæller en udgiftspost i 1541, at to snedkere har opsat paneler i kong Chri-

stians gemakker, ved hans seng og ved hans bord, og at der er blevet anskaffet bjælker til et bord, som en snedker har fået særskilt betaling for at udføre. Disse regnskabsposter taler imod, at der kan have stået et rundt marmorbord i hans gemak. Men denne nøgterne, kildebaserede konstatering vil næppe overbevise alle besøgende på Sønderborg Slot om, at det runde bord er en myte.

Siden genforeningen i 1920 er det de færreste, der har opfattet Christian II's fangenskab som et sindbillede på Sønderjyllands tragiske skæbne under tysk overherredømme. Men historien om det snævre fængsel i borgen i Sønderborg og kongens tunge vandringer om det runde bord har overlevet frem til i dag, fordi den både er fængende og billedskabende.

Litteratur

- Adriansen, Inge: Myter og realiteter i historiebøgerne – om Christiørn II's fangenskab på Sønderborg Slot. I: Nordslesvigske Museer 1988.
- Behrmann, Hans Heinrich: Christian den Andens Fængsels- og Befrielseshistorie. 1812.
- Jørgensen, A. D.: Kong Christian II på Sønderborg Slot. I: Danske Magazin, bind 5, 1. række. 1888.
- Jørgensen, A. D.: Kong Christian II på Sønderborg Slot. I: Sønderjyske Aarbøger 1892.
- Pontoppidan, Erich: Den danske Atlas, bind 1 og 7. Fotografisk genoptryk 1971.

Reformationen og den sproglige fortykning

Af Jesper Thomassen

Efter reformationen kom der mange tysktalende præster til hertugdømmet Slesvig. De kunne hverken tale dansk eller plattysk, og derfor vandt højtysk indpas i kirkerne og skolerne. Det har ført til den opfattelse, at reformationen fremmede det tyske sprogs udbredelse i hertugdømmet Slesvig på bekostning af det oprindelige danske folkesprog. Men spørgsmålet er, om reformationen ikke i virkeligheden bremsede den sproglige fortykning?

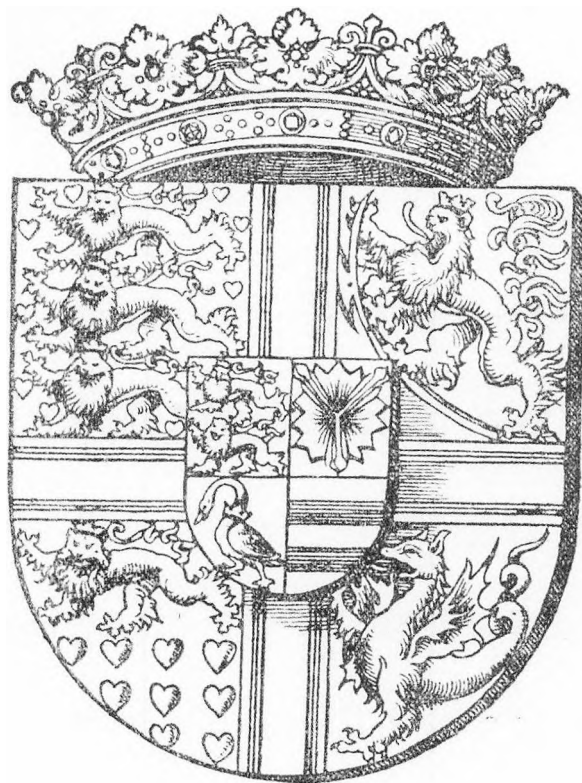
En af de mange omvæltninger, der fulgte med reformationens indførelse i Danmark og hertugdømmerne i første halvdel af 1500-tallet var, at latinen blev afløst af folkesproget i kirkerne. Det var ifølge reformatorerne en tvingende nødvendighed, at folk forstod, hvad der blev sagt i kirken. Troen på Jesus var nemlig en gave, som den kristne først modtog, når han eller hun bogstaveligt talt forstod, at Jesus havde sonet alle menneskers synder gennem sin død på korset. Den katolske kirkes brug af det latinske sprog i kirken var derfor en fejl, som gjorde det svært for almindelige mennesker at opnå frelse. Det lærde latinske sprog skulle fremover kun bruges internt blandt gejstligheden og i skolerne, men ikke overfor menigheden i forbindelse med forkyndelsen.

Kirkesproget

I princippet skulle kirkesproget i hertugdømmerne også følge menighedernes modersmål, men på grund af det kulturelle grænseområdes blandede sprogforhold medførte dette princip visse vanskeligheder. Grænsen mellem dansktalende og plattysktalende områder var flydende. Dertil kom, at sproggrænsen mange steder

Den nye lutherske kirkeordning blev cementeret med en lov, kaldet kirkeordinansen, hvori alle sider af kirkelivet blev reguleret. Selvom reformationen som princip indførte modersmålet i kirken, var den første ordinans fra 1537 skrevet på latin. I 1539 fulgte en dansk udgave, som senere blev trykt. Hertugdømmernes ridderskab kunne imidlertid ikke acceptere hverken en latinsk eller en dansk tekst. Den slesvig-holstenske kirkeordinans udkom derfor på plattysk i 1542, men der var i øvrigt blot tale om en oversættelse af den danske ordinans. Foto: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

Christlyke Kercken Ordeninge/ De yn den Fürstendömen/ Schleszwig/ Holsten etc. schal gehalten werdenn.

også fulgte de sociale og økonomiske skel – særlig i byerne. Øvrighedens sprog og folkets sprog var ikke nødvendigvis det samme i de dansktalende eller blandede områder.

Vores viden om, hvilket sprog der er blevet anvendt ved gudstjenesterne og de andre kirkelige handlinger i århundredet efter reformationen, er ikke særlig stor. Det har imidlertid ikke forhindret den opfattelse i at opstå, at der med reformationen fulgte en fortykning af sproget i mange af de sogne, hvor folkesproget oprindeligt var dansk, det vil sige sønderjysk dialekt. De nye lutherske præster og andre gejstlige var tyskorienterede. Hvis ikke de ligefrem var tyskere af fødsel, var de uddannet på tyske universiteter. I den slesvig-holstenske kirkeordinans fra 1542 står der, at sproget under gudstjenesten skulle være plattysk. Vi ved, at der selv ved de dansksprogede gudstjenester i Sønderjyllands købstæder i 1600-tallet og 1700-tallet blev benyttet tyske salmebøger – ikke danske. Derudover medførte reformationen, at præsterne blev knyttet tættere til landsherrens administration, og deraf fulgte yderligere, at de i almindelighed betjente sig af tysk som embedssprog. Godt nok var der mange andre øvrighedspersoner, der benyttede sig af tysk, men de havde langt fra samme indflydelse på folkesproget, som præsterne havde. Præsterne omgikkes jo menighedens medlemmer til daglig og talte med dem og til dem. Derudover var hele skolevæsenet vævet ind i den kirkelige administration, så også ungdommen blev stærkt påvirket af kirkens tyske præg. Hvis ikke reformationen var blevet indført, så havde kirken aldrig fået så stor indflydelse på folkesproget, for den katolske kirke var jo langt fra så folkeligt orienteret, som den lutherske kirke var det. Kort sagt, så medførte reformationen en sproglig fortykning.

Er dette så en myte, eller er det en sandhed? Som det allerede er antydnet, kan det næppe lade sig gøre at besvare spørgsmålet med sikkerhed. Vi ved ikke med tilstrækkelig stor nøjagtighed, hvilket sprog præsterne brugte i deres forkyndelse. Godt nok blev en del af de første kirkeledere og præster efter reformationen hentet til

landsdelen fra Tyskland, men forholdsvis hurtigt blev landsdelen selvforsynende med præster. De præstedynastier, som kendes alle vegne fra i den lutherske kirke, blev efterhånden også almindelige i Sønderjylland.

Folkesproget

Vi ved heller ikke tilstrækkeligt om, hvilket sprog der blev talt i de forskellige sogne nord og syd for den nuværende landegrænse i middelalderen. Folkesproget var nemlig ikke nødvendigvis kultursproget. Det sprog, vi møder i de ofte sparsomme skriftlige kilder, kan derfor ikke umiddelbart tages som et udtryk for, hvilket sprog der rent faktisk blev talt til daglig af den brede befolkning i landsognene.

Endelig skal vi huske på, at påstanden om reformationens betydning for den sproglige fortyskning er en del af en national debat, der hører en nyere tid til. Den begyndte først på et tidspunkt, hvor forskellen mellem dansk og tysk kultur og sprog var blevet et spørgsmål om nationalt sindelag. Selvom der også i 1600-tallet og 1700-tallet findes eksempler på stridigheder om kirkesproget i en række sogne – blandt andet i byerne – så var det ikke nationale stridigheder. Det var derimod stridigheder, som afspejlede sociale, økonomiske og sproglige forskelligheder i befolkningen – og selvfølgelig handlede det også om, at alle ønskede at forstå, hvad der egentlig blev sagt eller sunget i kirken.

Selvom vi altså næppe kan få afklaret, om reformationen virkelig medførte en sproglig fortyskning, så kan der alligevel gøres nogle interessante iagttagelser, der nuancerer problemstillingen. Der er nemlig noget, der tyder på, at vores nuværende landegrænse på en eller anden måde skal sættes i forbindelse med den kirkesprogsgrænse, der udviklede sig i Slesvig fra de ældste tider og frem til 1800-tallet.

Sproggrænsen forskydes mod nord

Der er mange, der har beskæftiget sig med sprogforholdene i Sønderjylland og Slesvig. Blandt dem skal særlig nævnes historikeren H. V. Gregersen, hvis doktorafhandling: *Plattysk i Sønderjylland. En undersøgelse af fortykningens historie indtil 1600-årene* fra 1974 i 1986 blev fulgt op af en redegørelse for reformationens indførelse i Sønderjylland. Her finder man et interessant bud på, hvordan sammenhængen mellem den nuværende landegrænse og kirkesprogsgrænsen er.

Grænsen mellem det danske og det tyske sprogs udbredelse i oldtiden er blevet bestemt af stednavneforskerne til at have befundet sig på en linje, der groft sagt går fra Husum til Eckernförde. Syd for denne linje er de tyske stednavne mest almindelige, mens der nord for linjen overvejende findes danske stednavne.

I løbet af middelalderen skete der imidlertid en forskydning af sproggrænsen mod nord. Det gjaldt først og fremmest for kultursproget plattysk, der blev benyttet i officielle sammenhænge. En vigtig forudsætning for denne udvikling var de holstenske grevers herredømme i området fra 1325 til 1460. Forvandlingen af øvrighedssproget til folkets kultursprog kunne derimod dårligt ske som en simpel følge af, at overklassen og administrationen brugte plattysk. Dem kom menigmand jo kun sjældent i kontakt med. Det var også af stor betydning, at bispeembedet i Slesvig var besat med holstenere, og at også kapitlet her var domineret af personer med tysk baggrund. Det betød, at præsternes kultursprog blev plattysk, og selvom præsterne måske nok har talt folkesproget – det vil sige dansk-sønderjysk – med deres menighed, så er formidlingen af de religiøse budskaber næppe foregået på dialekt. Latin kunne befolkningen ikke forstå. Altså måtte det ske på plattysk.

Lige så langsomt bevægede grænsen for det plattyske kultursprog sig nordpå, og da krigen mellem de holstenske grever og den danske kongemagt brød ud omkring 1400, havde den stort set nå-

et den nuværende statsgrænse. Syd for denne grænse blev der talt dansk, når udsigterne for den kommende høst blev diskuteret med naboen, men plattysk på tinge. Nord for grænsen blev dansk benyttet i begge sammenhænge. Der var selvfølgelig tale om en meget flydende grænse, og både dansk og plattysk var almindelig udbredt på begge sider af den. Fra Flensborg og nordpå blev der indsat kirkeadministratorer med dansk kultursprog – blandt andet fra det dansktalende kollegiatkapitel i Haderslev. Selvom biskoppen i Slesvig i 1431 fik hele sin myndighed tilbage, så han nu kunne bestemme helt til Slesvig stifts nordgrænse nord for Haderslev, så ændrede grænsen for det plattyske kultursprog sig herefter ikke synderligt. I den sammenhæng skal det bemærkes, at hele vestkysten ned til området syd for Tønder var en del af det danske Ribe stift. Nordpå hørte Barved syssel fra Løjt og nordpå under det dansk-kulturelle kollegiatkapitel i Haderslev, og endelig hørte Als og Ærø under Odense stift. Dette var naturligvis også med til at bremse det plattyske kultursprogs vandring mod nord.

Modersmålet i kirkerne

Reformationen indførte modersmålet som gudstjenestesprog. Det skete også i hertugdømmerne, selvom der godt nok i den slesvig-holstenske kirkeordinans fra 1542 kom til at stå, at kirkesproget skulle være plattysk. Der var imidlertid blot tale om en hastig og dårlig oversættelse af den danske kirkeordinans. Reformatorerne og Christian III havde bestemt ikke tænkt sig at indføre tysk sprog i dansktalende sogne. I 1542 var der endda et forsøg på at samle alle de dansktalende sogne under en særlig superintendent eller biskop i Haderslev. Det blev imidlertid ikke til noget, formodentlig som følge af det danske rigsråds modstand. Rådet ønskede nemlig ikke, at Ribe stift skulle afgive områder og indflydelse i den sydlige del af stiftet. Resultatet blev derfor, at Slesvig og Ribe stifter forsat delte den nordlige del af hertugdømmet på langs.

Efter reformationen var øvrighedens og præsternes kultursprog i størstedelen af Slesvig stift fortsat plattysk. Men når det ikke kom til at præge folkesprogsgrænsen i særlig høj grad, skyldtes det formentlig to forhold: For det første ser det jo ud til, at de danske sogne med tiden faktisk fik dansktalende præster. For det andet blev plattysk afløst af højtysk i 1600-tallet. Dette sprog blev af både plattysk- og dansktalende betragtet som et rigtigt fremmedsprog, og derfor fik det aldrig nogen stor folkelig udbredelse.

Med den her refererede opfattelse af den sproglige tilstand i hertugdømmet Slesvig ved udgangen af middelalderen og den fortsatte udvikling efter reformationen indførelse kan man sige, at påstanden om den sproglige fortykning som følge af reformationen er vendt på hovedet. Nu ser det jo nærmest ud til, at den katolske kirke havde forårsaget en fortykning af sproget, mens reformationen bremsede denne udvikling. Men intet er sikkert, og kilderne er som nævnt vanskelige at tolke og utilstrækkelige til at afgøre spørgsmålet med sikkerhed. Så hvad der er sandhed, og hvad der er myte, må man selv fundere over. Det, som jeg har fremlagt her, er en hypotese, som imidlertid synes bedre underbygget end påstanden om reformationenens fortykende virkning.

Litteratur

Fink, Troels: Den kirkelige sprogrænse. I: Sønderjyske Årbøger 1964.

Gregersen, H. V.: Plattysk i Sønderjylland. En undersøgelse af fortykningens historie indtil 1600-årene. 1974.

Gregersen, H. V.: Reformationen i Sønderjylland. 1986.

Vestindien, rom og flensborgsk velstand

Af Lars N. Henningsen

Flensborg er kendt for historien om »Flensborg-rommen«, og byens søfart på Dansk Vestindien nævnes ofte på førstepladsen, når man taler om byens erhvervsliv i 1700- og 1800-årene. I virkeligheden er rommen og handelen på Vestindien kun ansvarlige for en del af Flensborgs succes i søfart og handel.

Flensborg var en af de vigtigste søfarts- og handelsbyer i det gamle danske monarki. Hvilken slags søfart – hvilken slags handel drejede det sig om? Hvis man slår op i de populære fremstillinger, får man et klart svar: Det var sejladsen på Vestindien og rommen, der gjorde Flensborg rig. Journalisterne siger det tydeligt: »Flensborg forsynede takket være de gode dansk-vestindiske forbindelser det meste af Europa med rom« [...] »I 1864 var Flensborg blevet den tredjestørste havn i det danske kongerige – så det er ingen overdrielse, at byen dengang kaldte sig en rommetropol.« Sådan lød det i et par artikler i *Flensborg Avis* henholdsvis 22. og 24. december 2001.

De almindelige oversigtsfremstillinger siger det samme. Ved byens 700 års jubilæum i 1984 udkom to små byhistorier. Den historisk vidende journalist Eskild Bram skrev bogen *Flensborg 1284-1984*. Kapitel 7 i bogen handler om søfarten i 1700-tallet. Overskriften lyder »Sukkerskibe og rom«. Her fortælles, at Flensborg-skibe i 1755 indledte sejladsen til Dansk Vestindien – de hentede sukker og rom. Efter 1800 var der 13 sukkerraffinaderier. Handel og sejlads på Norge og jagten på hvaler og sæler i Ishavet omtales. Men det er også alt, hvad vi får at vide om byens søfart i den såkaldt florissante tid.

Den tilsvarende tyske bog hedder *700 Jahre Flensburg 1284 bis*

1984. Her fortæller historikeren Gerd Vaagt om Flensborg under den danske helstat. Det anføres, at byen drev handel på Østersøen, til Amsterdam, England, Frankrig og helt til Middelhavet, og dertil Grønland. Forfatteren sætter sejladsen på Dansk Vestindien fra 1755 og fremefter i centrum. Han skriver, at 47 skibe i årene 1755-1807 foretog i alt 135 ekspeditioner til Dansk Vestindien og bragte sukker og rom hjem. I krigen 1807-1814 tabte Flensborg halvdelen af sin flåde, men efter 1814 blev de før krigene så indbringende Vestindien-forretninger genoptaget. Vestindien-sejladsen og sukkerraffinaderierne blev de to vigtigste søjler, som bar byens fremgang fra 1830'erne. Hertil kom farten på Norge, som imidlertid gik tilbage, og farten på Østersøen.

Flensborgs søfart

Historiske fremstillinger har således slået tonen an. Digtere har sunget med på melodien. I anledning af byjubilæet i 1984 lod digteren Willy August Linnemann en flok »petuhtanter« – de rare flensborg-kvinder, som udstyret med partout-kort sejlede fjorden tynd og snakkede deres særlige petuhtante-tysk – hylde byen med dette vers, idet de sejler ud af havnen:

Während wir zwischen den lieblichen
Küsten dahinfahren
fabulieren wir von den
verwegenen Taten
früherer Geschlechter:
von Walfängertaten
im Atlantischen Ozean,
Zuckerrohranbau
in Westindien,
von Rumverschneidung
und Vollschiffszeit!

Den kommercielle markedsføring af Flensborg har udtrykt det samme med denne sentens: »Flensburgs Rum ist Flensburgs Ruhm.« På den baggrund er det forståeligt, hvis vestindienskibe og rom i den almindelige bevidsthed er blevet symbolske for Flensborg og byens søfart i gamle dage. Er det nu myte eller sandhed?

Lad os se på nogle tal – især for tiden cirka 1750-1850 – byens storhedstid. Vitterligt var Flensborg en handels- og søfartsby. Byens handelsflåde var kæmpestor set i forhold til de fleste danske byer. Skibene betød meget for byens økonomi, og de sejlede over det meste af Europa. Fra 1755 sejlede de også til Dansk Vestindien. Udtrykt i tal tegnede byens handelsflåde sig som i tabel 1.

Tabel 1: Flensborgs handelsflåde

	Skibe	Kommercelæster	BRT
1748	113	2.896	ca. 5.600
1770	130	3.323	ca. 6.600
1785	217	9.751	ca. 19.400
1807	290	15.823	ca. 31.500
1815	195	7.195	ca. 14.200
1840	125	5.200	ca. 10.200

Man ser, hvordan tonnagen blev nærmest tredoblet under den amerikanske uafhængighedskrig, især i årene 1776-1783, og yderligere næsten fordoblet under revolutions- og Napoleonskrigene 1793-1807. Og man ser det bratte fald til halvdelen under krigen med England 1807-1815. Dét tilbageslag overvandt Flensborg i øvrigt aldrig.

Hvor sejlede disse skibe så hen? Hvad var det, som skabte fremgangen i 1700-årene? Var det Vestindien-farten og rommen? Mange skibe sejlede i langfart. Det ved vi, fordi der blev udstedt såkaldte søpas til hver rejse. Disse pas gav beskyttelse mod opbringelse af

Tabel 2: Flensborg-skibe - søpas og rejser

	til Vestindien	til Middelhavet
<i>Søpas</i>		
1755-1807	124	
1747-1807		ca. 2180
1747-1771		415
1778-1792		658
1793-1807		1107
1746-1807 årligt gennemsnit	2,4	43,6
<i>Rejser</i>		
1815-44 I alt	437	
1815-44 Årligt gennemsnit	14,5	

sørøvere fra de nordafrikanske stater. Et pas svarer stort set til én rejse, og de fordeler sig som det fremgår af tabel 2.

Alene ud fra tallene må vi slå fast, at det ikke var Vestindien, som prægede byens søfart, i alt fald ikke før 1807. I årene 1756-1763 var der i alt ni handelsrejser til Vestindien, altså omkring ét skib pr. år. Under den amerikanske uafhængighedskrig 1776-1783 blev det til seks skibe årligt. I et rigtig godt år som 1782 afgik 11 skibe fra Flensborg til Vestindien, i 1805 var tallet 13. I 1806 blev Flensborg havn anløbet af i alt 1720 skibe, heraf ni skibe fra Vestindien. I alt blev det i årene 1755-1807 til 135 Vestindien-rejser udført af 47 skibe. I gennemsnit svarer det til 2,4 rejser til Vestindien pr. år.

Sådanne små tal forklarer altså ikke den store udvikling for byens søfart, som fandt sted i denne periode. Det skyldes, at fremgangen faktisk blev båret af skibe i europæisk fart, til Vest- og Sydeuropa og til Middelhavet. I gennemsnit blev der hvert år foretaget lidt over 43 rejser til Sydeuropa og Middelhavet, og halvde-

len lå i perioden fra 1793-1807. Set på baggrund af disse tal var det ikke Vestindien, der prægede byens søfart – det var snarere langfarten på Vest- og Sydeuropa. Mens der i hele perioden 1755-1807 som nævnt var i alt 135 rejser til Vestindien, var der konstant 100-200 skibe i fast europæisk fart. Det er altså en myte, at Flensborgsøfarten levede af Vestindien. Middelhavsfarten var det normale fra 1740'erne og mindst 75 år frem. Vestindien-farten var undtagelsen. Efter 1815 blev det lidt anderledes. Herefter blev konkurrencen på Middelhavet større, Flensborgs sejlads på europæiske havne gik tilbage – og Vestindien fik derved forholdsvis større vægt. Flensborg-købmændene satsede nu i udpræget grad på Vestindien. Alene i de to år 1835-1836 udstedtes pas til Vestindien til 24 skibe, og i perioden 1846-1847 afsejlede 31 store skibe fra Flensborg, mens 27 anløb Flensborg. Set i forhold til den nu langt mindre Flensborg-flåde var Vestindien-skibene faktisk af større betydning. Det var den ene side af sagen. Men hvad med sukkeret og rommen?

Sukkeret

Skibene til Vestindien landede normalt i Flensborg. Ladningen var rå sukker, tobak, bomuld, kaffe, ædle træsorter – og fra sidst i 1700-årene i stigende grad rom. Sidst i 1790'erne var der i byen op mod 200 brændevinsbrændere – nogle af dem påtog sig at forædle rommen. Til behandling af rå sukkeret blev der startet sukkerraffinaderier. Det begyndte i 1762.

Af tabel 3 kan vi se, at sukkerraffinaderierne i antal og i arbejdsstyrke ikke dominerede byen. Flensborg var i 1700-årene meget andet end en sukker- og romby. Når det gjaldt det hjemlige erhvervsliv, var den direkte betydning af importen af sukker og rom målt i arbejdspladser ikke det afgørende. Hermed er imidlertid ikke sagt, at Vestindien, sukker og rom var uden betydning. Vel var der kun få Vestindien-skibe og få sukkerraffinaderier, men de

Tabel 3: Virksomheder i Flensborg

	Sukkerraff.		Tobaksfabr.		Brændevinsbr.	Skibsværfter		Sejldugsfabr.
	antal	arbejdere	antal	arbejdere		antal	arbejdere	arbejdere
1762	1							
1778	6	22						
1788	7							
1790'erne	5	36	40	116	200	4	100	600 spindere
1830	7	48						
1840	8	67						

vejede godt til i økonomien. Der var nemlig stor forskel på økonomien omkring de talmæssigt dominerende skibe i europæisk fart og de få Vestindien-farter.

Skibene, tonnagen og varerne

De hundredvis af Flensborg-skibe, som sejlede de europæiske farvande tyndt i sidste del af 1700-årene, berørte ikke byen så direkte. Redere og købmænd i Flensborg finansierede skibene og tjente på dem. Nogle af skibene transportererede også varer for Flensborg-købmændenes regning. Der kom masser af salt, svedsker, kolonialvarer og ikke mindst rødvin og cognac til fjordbyen på de store Flensborg-skibe. Men som hovedregel var det kun et mindretal af de hundredvis af skibe, som sejlede med varer til havnen i hjembyen. I stedet sejlede de i fragtfart mellem Østersøen og Vest- og Sydeuropa. De transportererede varer for købmænd i Hamborg og mange andre byer, de gik i fragtfart mellem fremmede havne. Det var en god forretning, men den påvirkede ikke hjembyen så håndgribeligt som farten på Vestindien.

Mens tonnagen 1776-1805 tredobledes, steg varemængden over Flensborgs havn kun 50%. Skibene sås sjældent i Flensborg, og det

Andreas Christiansen (1743-1811), Flensborgs førende reder og sukkerraffinadør fra 1780'erne til ind i 1800-tallet. Andreas Christiansen blev født i Ellum ved Løgumkloster og kom omkring 1760 til Flensborg, hvor han gik ind i et af de store handelshuse. I 1766 tog han for første gang til Vestindien. Allerede i 1783 omtales han som indehaver af byens »største og mest kostbare sukkerraffinaderi«. I 1789 opførte han det store »Vestindienspakhuis«, som endnu er bevaret som markant udtryk for Flensborgs florisserende tid på begge sider af år 1800. Maleri af Niclaes Peters. Foto: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Syd-slesvig efter original i Museumsberg Flensburg.

samme gjaldt mange af de varer, som de transporterede. Det mest reelle var de betalinger, som indgik på redernes konti hos bankhuse og forretningsforbindelser i Hamborg, Amsterdam, København og andre handelsmetropoler.

Det er nok en af grundene til, at Vestindien, sukkeret og rommen fik den dominerende plads i traditionen. Den fart var til at føle på. Det enkelte skib i Vestindien-fart betød langt mere end et skib i europæisk fart. Vitterlig fik Vestindien-sejladsen og rommen stor betydning for Flensborg. Skibene medbragte ved afrejsen fra Flensborg »viktualier« (kød, smør, mel og andre landbrugsprodukter), raffineret sukker, vine, knive, bjælker, søm, tekstiler, tovværk, sejldug – og ikke mindst mursten fra teglværkerne i og ved Flensborg. På tilbagevejen medtog de råsukker, rom, tobak, kaffe, eksotiske træsorter med videre. I 1762 anlagdes det første sukkerraffinaderi – senere kom flere til, og i 1788 var der syv. Fra 1770'erne gjorde især storkøbmanden og rederen Andreas Christiansen sig gældende. Han byggede i 1789 det store pakhuis, som endnu ligger bag Storegade 24, og som meget betegnende går under navnet »Westindienspeicher«, Vestindien-pakhuset.

Det var rentabelt. En gennemsnitsladning til Vestindien var 9.220 rigsdaler værd. Varerne blev indkøbt i by og opland, og det gav indtægt til leverandørerne. En returladning havde ofte en værdi på 30.000 rigsdaler. I 1779 og 1806 var råsukker den vigtigste post på byens importbalance. Raffinaderierne kastede godt af sig. I 1798 blev produktionsværdien angivet til 290.000 rigsdaler årligt. Sukkerraffinadør Andreas Christiansens formue nåede langt op over 400.000 mark. I tidsrummet 1783-1799 havde han en fortjeneste på 220.000 mark.

Rommen

Fra sidst i 1700-årene fik importen af rom stigende betydning. I perioden 1791-1795 indførtes årligt cirka 180.000 liter rom, mel-

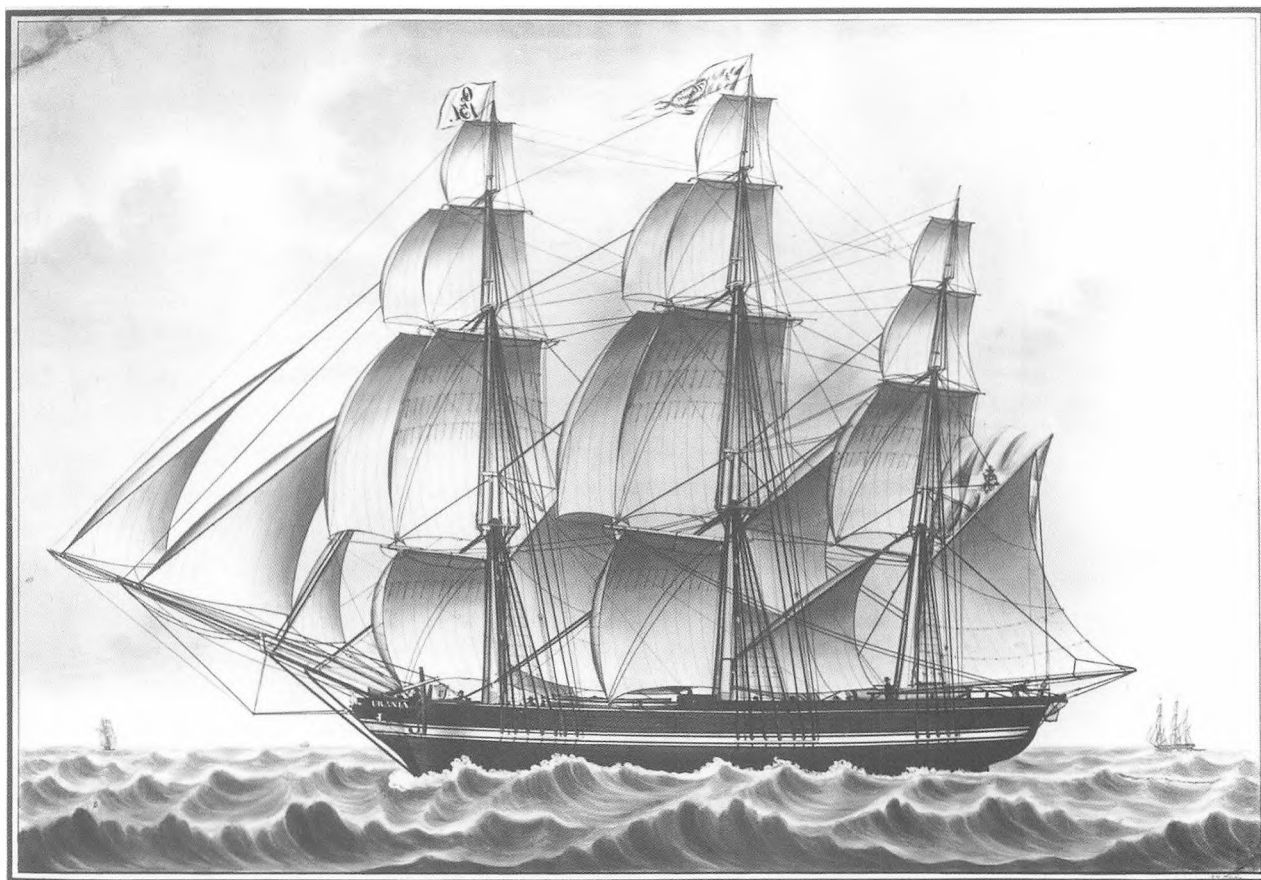
Flensborgs førende Vestindien-købmand Andreas Christiansen byggede ikke blot byens største pakhus på grunden bag Holm 24. Nogen tid efter år 1800 lod han også ejendommens facade ud mod Holm pryde af denne fornemme gavl i klassicistisk stil. Endnu i 1950'erne var der romhandel i ejendommen. Efter *Die Kunstdenkmäler des Landes Schleswig-Holstein – Stadt Flensburg*.

lem 1802 og 1807 var mængden steget til over 300.000 liter om året. Den blev eksporteret ikke mindst til Norge. Netop i disse år medførte kornmangel flere gange, at brændevinsbrænderne måtte indstille deres produktion, og så var rom en god erstatning.

Vestindien og rom fik altså en vigtig position i Flensborgs økonomi fra sidst i 1700-årene. Men højdepunktet kom først efter 1815. Da mistede Flensborg Norge som opland, og konkurrencen i fart på Middelhavet blev større. Altså vendte man sig mod Vestindien. Der opbyggedes i Flensborg store handelshuse, som satsede på Vestindien. I perioden 1814-1835 gik i alt 311 skibe fra Flensborg til Vestindien. Mellem 1833 og 1846 indførtes årligt 2,8-3,5 millioner pund råsukker. I perioden 1846-1847 landedes knap 5 millioner pund råsukker og næsten 1,4 millioner liter rom. Op mod 20% af St. Croix' sukkerhøst endte i Flensborg. Næsten 1/3 af monarkiets samlede sukkerimport gik over Flensborg. Flensborg blev en markedsplads for kolonialvarer. Med rette udtalte den førende Vestindien-entreprenør H. C. Jensen i 1823: »Ophører Flensborgs Vestindienhandel, så vil denne bys handel og søfart reduceres til betydningsløshed, thi det er tydeligt, at det egentlig kun er denne handel, som giver liv til byen.«

Fra slutningen af 1840'erne gik det igen ned ad bakke. Vestindiens havne blev åbnet for alle nationer, konkurrencen blev stor, kapitalgrundlaget i Flensborg var ikke længere stærkt nok, verdenskrisen i 1857 ramte hårdt, og roesukker begyndte at gøre sig gældende i stedet for rørsukker. I 1870'erne var det endelig slut med farten på Dansk Vestindien.

Rommen glemte man dog ikke i Flensborg. De brændere, som i Vestindien-fartens periode havde fundet en næringsvej ved at forædle den koncentrerede rom fra Vestindien, fortsatte nu med rom fra Jamaica. Via London indkøbtes såkaldt »German flavoured Rum« – i Flensborg blev den blended med alkohol og vand. Det blev til mærker som Balle, Hansen, Pott, Sonnberg med flere. De fandt god afsætning og gav Flensborg plads på verdenskortet.

Fregatten *Urania* af Flensborg ført af kaprajn Asmus Brodersen. Det var skibe af denne type, som var med til at gøre Flensborg kendt for sejlads på Vestindien og som sukker- og romby. Skibet blev bygget i 1826 og blev målt til en tonnage på omkring 100 kommercelæster eller 250 tons. I perioden 1828-1845 gennemførte skibet i alt 25 ekspeditioner til Vestindien. Det forliste i 1866. Foto: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

Rombyen Flensborg?

Lad os sammenfatte: I slutningen af 1800-årene og frem til nyeste tid blev Flensborg kendt som romby. En vare som rom er en god sællert i enhver reklamekampagne. Byen solgte sig derfor som netop rommens hjemsted. Denne erhvervsgren var et barn af sejladsen på Dansk Vestindien. Derfor nævnte man i markedsføringen af byen sukkeret og Vestindien sammen med rommen. Hele perioden fra 1760'erne og frem til 1864 blev i populære fremstillinger præsenteret som Vestindien-sejladens periode. Sandheden

er dog, at Vestindien-farten først i årene fra 1815 til 1845 fik en helt afgørende betydning. Før den tid dominerede Vestindien-farten ingenlunde byens søfart. Dominerende var derimod fragtfarten i europæiske farvande. Samtidig gælder dog, at de få skibe, som gik til Vestindien, havde en betydning, som var langt større end deres ringe antal. Skibene var store, hvert skib medtog en stor og kostbar ladning, som gav omsætning i hjembyen. Væsentlige dele af returladningerne gik som regel til hjembyen, og det dannede baggrund for sukkerraffinaderierne, som blev meget lukrative. Rommen gav næring til brønderierne. Den lillebitte kreds af Vestindien-entreprenører blev byens rigeste. Alt det var til at få øje på – det var anderledes. Vestindien-farten og rommen var det atypiske, det særligt lukrative, det eksklusive. Derfor samlede opmærksomheden sig her.

Ved siden af den stod det mere dagligdags: i 1700-årene farten på Sydeuropa og Middelhavet. Den – og ikke farten på Vestindien – var det almindelige og dominerende i byens søfart, og den var noget særligt i datiden. I 1700-årene ragede den milevidt op over alle provinsbyer i kongeriget og over alle andre byer i Slesvig og Holsten, bortset fra Altona. Disse skibe sejlede ikke med rom – men ofte med rødvin. Flensborg var ikke kun en romby, men også en rødvinby. Den side af byens handel og søfart fortjener at nævnes ved siden af Vestindien-farten.

Fælles for al sejladsen, både den vestindiske og den europæiske, var, at den gavnede byen. Den kendte Flensborg-poet A. P. Andresen udtrykte det først i 1800-årene i disse verslinjer: »Überfluß des Auslands füllt die Brücke, Fracht der Segeln strömt zum Bürgerglücke, bis in jede kleinste Hütte hin.«

»Sejlens fragt« bragte gavn til selv den mindste hytte i Flensborg. De fleste sejl bar skibe i europæisk langfart.

Litteratur

- Albrecht, Ulrike: Das Gewerbe Flensburgs von 1770-1870. 1993.
- Andersen, Dan H.: The Danish flag in the Mediterranean: shipping and trade 1747-1807. 2000.
- Bram, Eskild: Flensborg 1284-1984. 1984.
- Flensburg in Geschichte und Gegenwart. Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte. 1972.
- Glüsing, Jutta: »Pure-Rum« aus Westindien. I: Schleswig-Holstein Kulturjournal nr. 8, 1993.
- Gøbel, Erik: Der Merkantilismus – unter besonderer Berücksichtigung Flensburgs im 18. Jahrhundert. I: Grenzfriedenshefte 3/4, 1984.
- Henningsen, Lars N.: Købmandshuset Boysen i Flensborg 1809-1876. I: Sønderjysk Månedsskrift 1980.
- Link, Theodor: Flensburgs Überseehandel von 1755 bis 1807. 1959.
- Rühmann, Hans: Von Flensburg nach Westindien. 1997.
- Schütt, Hans-Friedrich m. fl.: 700 Jahre Stadt Flensburg 1284-1984. 1984.
- Schütt, Hans-Friedrich (red.): Schifffahrt und Häfen von Tondern bis Brunsbüttel, von Hadersleben bis Schleswig. 1971.

De rige skibskaptajner og Løjtsøfarten

Af Lars N. Henningsen

Det almindelige billede af Løjt sogn – halvøen nordøst for Aabenraa – er præget af rige skibskaptajner, smukke »kaptajnsgårde« og løjtingernes langfart på fjerne oceaner. Løjtingerne er selv stolte af denne fortid. Spørgsmålet er, om det er berettiget at fokusere så kraftigt på netop denne del af Løjts fortid. Har Løjt ikke andet at byde på end rige kaptajner og søfart?

»Hvad var det karakteristiske for Løjt sogn i gamle dage?« – »Hvad tænker du på, hvis jeg nævner stedsnavnet Løjt ved Aabenraa?« Hvis man stiller sådanne spørgsmål til personer med en vis kulturhistorisk og geografisk interesse og viden, er jeg ret sikker på, at ord som »søfart« og »kaptajner« vil dukke op i svarene. Det er ikke så mærkeligt. Hvis man slår op i ældre og nyere beskrivelser af det smukke Løjt, får man nemlig meget tydeligt sådanne begreber lagt i munden. Skibskaptajnerne og søfarten nævnes igen og igen. Lad mig give et par eksempler.

»Af vejen, her kommer en løjting!«

Sidst i 1800-årene rejste den kendte kulturhistoriker Reinhold Mejborg rundt i det slesvigske for at samle stof til sin beskrivelse af ældre tiders bondeliv. Han kom også til Løjt, og i første bind af værket *Nordiske Bøndergaarde* fra 1892 skrev han om halvøen: »De fineste gamle bøndergårde findes dog nord for Aabenraa i Løjt Sogn, hvor det i slutningen af forrige århundrede var blevet skik, at enhver bondesøn skulle fare nogle år til søs, og hvor de fleste mænd havde været viden om, før de slog sig til ro i deres hjemstavn. Hist og her i denne egn er der endnu gårde med malede dekorationer

Gården Østre Elbjerg i Løjt Kirkeby. Herfra stammer den fine panelstue med træskærerarbejder og malerier, som i dag findes på Aabenraa Museum. Søfarten rekrutterede mange aktive folk fra slægten Elberg på denne gård. Men i øvrigt adskiller byggestilen sig ikke fra egnens øvrige større landbrugsejendomme. Foto: Aabenraa Museum.

[...] Hertil svarer indboet: Japanske stråmætter over alle gulve, mousselinsgardiner, kanapeer og højryggede stole, som er svejfede, lakerede, forgyldte og betrukne med »skæg«, der ser ud som presset fløj; teborde, skueborde og spejlrammer er dels rigt udskårne rokokosager, dels lakarbejder med indlægning fra Kina og Japan. Rundtom findes en mængde nips, såsom: porcelænsvaser og dukker, elfenbenskunststykker, gudebilleder og templer udskårne i træ, desuden jerichoroser, koraller, konkylier og andre naturalier, som gemmer hver sine minder fra fjerne havne. Skibet, hvormed byggherren sejlede, ses på et anseligt søstykke, der tjener til spjæld for kaminen i storstuen.«

I 1935 udkom et andet værk om Sønderjylland, redigeret af Anders Kirkeskov: *Sønderjylland. Et historisk-topografisk værk*. Her skrev førstelærer A. C. Gammelgaard fra Barsmark om Løjt-halvøens geografi og bebyggelse, om kirken og om sognets institutioner. Han sluttede sin korte beretning på denne måde: »De tidligere i Sønderjylland så kendte Løjt-kaptajner, der særlig sejlede på

»Kysten« (Østasien), hvorfra de hjemførte store rigdomme samt fine gamle japanske og kinesiske kunst- og brugsgenstande, som endnu findes rundt om i hjemmene, er nu en saga blot.«

Hvis vi går videre frem i tiden, møder vi noget lignende i J. P. Traps *Danmark* fra 1967. Her fremhæves det, at bebyggelsen præges af de i 1700- og 1800-tallet opførte »s.k. kaptajnsgårde«. Søfartskulturen satte altså sit præg på bygninger og indbo ligesom på Rømø.

I 1984 udgav historikeren H. E. Sørensen et bind om Sønderjyllands østkyst i sin Sønderjyllands-beskrivelse på seks bind. Her fremhæver han, at gårdene ligger spredt, og at mange er fra 1700- og 1800-årene: »En del af disse store, hvidkalkede gårde opførtes og ejedes af kaptajnsslægter, som også var anpartsredere. Meget betegnende hedder en af disse gårde Ankergrund (i Stollig), en anden Skippergård (i Skovby).«

I 1985 udgav Sønderjyllands amtsråds tekniske forvaltning det første af en række kulturhistoriske bind. Her fastslog to museumsfolk og en arkitekt, at nærheden til Aabenraa og gode sejladsmuligheder dannede den velhavende klasse af bønder på Løjt, der i perioder fik søfart som hovednæringsvej. Så sent som i 2001 har Henning Dehn-Nielsen i bindet om Sønderjylland i Politikens håndbøger fastslået, at Løjt er som et levende frilandsmuseum med velbyggede kaptajnsgårde. Det er altså hvad turisten får at vide!

Lidt ældre og nyere forfattere har således været enige om, at kaptajner og søfart var det, der gav Løjt særpræg. Digteren Marcus Laesen ydede også sit bidrag til billedet. I sine hjemstavnsdigte, som for eksempel i digtet »Interiør« fra 1928, fremmanede han stemningen i de gamle stuer præget af søfartsminder. Også succesromanen *Og nu venter vi paa Skib* fra 1931 var med til at befæste billedet af Løjt som kaptajnernes land.

Hertil kan man lægge den vurdering, som blev givet af den hidtil bedste kender af sognets historie, nemlig lærer Jes M. Holdt, i den fortrinlige bog *Glimt af Løjt sogns historie* fra 1976. Jes M.

Holdt skrev: »Løjt sogn er sommetider blevet kaldt »Kaptajnernes Sogn«, og med rette, thi næst efter Rømø har vel intet sogn i Nord-slesvig været så stærkt præget af søfarten, som Løjt var det i tiden fra omkring 1700-1900.« Jes M. Holdt udtrykker her løjtingernes selvforståelse, det vil sige den selvfølelse, som fandt udtryk i de kendte sætninger som siges at karakterisere løjtingerne: »Af vejen, her kommer en løjting!« eller »Der findes kun ét Løjt i verden!« Denne selvfølelse menes at have sin baggrund i den rigdom, den horisont og den overlegenhedsfølelse i forhold til nabosognene, som skabtes gennem søfarten, og som skibskaptajnerne omgav sig med hjemme i deres velbyggede gårde.

Hør dyrkningen på Løjt

Hvad er nu dette – myte eller sandhed? Jeg vil mene: begge dele. Først må man slå fast, at der var engang, hvor kaptajnerne ikke blev nævnt i første åndedrag som det karakteristiske ved sognet. I bind 7 af Erich Pontoppidans *Den danske Atlas* fra 1781 er der således ikke ét ord om søfarten. Derimod hedder det: »For det øvrige er sognet for sin størrelse, kirke, frugtbarhed og det her gjorde lærred meget bekendt, og bebos af rige og velhavende folk.« Mange kilder bekræfter, at hørdyrkningen var vigtig på Løjt, og at linnedvæveri blev drevet i stor udstrækning både til eget forbrug og til salg. I en indberetning fra Aabenraa-amtmænd i 1779 hedder det: »Indbyggerne i det store og fortræffelige sogn Løjt lægger sig mere end alle andre på høravlingen. Om vinteren sætter den fruentimmernes hænder i bevægelse. De have og selv vævestole og finde deres regning bedre at sælge det som lærred end at sælge den rå hør.« Allerede i 1735 fremhæves det om Løjt, at der var »væversker, som af den hjemmedyrkede hør fremstiller lærred, som de dels selv bruger, dels sælger til andre«. Nøgne tal bekræfter, at hørdyrkning og salg af hørlærred i Løjt sogn havde en betydning, som ikke genfindes i andre sogne i Aabenraa amt. I anselige mængder blev

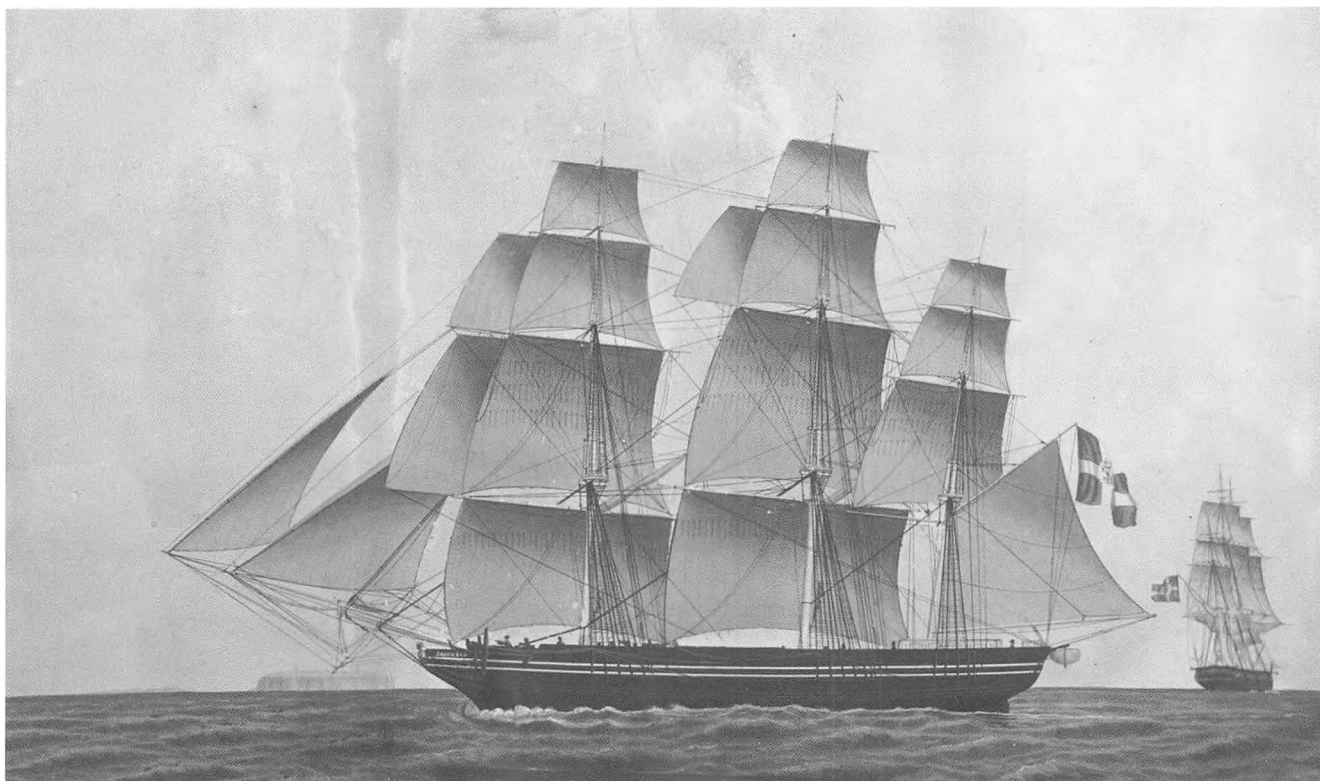
hørlærred bragt til marked i Aabenraa og Løgumkloster, ja, det meste gik såmænd til København. Endnu et århundrede senere mindedes Løjt-folkemindesamleren Jep H. Riis, at der på den tid havde været vævestole på enhver gård i sognet, og at kvinderne havde haft faste afsætningssteder i Aabenraa og også købere i Flensborg, Løgumkloster og Tønder.

Hjemmevævningen var således gennem mindst et århundrede et særkende for Løjt. Men alt har sin tid. Ved udgangen af 1800-årene havde denne virksomhed mistet sin betydning. Den blev slået ud af den fremvoksende fabriksindustri, og dens produkter blev fortrængt af nye moder. Løjtlærredet blev glemt – det var jo heller ikke egnet til at nære de store fortællinger eller den lokale selvbevidsthed. Her var søfarten noget helt andet.

Den atypiske udvikling

At søfarten på Løjt havde en betydning, som langt oversteg, hvad der var almindeligt i hovedparten af kongerigske og sønderjyske landsogne, er imidlertid en uomtvistelig sandhed. Jes M. Holdt har fortalt overbevisende om det blandt andet i bogen *Glimt af Løjt sogns historie* – og Carsten Porskrog Rasmussen har dokumenteret det i sit store bidrag til *Løjt sogns historie* fra 1988.

For eksempel giver kirkebøgerne fra 1763 og fremefter mange glimt af søfartens betydning på egnen. Kirkebøgerne omtaler kaptajner, skippere og matroser. I årene 1770-1790 registreres 20 løjtinger som døde på havet – reelt var der langt flere. I en søindrulleringsliste fra 1750 for Aabenraa amt er angivet i alt 200 unge, som havde noget med søfart at gøre, og som derfor skulle aftjene værnepligten i flåden. Heraf var 93 fra Løjt sogn. Folketællingerne dokumenterer entydigt søfartens betydning: I 1769 angives 16%, i 1845 18,5% af befolkningen på Løjt at have udkomme ved søfart. Ved en lejlighed i 1870'erne skrev præsten i Løjt, at det kunne ske, at over 80% af drengene på et års konfirmandhold drog til søs. De

Fregatten Caravane af Aabenraa. Den flotte fuldrigger er et typisk udtryk for Løjt-områdets engagement i søfarten. Skibet blev bygget i 1823 i Aabenraa, og folk fra Løjt sørgede for både finansiering og bemanning. Reder var Jürgen Bruhn, født på Strågård i Løjt sogn. Som kaptajn virkede blandt andre Jacob Bruhn, senere Johann Conrad Mathiesen, Stollig og Nis Hohlmann fra Løjt Kloster. Skibsakvarellen er signeret af Jacob Petersen, Flensborg og hænger i dag på Aabenraa Museum.
Foto: BW Fotografi, Aabenraa.

indfødte løjtninger foretrak søfarten – og overlod daglejer- og håndværkerjobs til indvandrere. Søfart blev således det næstvigtigste erhverv, og det var usædvanligt for et dansk landsogn.

Det gav sognet et særpræg. Skibsfarten gav dele af befolkningen på Løjt sprogkundskaber, som ikke var almindelige i andre sogne, det gav kendskab til navigationskunst, og søfolkenes lange fravær fra hjemmet gav øvelse i brevskrivning ud over det almindelige. Det hændte, at pigebørn på Løjt fik fornavne som Atlanta eller Oceane. Selvfølelsen voksede gennem skibsfarten, som affødte materialisme hos de rige kaptajner, og måske blev søfarten indirekte en impuls til en større tilslutning til tyskheden end tilfældet var i nabosognene. Materielt satte skibsfarten også spor. I skabene i

hjemmene på Løjt stod der engelskpræget fajance og hollandske tallerkener, og der var indbo fra Amsterdam. Der blev drukket the allerede fra 1740. Det hændte, at der blev sat murankre i husene formet som skibsankre. Men at kaptajnerne skal have bygget anderledes end andre i hjemstavnen, er ikke dokumenteret.

Hvorfor oplevede Løjt da denne atypiske udvikling? Formentlig hænger det sammen med et økonomisk overskud i sognet. Tidligt blev jordene udskiftet, bønderne blev selvstændige, og de tjente godt på stude og handel. Et sådant overskud skulle investeres – og det skete i skibe. Løjtingerne satte penge i skibe sammen med Aabenraaerne – og de finansierede selv skibe, som sejlede fra Aabenraa. Løjt-søfarten var nemlig altid en del af Aabenraa-søfarten. Forholdsmæssigt set var der også flere kaptajner og styrmænd fra Løjt end tilsvarende fra Aabenraa. Når den rige Løjt-bonde- mand erhvervede skibsparter, skulle skibet også sejles. Så var det naturligt at bemånde skibet med søfolk fra familien på Løjt og med folk, man kendte derfra. På den måde blev skibene så at sige spundet ind i et netværk af familiebånd med de få rige kaptajner i centrum. Løjtingerne stod til søs og overlod dårligt betalte jobs derhjemme til tilflyttere.

Der opstod kendte dynastier, som udgjordes af skippere, kaptajner og redere – familierne Bruhn, Bendixen, Hohlmann – som var giftet ind i hinanden, og som sad på de gode gårde, Stolliggård, Høgebjerg, Strågård, Dalholt, med flere. Dem gik der frasagn om – de blev altid omtalt. De er reelle nok. Historien om dem er sand.

Søfartens reelle betydning

Men historien om dem gik i selvsving – og blev til en myte. Igen og igen fortaltes historier om de mest fremtrædende kaptajner – om Jacob Bendixen, som sejlede for kejser Pedro af Brasilien og deltog i hans tafler, når han var i Rio, om familien Bendixens rige liv på Stolliggård, om Jørgen Bruhn og familiens skibseventyr og

Styrmand Jes Matthiesen Paulsen, Løjt Skovby, fotograferet 23 år gammel i Aabenraa i 1861. Matthiesen var en af de mange unge mænd fra Løjt, som stod til søs i 1800-årene. Foto: Aabenraa Museum.

skibsbyggerier på Kalø, om det rige indbo hos Jørgen Bruhns bror skibsrederen Jacob Adolph Bruhn på Dalholt, om en anden bror, skibsreder Hans Detlef Bruhn på Høgebjerg og så videre. Der blev skrevet side op og side ned om brevvekslinger mellem søfolkene på de syv have og dem derhjemme på Løjt. Disse historier om skibskaptajner og søfolk og deres rigdom og strabadser blev fortalt først. I anden og tredje række kom det mere dagligdags. Den farverige og glamourøse skipper- og søfartshistorie blev næsten mytisk – den kom til at udgøre Løjts selvforståelse. Ganske usand var historien jo ikke. Men nuancerne bør ikke fortrænges.

Landbruget på Løjt

Kaptajnerne dominerede aldrig befolkningen på Løjt. De var heller aldrig flertallet i selve søfartsbefolkningen. I 1769 og 1845 udgjorde kaptajnerne cirka 3,5% af befolkningen, de menige søfolk op mod 10%. Faktum er også, at landbruget var det vigtigste erhverv på Løjt. Vel var søfarten og kaptajnerne vigtige, men landbruget var og blev sognets fundament. Det viser tallene. I 1769 levede 61,8% af sognets befolkning af landbrug, i 1845 var det 56,5%. Trods de rige skibskaptajner var og blev sognet som helhed et landbrugssamfund. Bønderne ejede også den største del af sognets formue. Ved opgørelsen af formueskatten i 1789 lå 76,5% af formuen hos gårdmændene og 10,8% hos skipperne. Dog må det indrømmes, at det i det enkelte tilfælde er umuligt at afgøre, hvad der var kilden til en given bonde-skipperes formue: landbruget eller skibsfarten. Vel havde skipperne især i Stollig og Høgebjerg stor betydning, men gårdejerne var dog de fleste. Det var aldrig mere end 10-15% af sognets gårdmænd, der var direkte involveret i søfart. Det er heller ikke let at afgøre, hvad søfarten og de rige kaptajner økonomisk betød for sognet som helhed. Så meget er dog nok sikkert, at søfarten skabte arbejdspladser, og at der i kriseår for landbruget blev tilført supplerende indtægter.

På trods af alt dette fik søfarten og kaptajnerne den hyppigste omtale. Landbruget var jo ikke noget specielt – det kunne ikke bære en særlig lokalstolthed. Det var vel medvirkende til at næsten alt lys faldt på søfarten. Man kan da betragte Løjt sogns historie på flere måder. Man kan helt nøgternt tage udgangspunkt i befolknings- og erhvervsforholdene som helhed. Så vil man se, at de fleste var beskæftiget med landbrug – og her lå hovedparten af de samlede formuer. På det punkt var Løjt som mange andre sogne.

Eller man kan lægge særlig vægt på, at søfarten vitterligt udviklede sig fantastisk på Løjt og mere end andetsteds – at der vitterligt blev tjent store formuer, at der vitterligt inden for en relativt talrig befolkningsgruppe af søfolk var en lille kerne af familier og enkeltpersoner, som fik en sjælden karriere – som skippere og redere; at de havde mange menige fra sognet i deres brød; at det satte spor i kulturen; at allerede samtiden lagde mærke til det.

Allerede i 1700- og 1800-årene var løjtingerne bevidste om, at de evnede noget, som naboerne ikke kunne præstere. Disse Løjtsærforhold blev nævnt igen og igen. På den måde opstod en selvopfattelse: løjtingernes billede af sig selv som noget særligt. Det blev sognets image. De rige kaptajner blev nævnt før de velstående gårdejere – selvom de sidste var de fleste, og selv om der var langt flere menige søfolk end kaptajner. Der opstod en myte om Løjt.

Myten om Løjt

Denne myte er en realitet – og der er mange grunde til, at den opstod. Den hverken kan eller skal udryddes – for den har en baggrund og en funktion. Vi skal blot være opmærksomme på, at det er forkert, hvis Løjt-historien fremstilles som om, kaptajnerne alene tegnede Løjt-miljøet, eller at den ældre bygningsmasse på Løjt er domineret af en særlig slags kaptajnsgårde. Der fandtes kaptajner og andre heldige søfolk, som byggede godt – men bønderne byggede også godt. De kappedes. Begrebet »kaptajnsgårde« har fået

lov at brede sig, selv om det er ret upræcist. Bygherrerne bag nogle få ejendomme har lidt useriøst fået lov at lægge navn til et begreb uden klart indhold. Men det skal indrømmes, at ordet »kaptajns-gårde« gør sig godt i turistlitteraturen.

Beretningen om de rige Løjt-kaptajner er altså ikke hele Løjt-historien. Den er vigtig, den kan ikke undværes, og det er en god historie at fortælle. Den udgør en gammel og endnu levende myte, som er blevet en vigtig del af Løjts selvforståelse. Men set med den nøgterne hjernehalvdel skal den betragtes i sammenhæng med sognets virkelighed i øvrigt.

Vi må slå fast: Den der møder en løjting på vejen og som formaster sig til at afvise rejsebeskrivelsernes og turistbrochurernes og de populære fremstillingerens billede af Løjt som blot skibskaptajnernes land – han skal ikke »gå af vejen for en løjting«. Han skal gå midt på vejen. Men når han gør det, må han dog give de løjtinger han møder ret i, at der faktisk »kun er ét Løjt«. Løjt er vitterligt noget for sig – og det skyldes de rige Løjt-kaptajner og den velbegrundede selvforståelse, som de har givet sognet. Deres historie kunne bære en myte, som hæver Løjt lidt over gennemsnittet – det kunne landbruget ikke.

Litteratur

- Dehn-Nielsen, Henning: Sønderjylland. 2001.
 Gram, Henrik (red.): Fredningsplanlægning. Kulturhistorie I. Sønderjyllands amtsråd. 1985.
 Henningsen, Lars N.: Et »flittigt og oekonomisk« folk. I: Sønderjyske årbøger 1989.
 Holdt, Jes M.: Glimt af Løjt sogns historie. 1976.
 Kirkeskov, Anders (red.): Sønderjylland. Et historisk-topografisk Værk II. 1935.
 Sørensen, H. E.: Østkysten. 1984.
 Trap, J. P.: Danmark, 5. udgave. 1967.
 Worsøe, Hans H. (red.): Løjt sogns historie. 1988.

Uwe Jens Lornsen

Af Johannes Jensen

I 1830 udgav Uwe Jens Lornsen sit systemkritiske skrift om den danske helstats forfatningspørgsmål. Siden sin død i 1838 har Uwe Jens Lornsen stået som ikon og martyr for Slesvig-Holstens og Tysklands friheds- og enhedsbevægelse. Dyrkelsen af Uwe Jens Lornsen har imidlertid betydet, at man har set bort fra væsentlige dele af hans politiske program. Men den har også betydet en fortrængning af hans personlige lidelseshistorie.

Uwe Jens Lornsens eftermæle har siden begyndelsen af 1840'erne udviklet sig til en regelret slesvig-holstensk-tysk myte i den nationale konflikt om hertugdømmet Slesvig. Hans navn kom til at stå som symbol på kravet om et tysk Slesvig-Holsten til Kongeåen, på hadet til danskerne og på kampen om Slesvigs og Holstens løsrivelse fra Danmark. Uwe Jens Lornsen var imidlertid en ganske anden end den, myten på tragisk vis har gjort ham til. Ikke engang slagordet »up ewig ungedeelt« kan han tages til indtægt for: Allerede i 1832 overvejede han en deling af Slesvig for at undgå den nationale konflikt, som myten netop har været med til at skærpe. Hvis man går bag om myten om Uwe Jens Lornsen, opdager man et menneske med store personlige problemer, men også en stor begavelse og en politisk tænker med fremskridtsvenlige politiske ideer om frihed, menneskerettigheder og med europæiske perspektiver.

Ueber das Verfassungswerk in Schleswigholstein

Uwe Jens Lornsen, kontorchef i det Slesvig-Holsten-Lauenburgske Kancelli i København, var egentlig på vej til at tiltræde sit nye em-

bede som landfoged på sin hjemø Sild, da han i revolutionsefteråret 1830 med sin radikale optræden i Kiel og Flensborg og med sit lille, kun elleve sider korte skrift *Ueber das Verfassungswerk in Schleswigholstein* provokerede en livlig forfatningsdebat i hele det danske monarki. Skriftet blev en væsentlig årsag til, at afskaffelsen af enevælden og udviklingen i retning af den moderne parlamentariske forfatningsstat for alvor kom i gang i den danske helstat. Skriftet indbragte Uwe Jens Lornsen en dom for »tilsidesættelse af embedspligt og forstyrrelse af den offentlige orden«. Efter at have afsonet sin straf var han i juni 1832 tilbage på Sild som en fri mand. I Slesvig-Holsten var han nu mere kendt end nogen anden politiker, og han havde utvivlsomt haft gode muligheder for en karriere som politisk forfatter, som politiker i en af de kommende stænderforsamlinger, der jo var et resultat af hans indsats, eller også bare som jurist. Uwe Jens Lornsens politiske venner havde store forventninger til ham. Men ingen fik ham at se. Han forblev på Sild, hvor han syslede videre med forfatningsspørgsmålet. Skuffelsen var derfor stor, da han i stedet for at fortsætte sit politiske arbejde for den slesvig-holstenske sag i 1833 rejste til Brasilien, for dér at søge helbredelse for en sygdom, som end ikke hans venner kendte til. I 1837 kom han tilbage til Europa uden at være helbredt. Han tog sit eget liv ved Genève-søen natten mellem den 11. og 12. februar 1838. De virkelige omstændigheder omkring dødsfaldet kendte kun vennen Franz Hermann Hegewisch til, men han tav. Det betød, at mytedannelsen har haft de allerbedste vækstbetingelser.

Uwe Jens Lornsens personlige biografi ender her. Alt hvad der herefter skete med hans eftermæle, er en historie for sig. Eftermælet har utvivlsomt haft sin historiske virkning, fordi det har udviklet sig til en regelret slesvig-holstensk-tysk nationalpolitisk myte. Men hvis man ud fra myten om Uwe Jens Lornsen – ligesom i et historisk bakspejl – drager slutninger tilbage til Uwe Jens Lornsens egen historie, så løber man en risiko for at overse en mængde vig-

I 1830 udgav Uwe Jens Lornsen sit 11 sider lange systemkritiske skrift *Ueber das Verfassungswerk in Slesvigholstein*. Heri rejste han krav om en forfatning, større selvstændighed for hertugdømmerne og omdannelse af den dansk-tyske helstat til en personalunion mellem hertugdømmerne og kongeriget. Den enevældige helstat reagerede på skriftet med at idømme Uwe Jens Lornsen et års fæstningsarrest. Foto: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

tige aspekter, som findes i det fyldige kildemateriale om Uwe Jens Lornsen. Man vil nemlig snart opdage, at der er mange vidnesbyrd, som ikke passer til myten. Denne risiko har man, så længe den nationale kamp mellem dansk og tysk varede, set bort fra på begge sider. Nutidens historikere må derfor være meget varsomme og kritiske, hvis de vil finde ud af, hvem mennesket Uwe Jens Lornsen egentlig var, og hvilke grundlæggende værdier hans politiske tanker beroede på. Alt dette findes der kun sikre udsagn om i det originale kildemateriale, som Uwe Jens Lornsen har efterladt sig.

Problemet har bare været, at en vigtig del af kildematerialet har ligget skjult i arkiverne. Grunden hertil er, at den for forskningen uundværlige udgave af Uwe Jens Lornsens breve til sin far har udeladt væsentlige tekstpassager. Mange af disse handler om Uwe Jens Lornsens betydelige økonomiske, men også følelses- og sundhedsmæssige problemer. I fodnoterne er der samtidig udeladt mange af faderens til dels meget drastiske udtalelser herom og om sønnens sygdomsbeskrivelser. Disse er – i modsætning til udgavernes begrundelse for at de ikke skulle være det – i høj grad kendetegnende for Uwe Jens Lornsens personlighed. Den virkelige grund har nok været, at disse passager kunne rokke ved Uwe Jens Lornsens eftermæle eller myten om ham. Og det var nok uønsket netop i 1930 – hundredårsjubilæet for udgivelsen af *Ueber das Verfassungswerk in Schleswigholstein*. Men det har været til skade for forskningen indtil i dag. Hvis man vil have fuld klarhed over sandheden om Uwe Jens Lornsen, er man derfor nødt til at gå direkte til de udeladte kildesteder i originalbrevene. De ligger i Schleswig-Holsteinische Landesbibliothek i Kiel, faderens brevklaude ligger i Sylter Archiv i Westerland på Sild.

Myten bliver til

Det var Franz Hermann Hegewisch, en liberal læge i Kiel, der begyndte mytedannelsen. Han var Uwe Jens Lornsens ven og den,

som han siden 1830 havde skrevet mest sammen med. Uwe Jens Lornsens breve til Franz Hermann Hegewisch er bevaret og udgør den vigtigste kildegruppe til bedømmelsen af Uwe Jens Lornsens tanker i den sidste periode af hans liv. Franz Hermann Hegewisch var derfor den, der vidste mest om ham – også om hans sygdom og om hvordan han døde. Der kan ikke være tvivl om, at det var udtryk for ægte sorg, da Franz Hermann Hegewisch den 24. marts 1838 satte meddelelsen om Uwe Jens Lornsens død med sort rand på hele forsiden af de radikale liberales blad *Correspondenz-Blatt* i Kiel. Men det var bestemt også hensigten at sende et politisk budskab:

Im Anfange des Märzmonats 1838 starb gebrochenen Herzens
auf einem Landhause am Genfer See nahe bei Genf
Uwe Jens Lornsen
von der Insel Silt in Nordfriesland
einsam verlassen freiwillig verbannt
des Friedensbruches welchen das Jahr 1830 verlangte
der besten Opfer eins.
[...]
die Fackel die Du angezündet und kühn am höchsten
gestellt hast
leuchtet fort
ob Du auch geschieden.
Dein Name kann nimmer verlöschen
in Schleswig-Holstein
Dein Wort nimmer verhallen.
[...]

Her var alle de ingredienser, som hører til en politisk myte: De første udsagn var tilpas nær sandheden og dog alligevel udformet således, at de kunne opfattes som om Uwe Jens Lornsen havde lidt en politisk martyrdød som »et af de bedste ofre«. Franz Hermann

Hegewisch forudsagde, at Uwe Jens Lornsens gerning ville få indflydelse på fremtiden, symboliseret ved det uudslekkelige lys, som Uwe Jens Lornsen modigt havde »stillet højest«, så det kunne ses af alle, men ikke nås; så det kunne vise vejen, selvom Uwe Jens Lornsen selv var død. Uwe Jens Lornsens navn stod skrevet som med ildbogstaver der ikke kunne slukkes, og hans ord ville altid kunne høres. Billederne appellerede i høj grad til følelserne. De havde til hensigt at skabe en slesvig-holstensk identitet og forpligtede læseren til at videreføre Uwe Jens Lornsens forfatningsværk. Den myte, som blev sat i gang her, har virkelig vist sig at have vældig kraft og betydning på det følelsesmæssige plan. Historikeren Lorenz Rerup har sagt det sådan: »Drømmen var tillige et ideal, som kunne inspirere andre. Derfor blev han siden et bannermærke for slesvig-holstenismen.« Men i hvor høj grad er myten om Uwe Jens Lornsen i overensstemmelse med, hvad Uwe Jens Lornsen selv tænkte og skrev indtil sin død i 1838? Det er det, vi må stille os som opgave at finde ud af her i aften.

Sturm-und-Drang-mennesket Uwe Jens Lornsen

Først lidt om, hvad der ser ud til at være en rød tråd i Uwe Jens Lornsens udvikling. Som søn af en skibskaptajn voksede han op i det lille øsamfund på Sild, der endnu helt var præget af de søfarendes verdensomspændende forbindelser med en åben verdenshorisont. Uwe Jens Lornsen blev desuden fra sin tidligste barndom bekendt med øens selvforvaltning, der fungerede efter den gamle landskabsforfatning.

Uwe Jens Lornsen tog i 1816 til Kiel, hvor han læste jura og blev elev hos professor Nicolaus Falck fra Emmerlev. I Kiel var der liberal opbrudsstemning, da der efter befrielsen fra fremmedherredømmet under Napoleon var udsigt til mere frie forhold. Hertugdømmet Holsten havde som del af det nydannede tyske forbund fået ret til at oprette en egen stænderforfatning. Nicolaus Falck

havde samme år med sin retshistoriske undersøgelse om de statsretslige forhold mellem Slesvig og Danmark og mellem Slesvig og Holsten grundlagt den slesvig-holstenske retsopfattelse, der gik ud på, at Slesvig og Holsten dannede en enhed, der var uafhængig af Danmark, men som havde fælles fyrste med Danmark. Hvis Holsten fik en forfatning, skulle Slesvig også have en, for ikke på denne måde at blive adskilt fra Holsten. Det er denne retsopfattelse, som Uwe Jens Lornsen i november 1830 også benyttede sig af i sit skrift *Ueber das Verfassungswerk in Schleswigholstein*.

Fra 1818 fortsatte Uwe Jens Lornsen sine studier i Jena, hvor han blev stærkt intellektuelt og følelsesmæssigt påvirket af sine kontakter til fremtrædende medlemmer af den tyske studenterbevægelse. Her herskede idealistiske og højspændte ideer om en tysk samling under en liberal forfatning, men Uwe Jens Lornsen blev også begejstret for bevægelsens almenmenneskelige idealer om frihed og menneskerettigheder i videste forstand. At han mente det alvorligt, viste sig ved, at han straks efter sit studium enten ville deltage i den græske frihedskamp eller rejse til Haiti, for dér at virke »for frihed og menneskelighed«. Begge ideer førte til alvorlige konflikter med faderen, som han økonomisk, men også følelsesmæssigt var stærkt afhængig af. Faderen fik sin vilje, nemlig at sønnen skulle begynde en sikker karriere i den danske stats tjeneste. I det Slesvig-Holsten-Lauenburgske Kancelli gjorde han hurtigt karriere og blev i 1826 kontorchef for første og fjerde kontor. Man påskønnede hans energi og flid og især hans evne til at gribe og beskrive kernen i de mest udviklede sager. Snart blev han dog kritisk over for det enevældige kollegiestyres langsommelighed og initiativløshed samt over for de uoverskuelige finansforhold mellem Danmark og hertugdømmerne. Uwe Jens Lornsen fandt, at der måtte ske forandringer, såsom reformer om offentlighed i finansforvaltningen og en decentralisering, det vil sige en adskillelse af hertugdømmernes forvaltning fra den danske centraladministration.

Alt dette diskuterede han med en kreds af unge idealistiske liberale akademikere, ligeledes fra hertugdømmerne og ligeledes ansat i kancelliet. Spørgsmålet var: Hvordan får man en god regering, garanteret af en forfatning? Et medlem af kredsen beskrev i et brev til sine forældre Uwe Jens Lornsen som et sandt Sturm-und-Drang-menneske, det vil sige et menneske, der var drevet af lidenskab og følelser. Ifølge ham var Uwe Jens Lornsen en »umådeholden liberal«, der i enhver henseende fortjente tilnavnet »Titan, [...] en himmelstormende ånd« med aldrig før hørte »frie anskuelser om menneskets bestemmelse [...] bestandig i kamp prøver han med ængstelig skyndsomhed at opnå, hvad han har sat sig for, fordi ikke at have opnået det, er for ham noget ondt«. Over hans inderste væsen ligger der noget, »der driver og presser ham«.

Skyggesiderne

Der fandtes en helt anden sandhed om Uwe Jens Lornsens personlighed, som han selv engang kaldte »min tilværelses skyggesider«. Den første var et stærkt uansvarligt forhold til sin personlige økonomi, som han selv kaldte »min upræcise administration«. Denne svaghed betød, at han livet igennem var finansielt afhængig af sin velhavende far. Men også slægtninge på Sild og politiske venner i Kiel – alle der havde villet hans bedste – stod han i gæld til med betydelige summer ved sin død. Uwe Jens Lornsens manglende evne til at holde hus med penge betød utvivlsomt en vedvarende og tiltagende psykisk belastning, fordi det underminerede hans stærkt udviklede selvagtelse og hans friheds- og uafhængigheds-trang. Faderen sagde allerede i et brev 28. oktober 1821 ligeud, hvad han mente om denne brist hos sønnen som statstjener: »Hvem der ikke kan klare sin egen økonomi, ham kan staten ikke bruge.« Den anden af sin tilværelses to skyggesider kaldte Uwe Jens Lornsen udadtil »de reumatiske pinerier«, det vil sige gigt. Kun overfor faderen beskrev han, hvilken ulykkelig sygdom han mente,

I Rendsborg, hvor Uwe Jens Lornsen afsønde sin straf 1831-1832, rejste man på paradepladsen i 1878 dette monument over den berømte friser. Foto: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

der var tale om. Samtidig bad han indtrængende faderen om ikke at røbe noget om den over for andre, fordi det ville ødelægge hans ry i offentligheden for altid. Uwe Jens Lornsen troede nemlig, at han led af en gådefuld hudsygdom, som dukkede op i intervaller og som udbredte en ubehagelig lugt omkring ham. Efterhånden blev han også overbevist om at sygdommen smittede, hvilket gav ham en stærk skyldfølelse. Faderen troede ikke på sygdommen og

kaldte den »den kedelige hypokondri«. Lægerne tvivlede også på den, men anbefalede alligevel flere dyre baderejser. Fra juni 1827 til juni 1829 var han i 499 dage på kur og kun cirka en tredjedel af tiden til stede i København. Kancelliet var generøst og hjalp ham to gange med 200 rigsdaler i lønforskud. Selveste kong Frederik VI gav ham 100 rigsdaler ekstra – et tegn på, hvor højt man i regeringen værdsatte Uwe Jens Lornsens arbejde. Men intet hjalp det. Den store skyldfølelse på grund af den indbildte sygdoms smitsomhed var nu blevet til en psykotisk tvangstanke, som han ikke kunne komme af med. Uwe Jens Lornsen mente, at han ikke kunne fortsætte sin karriere i kancelliet eller andetsteds, før han havde overvundet plagen. Et embede i hertugdømmerne med mulighed for at leve i landlige omgivelser, hvor han kunne gøre noget ved sygdommen, blev den sidste udvej. Det var derfor, han opgav en sikker karriere i statens tjeneste og søgte embedet som landfoged på Sild, som tilfældigvis lige var blevet ledigt. Uwe Jens Lornsen fortalte sine politiske venner, at embedet skulle tjene til at muliggøre en fremtid som politisk skribent.

Man kan næsten ikke tro denne kontrast. Var det ét og samme menneske – »titanen«, »kraftmennesket«, som Uwe Jens Lornsens unge venner fra den ovennævnte diskussionsklub priste i de allerhøjeste toner, og dette sygdomstyngede, tungsindige, usikre og af en uovervindelig skyldfølelse plagede depressive menneske? Hvad er forklaringen?

Historikerne må tage i betragtning, at Uwe Jens Lornsen til en vis grad var manio-depressiv. Det hører med til et manio-depressivt sygdomsbillede, at den syge i sine maniske faser føler en stærkt forøget livskraft og selv vurdering, hvorved grundtræk af en i forvejen stor personlighed kan fremtræde yderligere forstærket. Det kan altså have været disse sygdomskræfter, der satte ham i stand til at begejstre sine unge venner, og som var hans drivkraft, da han i oktober og november 1830 arbejdede med forfatningsskriftet. Historikeren Lorenz Rerup har udtrykt det således: »Nok bliver

Lornsens liv ikke mindre gribende ved at mennesket træder ud af glansbilledet, [betydningen af] hans optræden [bliver] ikke forringet ved også at pege på hans frygtelige indre kampe.«

Jeg synes, at historikeren har en pligt til at bringe Uwe Jens Lornsens indre problemer ind i billedet, fordi de indvirkede på historiens gang. Disse problemer fik betydning for Uwe Jens Lornsens vigtigste livsafgørelser: at opgive stillingen i kancelliet, at træde frem med forfatningssagen i 1830, men også for den revolutionære måde, som det skete på. Og endelig var det disse problemer, der fik ham til at forlade Europa i 1833. Da sygdommen i 1838 gik ind i sin sidste depressive fase, bukkede Uwe Jens Lornsen under som et ulykkeligt og ensomt menneske. Dermed gav han afkald på fremover at øve indflydelse på historiens gang. Men dermed skabte han også selv grundlaget for, at myten om ham kunne opstå.

Myten og den historiske sandhed

Den almindelige opfattelse af Uwe Jens Lornsen er, at han var personificeringen af den nationale konflikt mellem Danmark og Slesvig-Holsten/Tyskland om hertugdømmet Slesvig i det 19. århundrede. Denne opfattelse bør tages op til revision: Uwe Jens Lornsens forfatningskrav fra 1830 og hans posthumt udgivne bog *Die Unions-Verfassung Dänemarks und Schleswig-Holsteins* fra 1841 – en titel som bør tages alvorligt – gik ud på, at den danske helstat fortsat skulle bestå. Den skulle blot omdannes fra enevældig centralisme til en mere føderalistisk struktureret forfatningsstat, som inden for de bestående ydre rammer kunne tilgodese de særlige forhold i hertugdømmerne, herunder de statsretslige. Skulle der være problemer med det, var Uwe Jens Lornsen tilhænger af en fredelig løsning og endog villig til at give afkald på den fulde historiske ret og i stedet tage hensyn til de sprogligt-kulturelle forhold i Nordslesvig ved at overveje en deling af Slesvig.

Denne sidste tanke har en interessant forhistorie. Under Uwe Jens Lornsens optræden i Kiel i november 1830 havde juristen, professor Christian Paulsen bebrejdet ham, at han ikke tog hensyn til Slesvigs og Holstens forskellige historiske og statsretlige forhold. Uwe Jens Lornsen havde i sin dengang meget højstemte facon ikke været villig til at tage den slags hensyn og brysk afvist Christian Paulsen. Dette foranledigede Christian Paulsen, der indtil da regnedes for at være liberal, til at affatte sit eget skrift *Ueber Volksthümlichkeit und Staatsrecht des Herzogthums Schleswig*. Her argumenterede han for, at Slesvig var vedblevet med at være et dansk len, og han gjorde desuden opmærksom på, at det nordlige Slesvig med dansk folkesprog og til dels dansk kirke- og skolesprog bar et dansk folkepræg. Skriftet udkom sidst i januar 1832. Allerede den 4. februar bad Uwe Jens Lornsen Franz Hermann Hegewisch i Kiel om at få bogen sendt til Rendsborg under sin fæstningsarrest dér: »Efter Paulsens skrift er jeg meget nysgerrig, omend ganske rolig«, skrev han. Brevet viste, hvor engageret han fulgte med i den livlige diskussion, han selv havde udløst. Læsningen af Christian Paulsens skrift må have foranlediget Uwe Jens Lornsen til at tænke sig grundigt om. Resultatet meddelte han Franz Hermann Hegewisch i et brev den 20. december 1832: Uwe Jens Lornsen var som Christian Paulsen overbevist om, at det slesvigske spørgsmål måtte kunne løses indenfor helstatens rammer, men mens Uwe Jens Lornsens optræden var revolutionær, ville Christian Paulsen, at alt skulle foregå evolutionært og i legale baner. I nationalstatslige baner tænkte endnu ingen af de to i året 1832, hvilket man i øvrigt ofte har overset i forskningen om Uwe Jens Lornsen. De politikere i Danmark, der ville forene hele hertugdømmet Slesvig med Danmark, var Uwe Jens Lornsen ikke bange for. I sit brev til Franz Hermann Hegewisch skrev han: »Jeg bygger min forhåbning om, at danskerne igen kan bringes til fornuft, på, at de betydningsfulde mænd blandt danskerne sammen med os vil indse, at det i vores anliggender i fremtiden ikke vil handle om modsætningen mellem

Nødpengeseddel fra øen Sild fra 1920. På forsiden er Uwe Jens Lornsen knyttet sammen med det slesvig-holstenske slagord »Up ewig ungedeelt«, selv om Uwe Jens Lornsen i virkeligheden ikke udelukkede en deling af hertugdømmet Slesvig som en mulig løsning på de spirende nationale modsætninger. Foto: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

Slesvig-Holsten og Danmark, men om den mere betydningsfulde mellem Skandinavien og Tyskland, og at de kun vil kunne sikre sig imod Tyskland ved at opbyde alle folkets kræfter, hvilket kun kan lade sig gøre ved enighed mellem Slesvig-Holsten og Danmark. Men enighed er kun tænkelig ved anerkendelse af, om ikke den fulde historiske, så dog af den naturlige ret, det vil sige der kan komme den situation, hvor vi afstår amterne Haderslev, Løgumkloster og Aabenraa. De betydningsfulde mænd blandt danskerne vil dog fremtidig ufejlbarligt komme i spidsen.« Med disse bemærkninger levede han op til sit ry om at kunne gribe og beskri-

ve kernen i de mest udviklede sager. Her trængte Uwe Jens Lornsen så dybt ned i det slesvigske spørgsmål, som man fra slesvig-holstensk-tysk side dengang overhovedet kunne komme. Han pegede på en løsning, som man med hensyn til Nordslesvig først opnåede 88 år senere i 1920.

Efter denne korte gennemgang af myten om Uwe Jens Lornsen og den virkelighed, der gemte sig bag, er det muligt at drage fire konklusioner: For det første havde Uwe Jens Lornsen med sit forfatningsskrift fra 1830 lagt op til, at han kunne tages til indtægt for det kendte politiske slagord »up ewig ungedeelt«, som så ofte siden er blevet stillet op som et ufravigeligt krav, også efter 1920 af dem i Slesvig-Holsten, der stadig ville tilbage til grænsen ved Kongeåen. Alligevel har det historisk set været uberettiget, fordi Uwe Jens Lornsen allerede to år efter udgivelsen af skriftet var villig til at slække på kravet. Det var formentlig Christian Paulsens indsigelse, der gjorde, at Uwe Jens Lornsen kunne se, at en deling af Slesvig muligvis var en fornuftig løsning, der tillige indfrie hans idealer om liberalisme og menneskerettigheder. Men det stod kun i et brev til en politisk ven. Offentligheden fik det ikke at vide.

For det andet led Uwe Jens Lornsen ikke en politisk martyrs offerdød, som Franz Hermann Hegewisch lagde op til i sin dødsannonce i *Correspondenz-Blatt*. Han var heller ingen martyr for et tysk Slesvig-Holsten, som det står på soklen af det store klassicistiske monument på Paradeplatz i Rendsborg. Hans lidelser og tidlige død havde rent personlige årsager.

For det tredje var Uwe Jens Lornsen ikke forkæmper for den tyske enhed, selv om han naturligvis ønskede den – nemlig som en føderalistisk liberal forfatningsstat. Men den nationale tyske historieskrivning har netop fremstillet ham som forkæmper for den tyske enhed, som det for eksempel var tilfældet i den eneste biografi om Uwe Jens Lornsen, nemlig Karl Jansens bog *Uwe Jens Lornsen. Ein Beitrag zur Geschichte der Wiedergeburt des Deutschen Volkes* fra 1872. Her blev Uwe Jens Lornsen brugt i et forsøg på at

retfærdiggøre, at Slesvig-Holsten efter krigene i 1864, 1866 og 1870-71 var en umistelig del af det nydannede tyske rige. At dette tyske rige netop ikke var den liberale forfatningsstat, som var Uwe Jens Lornsens vigtigste anliggende, spillede en underordnet rolle for Karl Jansen.

For det fjerde må enhver brug af myten om Uwe Jens Lornsen til at retfærdiggøre og styrke hadet mod det danske folk anses for historisk uberettiget. Der findes ikke ytringer fra Uwe Jens Lornsens egen hånd, der er hadefulde mod danskerne og Danmark. Nok var han tysk friser og slesvig-holstener, men hans sind var så åbent, at han respekterede det danske folkepræg i Nord-slesvig. Det spillede formentlig også en vis rolle, at Uwe Jens Lornsens eget folkepræg var frisisk. Uwe Jens Lornsen kendte til sin hjemegns bestræbelser på at benytte det frisiske modersmål »Söl'ring«. Han opfordrede søsteren til at bruge det, når hun skrev til ham. Han vidste nemlig godt, at hun udtrykte sig bedst på denne måde. I 1818, da professor Nicolaus Falck var i gang med at danne et selskab for frisisk historie, kunne han skrive til sin far om »denne vores egentlige fædrelandske historie«, altså den frisiske.

Den sande Uwe Jens Lornsen

Man kan sige det sådan: Den sande Uwe Jens Lornsen var meget mere nutidig, moderne og »bedre« end det, man ved hjælp af myten har brugt ham til. Her er det for eksempel interessant at forestille sig, hvad der var sket, hvis forfatningsforslaget fra 1830 var blevet ført ud i livet med den modifikation, som han i sine tanker og i private breve havde tilføjet efter Christian Paulsens indvendinger. Det ville have betydet, at grænsen mellem de to stater var kommet til at ligge omtrent dér, hvor den ligger i dag, og at den resterende sydlige del af hertugdømmet Slesvig sammen med Holsten i en eller anden form var kommet til at ligne et forbundsland i et føderalistisk Danmark. Men udviklingen gik i en anden

retning. Der opstod et næsten uløseligt arveretsproblem, og samtidig vandt nationalstatstanken frem i Danmark og Tyskland og gjorde det slesvigske problem til en gordisk knude. I dag, 170 år senere, ligger grænsen mellem Danmark og Slesvig-Holsten alligevel omtrent der, hvor Uwe Jens Lornsen i 1832 var villig til at lægge den, og Slesvig-Holsten er forbundsland i en føderalistisk organiseret forbundsstat med parlamentarisk-demokratisk styreform. Dette tankeeksperiment var måske lidt vovet, men viser dog, hvilke fremtidsperspektiver Uwe Jens Lornsens tanker havde. Denne forbundsstat er bare ikke Danmark, som han dengang forestillede sig det. Men den kendsgerning, at det er Forbundsrepublikken Tyskland, er også ved at blive mindre vigtigt under den nuværende europæiske samling. Selv dette fremtidsorienterede europæiske perspektiv havde Uwe Jens Lornsen i sine tanker, da han i et brev af 2. december 1832 stillede spørgsmålet: »Hvilken statsforfatning er i princippet den bedste?« Uwe Jens Lornsen besvarede selv spørgsmålet, idet han erklærede, at den skulle være »bygget på det almene eller dog europæisk-menneskelige og bortset fra al nationalitet og al historisk fundament«. Det understreger, at den udviste beredvillighed til at imødekomme Christian Paulsens indvendinger med hensyn til folkepræget i Nordslesvig bundede i Uwe Jens Lornsens overordnede almen-menneskelige principper. Disse tanker, som hører til arven efter Uwe Jens Lornsen, burde i dag kunne finde tilslutning såvel i Slesvig-Holsten som i Danmark.

På denne baggrund var det en konsekvent og rigtig tanke, at Foriining for nationale Friiske i maj 1998 foreslog, at Hindenburg-Damm mellem fastlandet og Sild skulle skifte navn til Uwe-Jens-Lornsen-Damm. Begrundelsen var, at Uwe Jens Lornsen var »øens mest betydningsfulde søn, banebryderen for det parlamentariske demokrati i Slesvig-Holsten«. Navneskiftet skulle ses »som et tegn på demokratisk tradition såvel som selvbevidst og samtidig verdensåben hjemstavnsbundethed«. Det var godt sagt af nogen, der havde forstået, hvad Uwe Jens Lornsen i virkeligheden står for.

Litteratur

Jensen, Johannes: Zwei »Sylter Riesen« im 19. Jahrhundert – Uwe Jens Lornsen und Schwen Hans Jensen. 1998.

Jessen, W. og Hoffmann, G. E. (red.): Uwe Jens Lornsens Brieve an seinen Vater (1811-1837). 1930.

Pauls, Volquart (red.): Uwe Jens Lornsens Brieve an Franz Hermann Hegewisch. 1925.

Paulsen, Christian: Ueber Volksthümlichkeit und Staatsrecht des Herzogthums Schleswig. 1832.

Runge, Johann: Christian Paulsens Entwicklung. 1969.

Peter Hiort Lorenzen

Af Jørn Buch

Peter Hiort Lorenzen skabte en myte, da han i stænderforsamlingen i Slesvig i 1842 talte dansk og »vedblev at tale dansk«. Det var myten om det danske sprogs knægtelse i hertugdømmet Slesvig. Men det var også myten om, at Peter Hiort Lorenzen var en pioner i kampen for det danske sprog og den danske nationalitet i 1800-tallet.

»Han talte dansk, og han vedblev at tale dansk.« Således står der på en plade på Peter Hiort Lorensens hus på Møllepladsen i Haderslev, og sådan står der på mindeplader for ham på mange danske skoler og institutioner. Det er uden tvivl dette udsagn, der har været med til at skabe myten om Peter Hiort Lorenzen og hans kamp for beskyttelsen af det danske sprog. Men det har også været med til at skabe myten, at Peter Hiort Lorensens nationale sindelag var dansk.

Peter Hiort Lorenzen voksede op i oplysningstidens kosmopolitiske verden, hvor sprog og nationalitet ikke på var dagsordenen – på trods af det fastholdt han gennem hele sit virke sit engagement for den demokratiske sag. Peter Hiort Lorenzen var først og fremmest optaget af at få en forfatning, mens det nationale var ham ligegyldigt. Peter Hiort Lorenzen var den første sønderjyde, der først og fremmest arbejdede for demokratiets sag. Men da kampen for demokrati, sprog og national identitet i første halvdel af 1800-tallet begyndte at vokse sammen som flere sider af samme sag, kom disse forhold også hos ham til at påvirke hinanden. For Peter Hiort Lorenzen var den liberale forfatning målet, mens det sproglige og det nationale for ham alene skulle blive midlet. Og det havde allerede datiden et klart blik for. Hertugen af Augustenborg, som skulle blive en af hans mest indædte modstandere, kaldte ham »det liberale koryfæ«, og det var ikke ment som en kompliment.

Postkort med Peter Hiort Lorenzens hus på Møllepladsen i Haderslev, antagelig fra 1930'erne. Midt på husets gavl ses en plade med inskriptionen: »Her boede købmand Peter Hiort Lorenzen. Født 24 janr. 1791. Død 17. marts 1845. Stænderdeputeret fra 1834-1845. Han talte dansk, og han vedblev at tale dansk.« Foto: Haderslev Byhistoriske Arkiv.

Politikeren Laurids Skau udgav nogle år efter Peter Hiort Lorenzens død i 1845 en bog om ham. I forordet til denne bog, som i øvrigt først udkom kort tid efter Laurids Skaus død i 1864, skrev Orla Lehmann, at Peter Hiort Lorenzen »ikke var nationalitetens, men frihedens mand«.

Samtiden var ikke i tvivl om Peter Hiort Lorenzens standpunkt. Det er derimod eftertiden, som har skabt myten om hans kamp for det danske sprog sammen med hans kamp for den danske nationale identitet. Det ses for eksempel i en skolebog fra 1940, *Det danske Folk – Skildringer af Danmarks Historie* af Alfred Jeppesen og Th. Heltoft, hvor der retorisk spørges: »Havde en dansk mand virkelig ikke lov til at tale dansk i Slesvig stænderforsamling?« Det var for forfatterne en selvfølgelighed, at Peter Hiort Lorenzen i national henseende var dansk. Men forholdet er, at Peter Hiort Lorenzen på det tidspunkt, hvor han talte dansk i Slesvig stænderforsamling, først var ved at *blive* dansk.

Det var nemlig ikke Peter Hiort Lorenzen, der ændrede sig. Det var samfundet, som var under stadig forandring i hans retning: Hvor den enevældige danske helstat hidtil havde været en hindring for en forfatning, nåede Peter Hiort Lorenzen efterhånden frem til den opfattelse, at de slesvig-holstenske liberale var blevet for konservative, da de valgte den augustenburgske hertug som leder. Derimod fik de liberale i Kongeriget Danmark kraftigere vind i sejlene, da de blev nationale. Forholdet var altså det, at Peter Hiort Lorenzen fravalgte de slesvig-holstenske liberale og i stedet satte sin lid til de danske liberale i sit arbejde for en forfatning for Slesvig. Men det skulle blive en drøm, han aldrig oplevede realiseret. Han døde i 1845, kun 54 år gammel.

Den tysktalende liberalist

Peter Hiort Lorenzen blev født i Haderslev den 24. januar 1791 og kom på latinskole i Flensborg i 1801, hvor han også senere kom i

købmandslære. Han vendte hjem til Haderslev i 1811 og overtog morfaderens sukkerraffinaderi i Bispegade, som han dog måtte sælge i 1821 på grund af de dårlige konjunkturer efter Napoleonskrigene. Men da havde han allerede gjort sig offentligt bemærket med en stærk kritik af den tilsandede havn ved Sønderbro i Haderslev, ved siden af det nuværende teater »Møllen«.

Efter salget af virksomheden i Bispegade flyttede Peter Hiort Lorenzen ned på Møllepladsen, hvor han etablerede sig som købmand. Tilsyneladende gik forretningen godt. I 1833 fik han råd til at bygge det hus, som stort set er identisk med det hus, vi kan se på stedet i vore dage.

I mellemtiden var Peter Hiort Lorenzen blevet kendt som en ivrig liberal fortaler. Han havde i 1831 i ugebladet *Lyna*, som selvfølgelig blev udgivet og skrevet på tysk, skitseret en model for et mere moderne og demokratisk bystyre, hvor borgerne selv skulle vælge deres egen borgmester og magistrat. Samme år, i 1831, var han i jævnlig kontakt med redaktøren af *Correspondenz-Blatt* i Kiel, den liberale og frisindede Theodor Olshausen. Peter Hiort Lorenzen leverede også artikler til Theodor Olshausens avis om aktuelle politiske og principielle liberale forhold. Denne virksomhed fortsatte Peter Hiort Lorenzen i øvrigt senere i *Eckernförder Wochenblatt* og i *Apenrader Wochenblatt*. Alle artiklerne var selvfølgelig skrevet på tysk, som var hertugdømmet Slesvigs officielle administrative sprog. Det var det sprog, alle dannede mennesker brugte, og det var det sprog, Peter Hiort Lorenzen brugte til daglig, og som han var blevet undervist i på latinskolen i Flensborg. Det var også det sprog, han talte med sine børn.

Men der er heller ingen tvivl om, at hans daglige sprog i forholdet til mange af kunderne i hans forretning i Haderslev var dansk, det vil sige sønderjysk. Ikke alle borgere i Haderslev kunne som han begge sprog, men alle de såkaldt dannede kunne. De fleste jævne borgere talte kun sønderjysk og forstod ikke tysk.

Lokalpolitikeren

Peter Hiort Lorenzen blev i 1835 medlem af deputeretkollegiet i Haderslev, som stort set svarer til vore dages kommunalbestyrelse, men som dengang alene var et rådgivende organ. Her viste han sig straks som en meget ivrig og principiel kritiker af magistraten, som stod over deputeretkollegiet i byens styre. Peter Hiort Lorenzen ønskede, at det gamle selvsupplerende system skulle erstattes af et system med demokratiske valg til både deputeretkollegiet og magistraten. Han ønskede, at deputeretkollegiet skulle have en egentlig forretningsorden, så både medlemmerne og borgerne var vidende om, hvor instansernes kompetencer lå. Han ønskede en egentlig dagsorden for hvert møde, og især ivrede han efter, at både dagsordenerne og deputeretkollegiets beslutninger skulle offentliggøres, så borgerne kunne få en form for politisk kontrol med, hvad der foregik. Han sørgede også for, ved kong Frederik VI's død i 1839, at deputeretkollegiets lykønskingsadresse til den nye konge, Christian VIII, fik tilføjet liberale krav om en egentlig forfatning. Han var også med til i 1838 at få oprettet Borgerforeningen, der skulle bruges som en slags erstatning for borgernes manglende muligheder for at diskutere politik og samfundsforhold uden for myndighedernes kontrol. Som det ses, stillede Peter Hiort Lorenzen konkrete og praktiske krav, der skulle sikre borgernes rettigheder i forhold til det enevældige administrative system – og alle forslagene havde han naturligvis formuleret på tysk.

Regionalpolitikeren

Peter Hiort Lorenzen blev også medlem af den nyoprettede rådgivende stænderforsamling i Slesvig. Repræsentanterne var blevet valgt i 1834, selv om de først skulle træde sammen i 1836. Der havde været tale om at opstille Peter Hiort Lorenzen i Eckernförde, men da det ikke blev til noget, valgte Eckernförde-borgerne i stedet Peter Hiort Lorenzens modsætning, nemlig prinsen af Nør,

Peter Hiort Lorenzen (1791-1845) kom i handelslære i Flensborg og overtog i 1815 et sukkerraffinaderi i Haderslev, hvorefter han grundlagde en større købmandsforretning. I 1834 blev han medlem af stænderforsamlingen i Slesvig, først valgt i Haderslev, senere i Sønderborg. I 1842 gjorde Peter Hiort Lorenzen sig voldsomt upopulær i stænderforsamlingen i Slesvig, da han skiftede fra at tale tysk til at tale dansk. Det var en begivenhed, som eftertiden ophøjede til myte. Foto: Privateje.

bror til hertugen af Augustenborg. I stedet blev Peter Hiort Lorenzen opstillet i Haderslev af de lokale slesvig-holstenske liberale borgere, og her blev han valgt med et stort flertal på 78 stemmer af de ialt 121 afgivne stemmer ud af ialt 150 stemmeberettigede borgere. Der var således i Haderslev bred støtte til Peter Hiort Lorenzen og hans liberale politik.

Loven om de rådgivende stænderforsamlinger var blevet givet af kong Frederik VI den 28. maj 1831 på grund af røret i 1830 efter udsendelsen af Uwe Jens Lornsens berømte skrift *Ueber das Verfassungswerk in Schleswigholstein*, hvori det blev foreslået, at det eneste fælles mellem hertugdømmerne og kongeriget skulle være fyrsten, det vil sige den danske konge. Når Uwe Jens Lornsens skrift fik så stor betydning, skyldtes det blandt andet, at det byggede på den formelle forbindelse mellem Slesvig og Holsten, der havde eksisteret siden 1460, og som skulle knytte de to områder »evig udelt sammen«. Men at skriftet fik så stor betydning, skyldtes også, at det lagde vægten på en moderne liberal forfatning i modsætning til den gammeldags og bureaukratiske danske enevælde. Slesvig-holstenerne repræsenterede altså i begyndelsen friheden og fremskridtet i modsætning til den enevældige danske helstat. Det var alene en politisk bevægelse – og endnu ikke en national bevægelse. Det skulle snart ændres. Derfor var Peter Hiort Lorenzen også i begyndelsen en begejstret liberal slesvig-holstener, hvilket kan ses i hans engagement for liberale ideer på det lokale plan.

De rådgivende stænderforsamlinger var, som navnet siger, alene rådgivende for kongen. Kongen havde oprettet fire stænderforsamlinger: Roskilde for øerne, Viborg for Nørrejylland, Itzehoe for Holsten og Slesvig by for hertugdømmet Slesvig. I stænderforsamlingerne sad repræsentanter for de skarpt adskilte grupper – stænder – i datidens samfund: kirke, adel og godsejere, borgere og bønder. Hver stand blev valgt for sig. Der var desuden seks kongevalgte medlemmer samt den augustenburgske hertug, som automatisk

var født medlem plus en repræsentant fra Ærø og en fra Fehmern. I alt sad der 43 medlemmer i forsamlingen.

Den slesvigske Peter Hiort Lorenzen blev medlem af forsamlingen for hertugdømmet Slesvig. I den første samling i 1836 markerede Peter Hiort Lorenzen sig tydeligt som en radikal og demokratisk fortaler for en modernisering af den danske helstat, blandt andet med kravet om en forfatning. Han talte selvfølgelig tysk, som den dannede mand, han var. Det var allerede under denne første samling i 1836, at den sønderjysk-talende bonde Nis Lorenzen fra Lilholt stillede forslag om, at dansk skulle være rets- og administrationssprog i hertugdømmet. Forslaget var blevet støttet af blandt andre »Herr Klestrup in dänischer Sprache«, repræsentanten fra Ærø. Peter Hiort Lorenzen støttede også forslaget, men han tog ikke ordet i den anledning. For Peter Hiort Lorenzen var sproget ikke et nationalt problem. Han støttede sagen alene af den grund, at han anså det for at være en praktisk og demokratisk ret for de sønderjysktalende bønder at kunne bruge deres eget sprog.

Hertugen af Augustenborg og arvespørgsmålet

For Peter Hiort Lorenzen havde stænderforsamlingen i 1836 ikke været nogen liberal og forfatningsmæssig succes – »den afskyelige stænderkomedie«, kaldte han den, fordi han ofte stod isoleret med sine radikale demokratiske krav overfor moderate, ja, ofte ligefrem konservative slesvig-holstenere. Peter Hiort Lorenzen var derfor fast besluttet på at fremme forfatningskravet, da den anden stænderforsamling mødtes den 21. maj 1838. Han stillede blandt andet et forslag om at adskille hertugdømmernes og kongerigets finanser: »Frederik VI går ganske vist aldrig ind derpå, men til ham taler vi ikke mere. Christian VIII skal vide, hvad vi vil og intet valg have,« skrev Peter Hiort Lorenzen til sin kone. Det var den politisk liberale slesvig-holstener, der her talte – uden noget som helst nationalt og sprogligt føleri.

Men også denne »sjoftle stænderforsamling« skuffede Peter Hiort Lorenzen, hvis forslag blev nedstemt. Til gengæld var den med til at fremme konfrontationen mellem ham og hertugen af Augustenborg, og den satte yderligere skel mellem den radikale demokratiske Peter Hiort Lorenzen og de stadig mere moderate og konservative slesvig-holstenere. Hertugen af Augustenborg havde nemlig året før, i 1837, offentliggjort sine arvekrav til den danske trone, det vil sige, at den hertug, som stod så klart på absolutismens side, kunne risikere ikke alene at blive Danmarks konge, men hertug af Sønderjylland/Slesvig og Holsten. For Peter Hiort Lorenzen var der her tre problemer: For det første skulle enevælden overhovedet ikke fastholdes. For det andet var Peter Hiort Lorenzen blevet indædt modstander af hertugen af Augustenborg på grund af dennes meget konservative holdninger. For det tredje var Peter Hiort Lorenzen overbevist om, at Kongeloven fra 1665 ikke gjaldt i hertugdømmet Slesvig. Derfor satsede han på en forfatning for Slesvig og Holsten.

Til gengæld støttede ideologen Uwe Jens Lornsen det augustenburgske arvekrav på Slesvig og Holsten. Det betød, at Peter Hiort Lorenzen kom til at stå helt isoleret i forhold til den oprindelige liberale og politiske slesvig-holstenisme, som var blevet stadig mere konservativ med foreningen af den liberale og nu også hertugelige slesvig-holstenisme. Der var desuden medlemmer af den slesvig-holstenske bevægelse, som erkendte, at Slesvig var et dansk len, hvorfor alene Holsten kunne være medlem af Det tyske Forbund. Disse holdninger fik i 1839 udtryk i et parti, som snart blev kaldt for ny-holstenismen af Peter Hiort Lorensens gode ven Theodor Olshausen. Han havde erkendt, at den gamle forbindelse mellem Slesvig og Holsten ville være en hindring for en forfatning i Holsten med tilknytning til Tyskland: »Deutschland für immer und zuerst – dann Schleswig-Holstein,« sagde Theodor Olshausen, som altså nu var blevet national.

Disse forhold styrkede Peter Hiort Lorensens stadig tættere

kontakter til liberale kredse i kongeriget. Peter Hiort Lorenzen havde været en afgjort modstander af at skille hertugdømmerne, men til gengæld var han ikke i tvivl om, at hertugdømmet Slesvig ikke var et tysk land, og at det derfor aldrig kunne følge Holsten ind i Det tyske Forbund.

»Dannevirkeriet«

Imens var der for første gang i Sønderjyllands historie blevet udgivet en dansk avis, skrevet på dansk for at forsvare dansk sprog og kultur – med det gjaldende og kampberedte navn *Dannevirke*. Avisen skulle udkomme den 15. juni 1838, den symbolske Valdemarsdag. Med avisen *Dannevirke* fik sprogsagen med ét en helt ny dimension, nemlig den nationale. Man begyndte nu at opfatte sprog og national identitet som to uadskillelige størrelser. Peter Hiort Lorenzen var fra første færd rasende på *Dannevirke*, og han var ikke alene. Blandt de liberale nordslesvigere skrev H. A. Krügers farbror og kromand i Jels, Lorents Krüger, at avisen *Dannevirke* kun indeholdt »spytlikkeri og passer til de suveræne, absolutte former [...] og bestræber sig for at gøre os slesvigere til servile knægte«.

I stænderforsamlingen i Slesvig blev avisen straks beskyldt for at »udstrø tvedragtens sæd«. Udtrykket »Dannevirkeriet« blev et nedsættende udtryk for at ville bruge det danske sprog til at fremme en særlig dansk national identitet med troskab og loyalitet overfor den danske konge – og det brød Peter Hiort Lorenzen sig bestemt ikke om. Sprogsagen og det nationale var ikke vigtige sager for ham, men til gengæld var han indædt modstander af en enevældig konge. Han var erklæret republikaner. Peter Hiort Lorenzen blev selv i 1840 en kort periode redaktør af det lokale ugeblad *Lyna*, hvor han – på tysk – kunne kritisere *Dannevirke*, dette »hovedstadens foster«, for dens ukritiske kongeloyalitet, og hvor han

fortsat kunne stille forslag om lokale liberale tiltag i deputeretkollegiet i Haderslev.

Dilemmaet

Peter Hiort Lorenzen havde igennem længere tid været i kontakt med flere danske liberale i kongeriget og blandt andet leveret artikler til *Kjøbenhavnsposten*. Men det blev korrespondancen med Orla Lehmann, der kom til at sætte sig de dybeste spor, da begge parter herigennem fik lejlighed til at udvikle deres ideer for hinanden. Anledningen var myndighedernes overgreb i Aabenraa på redaktør Hans Kopperholdts liberale *Apenrader Wochenblatt*. Det gav Orla Lehmann og Peter Hiort Lorenzen en fælles platform i forargelsen over myndighedernes undertrykkelse af pressefriheden.

Korrespondancen blev for en stor dels vedkommende holdt på tysk – vel at mærke af begge. Orla Lehmann, som Peter Hiort Lorenzen kaldte for »Danmarks første demokrat«, vel nok i betydningen den mest fremtrædende, argumenterede for, at de danske og de sønderjyske liberale skulle arbejde sammen, og han roste Peter Hiort Lorenzen for at have brudt med »dem ehrgeizige, hochmütigen zweizüngigen Toryherzog und allen seinen Fuchsjägern und Fuchschwänzern«. Denne ærgerrige, hovmodige og tvetungede reaktionære hertug af Augustenborg – med alle hans listige medløbere – var da som nævnt blevet slesvig-holstenernes leder. Og det var i den egenskab, han stod bag nogle anonyme artikler i *Itzehoer Wochenblatt* i maj 1840, som skarpt kritiserede »det liberale koryfæ« Peter Hiort Lorenzen.

Peter Hiort Lorenzen og to andre liberale blev af hertugen beskyldt for at have udleveret Slesvig til »den danske propaganda«, skriver historikeren Peter Lauridsen i 1916, fordi de i 1838 havde støttet Nis Lorensens krav om dansk rets- og administrationsprog på linje med det gældende tyske. »Alene (Hiort) Lorenzen optog

handsken,« fortsætter Peter Lauridsen. Peter Hiort Lorenzen svarede i *Lyna*, at han kun kendte én politik: »At virke for folkets ret og tilsvarende konstitutionelle garantier [...] Et parti, der vel forsvarer hertugdømmernes rettigheder, men kun til fordel for aristokrater og bureaukrater har jeg derfor heller ikke kunnet blive utro. Skal jeg tilhøre et parti, da må det være folkets parti, det demokratiske parti.«

Dermed var sagen afgjort, og dermed var Peter Hiort Lorenzen ikke længere medlem af de liberale slesvig-holsteneres parti. Han besluttede derfor også at nedlægge sit mandat i stænderforsamlingen, hvad han havde truet med året før over for Orla Lehmann, da det grundlag, han oprindeligt var blevet valgt på, nu var blevet et helt andet. Peter Hiort Lorenzens nedlæggelse af sit mandat i 1840 blev fulgt op af et endnu tættere samarbejde med de danske liberale i kongeriget. Det er ofte blevet opfattet som et »brud«. Men Peter Hiort Lorenzen brød netop ikke med sine ideer. Han stod urokkeligt fast. Det var de andre, som enten fjernede sig fra ham og blev hans modstandere, eller de tidligere modstandere, som nærmede sig ham og blev hans samarbejdspartnere. Nogle blev tysk-nationale og fjernede sig fra ham. Andre nærmede sig ham, blandt andet de liberale i kongeriget, som først fik større tilslutning, da de spændte Sønderjylland foran den konstitutionelle vogn og forvandlede sig til nationalliberale. Men også redaktør Peter Christian Koch og folkene bag avisen *Dannevirke* kunne efterhånden se, at sprogsagen også var et socialt problem, som krævede en politisk løsning – og det fik højskoleforstanderen og politikerens Christian Flor til at bede Peter Christian Koch om at nærme sig Peter Hiort Lorenzen. Det vil sige, at også de nationale dansksindede sønderjyder blev liberale.

Peter Hiort Lorenzen havde stået i et dilemma: Hvordan kunne han bedst få gennemført sin drøm om et konstitutionelt Slesvig? Med Holsten havde det vist sig at være umuligt, med kongeriget ligeså, men nu var chancen der. Orla Lehmann havde givet ham sit

æresord: »For opnåelsen eller erobringen af en forfatning står egentlig kun Slesvig i vejen [...] Jeg giver Dem mit æresord på, at jeg kun vil en frivillig forening med Slesvig på vilkår af en forfatning som den norske. Foreslå De en sådan i den næste stænderforsamling [...] og De er en frihedens heros. Slesvig er anstødsstenen, kun Slesvig kan løfte den, på Slesvig kommer alt an!«

Den augustenburgske hertugs kontrol over slesvig-holstenerne og hans opfattelse af Kongelovens bestemmelser gav Peter Hiort Lorenzen det sidste argument til løsningen af hans dilemma: En forfatning for hertugdømmet Slesvig kunne kun gennemføres i samarbejde med de liberale i Danmark. Derfor lod han sig også genopstille i Sønderborg som kandidat til den fjerde stænderforsamling. I Sønderborg stod Peter Hiort Lorenzen netop i opposition til hertugens kandidat. Peter Hiort Lorenzen vandt med to stemmer.

Han kunne ikke tale dansk

Sprogreskriptet af 14. maj 1840, der indførte dansk i den offentlige administration så langt som det var kirke- og skolesprog, havde ikke haft indflydelse på Peter Hiort Lorenzens dilemma. Han havde truffet sit valg efter politiske overvejelser, og de var ikke et resultat af sproglige og nationale holdninger. Men sprogreskriptet skulle alligevel få afgørende betydning for den fortsatte nationale udvikling i Sønderjylland.

Den tredje stænderforsamling i oktober 1840 – uden Peter Hiort Lorenzens deltagelse, der jo havde nedlagt sit mandat – så det som sin vigtigste opgave at få sprogreskriptet ophævet. Og det på trods af, at det var stænderforsamlingen selv, der havde opfordret til reskriptet. Hertugen og slesvig-holstenernes reaktion på sprogreskriptet tvang i realiteten et samarbejde frem mellem »dannevirkleren«, den nationale Peter Christian Koch, og »landsforræderen«, den liberale Peter Hiort Lorenzen. Peter Hiort Lorenzen fik

avisen *Dannevirke* til at beskæftige sig med mange liberale mærkesager, blandt andet med afsløring af misforhold i embedsmændenes forvaltning. Det medførte, sammen med hans brud med de nu efterhånden tysk-nationale slesvig-holstenerne, at mange forsøgte at ødelægge Peter Hiort Lorenzens forretning gennem økonomisk boykot og opsigelser af lån.

Sprogskriptet blev således på mange andre områder fødsels-hjælper for udviklingen af den nationale bevidsthed. De mange petitioner især for, men også enkelte imod sprogskriptet, var med til at skærpe debatten. Men det blev »Tavlesagen« i Tørning, som fik afgørende betydning for det videre forløb. De lokale bønder ville med en tavle i tinghuset ved Tørning mølle takke kongen for sprogskriptet, men den daværende herredsfoged hængte selv en tavle op med kongens navn og valgsprog, som det havde været sædvane. Han ville ikke vide af bøndernes tak for sprogskriptet, og han forlangte, at bøndernes takketavle blev fjernet. Han repræsenterede altså for de sønderjysktalende bønder den typiske tysktalende embedsmand, som ville fratage dem deres demokratiske ret. Det var med andre ord den første nationalliberale konflikt.

Bladet *Fædrelandet* i København omtalte episoden som »en moderne billedstorm«. Da artiklen blev genoptrykt i *Dannevirke* fik redaktør Peter Christian Koch en bøde. Bedre kunne de nationale og de liberale næsten ikke blive rystet sammen. Bedre kunne kampen for det danske sprog næppe demonstreres – og dog skulle det vise sig, at den ultimative demonstration endnu manglede. Peter Hiort Lorenzen havde flere gange talt med Christian Flor, Peter Christian Koch og Laurids Skau om at gøre en indsats for at styrke det danske sprog, også ved at bruge det i stænderforsamlingen. Men Laurids Skau gav i et brev til Christian Flor udtryk for, at han »frygtede for, at han [Peter Hiort Lorenzen] kommer i knibe, når han skal tale dansk, og at han ikke så godt kan forsvare sig, som når han taler tysk«.

Selv var Peter Hiort Lorenzen stadig mest optaget af det konsti-

tutionelle, og kun to måneder før den berømte begivenhed i stænderforsamlingen anklagede Peter Christian Koch derfor også Peter Hiort Lorenzen for ikke at kunne tale dansk i en sådan forsamling: »Jeg har ingensinde troet, at De ville tale dansk i stænderne; thi jeg tror ikke, at De kunne, om De besluttede Dem dertil.«

Det er i det perspektiv, man skal se den berømte begivenhed i stænderforsamlingen i Slesvig i november 1842. Peter Hiort Lorenzen brugte stadig sit tyske kultursprog, og ingen af hans allierede havde tillid til, at han kunne andet – hvordan ville hans modstandere så ikke se på ham? Han argumenterede jo stadig kun for en forfatning og talte aldrig om sprog og nationalitet.

Men gennem sit samarbejde med de liberale i København var han også blevet stadig mere bevidst om mulighederne for frihed og forfatning i samarbejde med kongeriget. Derfor var det heller ikke ulogisk, at Peter Hiort Lorenzen tog ordet den 11. november 1842 for at protestere mod, at Danmark skulle præsenteres som et symbol på »et trældommens stempel« af en slesvig-holstensk advokat fra Aabenraa.

Han talte dansk – og vedblev

Den fjerde stænderforsamling åbnede den 12. oktober 1842 i Slesvig, tilsyneladende uden de store problemer. Men alligevel skrev Peter Hiort Lorenzen til sin broder, at den »skæbnsvangre kamp er nu virkelig begyndt«. Man fornemmer, at der lurede voldsomme konflikter under overfladen, når Peter Hiort Lorenzen videre skrev, at »forslaget om Slesvigs tilslutning til Det tyske Forbund vil ikke blive fremsat af frygt for os«.

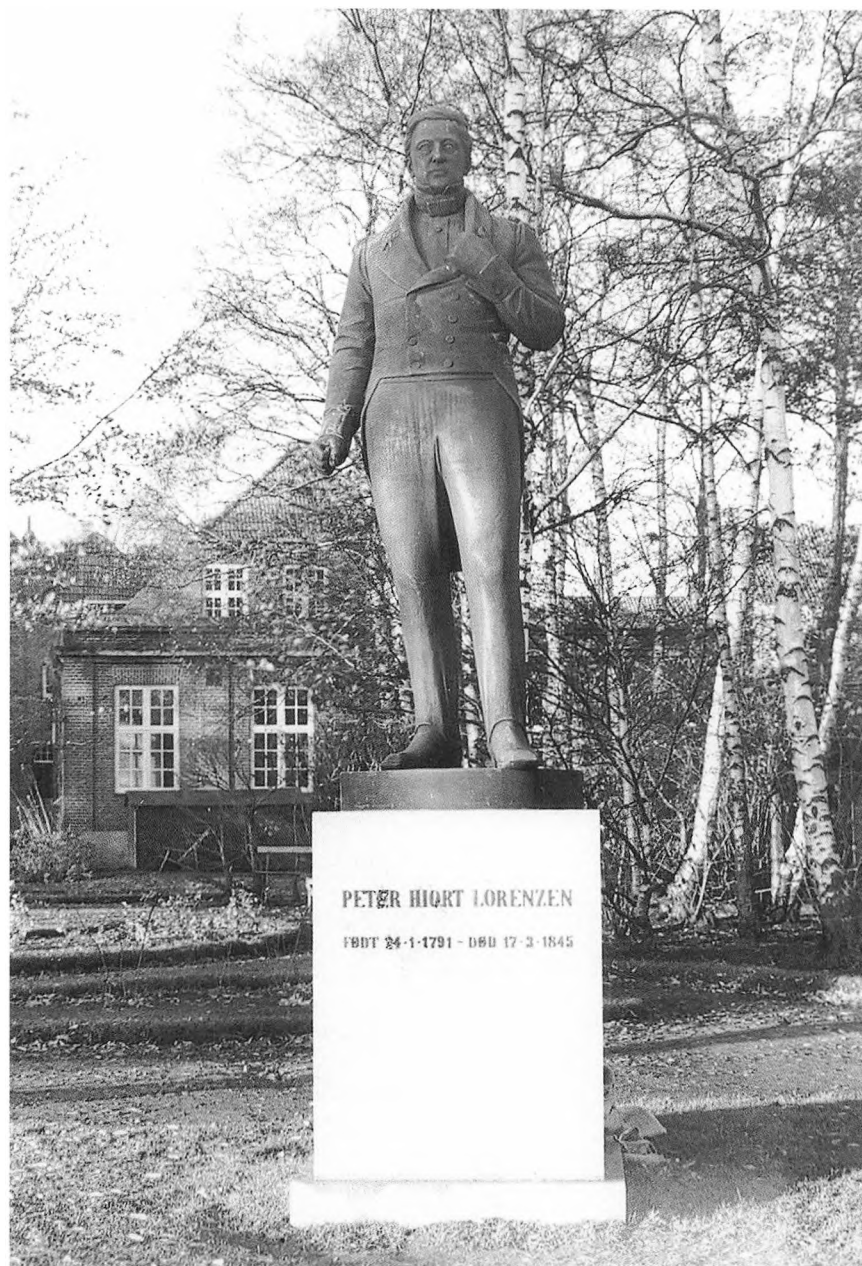
Det nationale fik en stadig bredere og mere folkelig tilslutning overalt – på godt og ondt. Ialt 39 skibsredere fra Aabenraa havde krævet at få mærket »Dansk Ejendom« fjernet fra deres skibe, og at få Dannebrog erstattet med et nyt slesvig-holstensk flag. Sagen skulle diskuteres i stænderforsamlingen den 8.-11. november

1842, hvor spørgsmålet om flaget dog straks blev afvist. Ved præsentationen den 10. november af forslaget om at fjerne mærket »Dansk Ejendom« hævdede advokat Gülich fra Aabenraa, at mærket symboliserede et trældommens stempel – »fort mit dem Stempel der Knechtschaft,« sagde han. Det var denne udtalelse, der provokerede Peter Hiort Lorenzen til at protestere – på tysk.

Peter Hiort Lorenzen blev i løbet af debatten beskyldt for at være landsforræder, for at have »sået tvedragtens sæd« og for at have »urene hensigter«, men kunne i henhold til forretningsordenen til slut ikke få lov til at svare igen. Det krævede en reaktion. Dagen efter, den 11. november, fortsatte diskussionen, og forslaget om at afskaffe betegnelsen »Dansk Ejendom« blev vedtaget. Ved mødets slutning bad Peter Hiort Lorenzen om ordet, hvorefter han på dansk gav udtryk for, at han fremover kun ville tale dansk, og derfor ville han sikre sig, at også danske taler kunne blive ført til protokols. Det udløste en voldsom reaktion, og da Peter Hiort Lorenzen til sidst ville svare, blev han nægtet ordet af præsidenten, som hævdede, at sekretærerne ikke kunne forstå dansk. Referater af møderne viser imidlertid, at det ikke er sandt – en tysk skriver skrev på tysk flere henvisninger til, at Peter Hiort Lorenzen »fuhr fort dänisch zu sprechen«.

Endnu på det næste møde, mandag den 14. november 1842, var det tilladt Peter Hiort Lorenzen at tale, og her drejede diskussionen sig stadig om protokolleringen, om der kunne refereres på tysk fra danske taler – ikke om der kunne refereres på dansk. Men Peter Hiort Lorenzen fastholdt, at han fremover kun ville tale dansk, indtil kongen forbød ham det eller forsamlingen brugte fysisk vold imod ham. Det var på det sidste møde, onsdag den 16. november 1842, at sagen fik en ny og afgørende drejning, da præsidenten for stænderforsamlingen foranstaltede en afstemning om sproget i forsamlingen. Peter Hiort Lorenzen ville protestere over fremgangsmåden, men blev frataget ordet, hvorefter han direkte spurgte præsidenten: »Skal jeg tie stille, fordi jeg har forset mig,

Statuen af Peter Hiort Lorenzen i Dam-parken i Haderslev blev indviet den 16. november 1947, på 105-årsdagen for Peter Hiort Lorensens tale i stænderfor-samlingen i Slesvig. Statuen er udført af billedhuggeren Carl Mortensen efter skitser af billedhuggeren Johannes Mølgaard. Foto: Haderslev Byhistoriske Arkiv.

eller har handlet imod loven, eller fordi jeg taler dansk?» – hvortil præsidenten kort og klart svarede: »Ja, De skal tie fordi De taler dansk.«

Dermed var det ikke længere et spørgsmål om protokolleringen, men om selve brugen af det danske sprog. Nu drejede det hele sig om sproget og nationaliteten. Det er i den sammenhæng interessant at læse Peter Hiort Lorenzens egen motivering for at tale dansk i stænderforsamlingen – en motivering han ikke fik lov til at give til selve forsamlingen: »Jeg for min person har ingen udelukkende forkærlighed for det danske sprog, men heller ingen forkærlighed for det tyske; min opdragelse og mine livsforhold har ført det med sig, at jeg har vundet dem begge kære, og at jeg for min frihed kan bevæge mig i dem begge. Men min naturlige følelse driver mig til at træde på den undertryktes side.«

Peter Hiort Lorenzens motiv var altså retfærdighed og beskyttelse af den svagere part, et politisk argument og ikke noget historisk forsvar for nationaliteten eller et grundtvigsk argument for et »hjertesprog« som »kan vække et folk af dvale« – »sødt i liv og sødt i død, sødt i eftermælet«. Peter Hiort Lorenzen var rationalist. Sproget havde ikke været målet for Peter Hiort Lorenzen. Men det blev det middel, der skulle til for at fremme den politiske liberale forfatningssag for et Danmark til Ejderen.

Til sidst skal der kort gøres rede for, hvordan det hele sluttede.

Løftets bæger

Efter sin dramatiske demonstration i stænderforsamlingen i Slesvig by blev Peter Hiort Lorenzen fejret overalt i Sønderjylland og i kongeriget. I slutningen af december 1842 kom Peter Hiort Lorenzen til København, hvor han blev modtaget i audiens af den konge, han i grunden ikke havde den store tillid til. Også her sagde han, at »vi ønsker på fredelig måde at opnå en fri forfatning, og denne vil vi, herom er jeg overbevist også få, førend Christian VIII

lukker sine øjne«. Hertil spurgte kongen: »Kan dette gøre landet lykkeligt«, hvorpå Peter Hiort Lorenzen svarede: »Ja, min dyrebare konge, når Deres Majestæt blot udtaler dette store ord, så er Slesvig reddet.« Også her var midlet Slesvig, målet var en forfatning.

I Haderslev var der ingen, der turde lægge lokaler til en fest for Peter Hiort Lorenzen, så festen blev henlagt til Sommersted, hvor den unge Laurids Skau fik sin debut som taler med den berømte tale »Løftets Bæger«. Det var ved Sommerstedgildet, man besluttede at fejre sprogreskriptet ved en stor folkefest på Skamlingsbanken den 18. maj 1843. Her fik Peter Hiort Lorenzen overrakt et drikkehorn af sølv med inskriptionen: »Han vedblev at tale dansk.« Inskriptionen, der senere blev til: »Han talte dansk og han vedblev at tale dansk«, er således en svag dansk fordrejning af flere tyske citater fra stænderforsamlingen i november 1842.

Men Peter Hiort Lorensens provokation i stænderforsamlingen skabte fortsat voldsom uro blandt slesvig-holstenerne. Kong Christian VIII udstedte derfor i marts 1844 et sprogpatent, som indskrænkede brugen af dansk i stænderforsamlingen til dem »som ikke tiltror sig at være det tyske sprog tilstrækkeligt mægtige for at kunne betjene sig deraf ved deres foredrag i forsamlingen«.

Det blev et slag i ansigtet på Peter Hiort Lorenzen. Den 17. maj 1844 skrev han, at han med patentet var »blevet afskåret fra at give møde i den slesvigske stænderforsamling«. Det var ment som en protest mod den enevældige konge, som han herefter kaldte for »tysker«. Men kongen og den danske regering opfattede Peter Hiort Lorensens protest den 17. maj 1844 som en protest mod »systemet«, hvad der forstærkedes af, at Peter Hiort Lorenzen og hans få allierede nedlagde deres stændermandater. Det blev fulgt op af den unge Laurids Skaus berømte »opsigelsesbrev« til kongen: »Snak og løfter har vi fået nok af. Nævn os nogen gerning, hvormed kongen kan bevise eller har bevist, at han vil beskytte vor nationalitet og vort sprog.« Mon ikke det var Peter Hiort Lorenzen, der stod bag denne svada? Det var i hvert fald hans meninger.

Til gengæld er der ingen tvivl om, at det var Peter Hiort Lorenzen, der stod bag »Protokol-ekstrakten«, der blev trykt i kongerigske blade et par uger senere. Her kritiserede den kun ét år gamle Slesvigske Forening i et åbent brev sprogpatentet, fordi det hånedes det danske sprog og fremmede rigets opløsning. Det gav ballade. Peter Hiort Lorenzen fik også trumfet igennem, at det næste møde på Skamlingsbanken skulle finde sted den 4. juli, på den amerikanske uafhængighedsdag. »Denne skammelige tyrann«, skrev Peter Hiort Lorenzen til forfatteren og politikerens Carl Ploug om kongen og gav udtryk for, at han på Skamlingsbanken ville »dundre således imod kongen, at det skal runge over hele den civiliserede verden, selv om jeg bagefter skulle slæbes lige ind i kachotten«. Også Laurids Skau skrev til Carl Ploug: »[...] under tavshedsløfte kan jeg fortælle dig, at Lorenzen vil holde en forfærdelig frihedstale netop i anledning af dagen: den 4. juli«. Efter pres fra Christian Flor blev talen dog neddæmpet.

Ved det første møde på Skamlingsbanken den 18. maj 1843 fik Peter Hiort Lorenzen overrakt dette drikkehorn i sølv som tak for sin dåd i stænderforsamlingen i Slesvig. Hornet var blevet udført efter en indsamling i Danmark. Med hornet fulgte en skrivelse fra den senere krigsminister, kaptajn A. F. Tscherning. Skrivelsen begyndte således: »Deres færd i den sidst afholdte slesvigske stænderforsamling, Deres energiske modstand imod et fanatisk partis statsopløsende planer, Deres uforfærdede kamp for nationalitetens og modersmålets ret, har i høj grad krav på Deres danske landsmænds taknemmelige anerkendelse.« Peter Hiort Lorenzen returnerede senere gaven med den begrundelse, at »fagre ord og smukke talemåder« ikke kunne stå alene. Foto: Haderslev Museum.

Men det er alligevel karakteristisk, at de fleste omtaler af det andet møde på Skamlingsbanken i 1844 ganske glemmer den demokratiske Peter Hiort Lorensens tale, hvor han blandt andet mindede om nordmændenes 17. maj – »vi skulle også nok få vores 17. maj« – , og slutter med at fastslå det danske princip: »Lige ret for alle, det skal være de danskes hævn på det danske storting.« Peter Hiort Lorenzen fortsatte med at være den nidkære radikale frihedens mand, som ikke ville nøjes med det nationale fællesskab.

Resultatet blev i første omgang, at regeringen forbød Den slesvigske Forening få dage efter Skamlingsbankefesten. Da kong Christian VIII kort tid efter passerede Haderslev på vej til ferie på Føhr, undgik Peter Hiort Lorenzen at møde ham ved at rejse væk. Det blev derfor de slesvig-holstenske borgere i Haderslev, der tog imod kongen, blandt andet med deres egen fane. Det var de mennesker, som havde boykottet Peter Hiort Lorensens forretning, og som forsøgte at få ham til at gå fallit. Og da en indsamling i kongeriget til støtte for Peter Hiort Lorenzen kun gav et beskedent

resultat, fik det Peter Hiort Lorenzen til at sende det sølvdrikkehorn tilbage, som han havde fået ved det første møde på Skamlingsbanken året før som tak for, at han havde talt dansk i stænderforsamlingen. Dette blev i øvrigt først kendt i 1912. Sammen med sølvdrikkehornet sendte han også den medfølgende adresse med hyldesten tilbage med en bemærkning om, at »fagre ord og smukke talemåder« ikke kunne stå alene, der skulle også handling til. Der var ikke længere noget bæger at løfte.

Løvens brøl – Kæmpens død

Laurids Skau fortæller, at mange slesvig-holstenere troede, at »løven var faldet«, da Peter Hiort Lorenzen var drevet til randen af ruin. »De fik imidlertid endnu nogle gange at føle, at løven kunne ryste sin manke til skræk og forfærdelse for omgivelserne og indgyde en respekt, hvis tryllekraft først blev løst ved hans snart påfølgende tidlige og uventede død.«

Manken blev rystet den 2. januar 1845, hvor de dansksindede i Haderslev ville hindre slesvig-holstenerne i at opnå en ny gevinst, da kronprins Frederik (VII) skulle rejse gennem Haderslev. Da han var redet gennem byen på udturen i november, havde slesvig-holstenerne igen gjort brug af deres fane, hvorefter de danske besluttede »at standse dette utålelige uvæsen« ved den først givne lejlighed. Den kom nu. Da kronprinsen kom, var byen fyldt med loyale bønder, som eskorterede ham gennem byen med Dannebrog. Efter veloverstået gerning samledes bønderne i Den slesvigske Forenings lokaler hos gæstgiver Schroeter på Møllepladsen, hvor også Peter Hiort Lorenzen kom til stede. Derefter tog en større flok ned i Borgerforeningens krostue, hvor de begyndte at synge danske sange. Peter Hiort Lorenzen rejste sig for at skåle for Dannebrog med knyttede næver, at »den stedse måtte vaje stolt til trods for alle oprørske faner og emblemer«. Resultatet blev selvfølgelig et korpørligt slagsmål med slesvig-holstenerne i lokalet – Peter Hiort

Lorenzens gamle venner i den forening, han selv havde været med til at stifte i 1838.

Peter Hiort Lorenzen blev dømt af myndighederne for anstiftelse af værtshusslagsmål og tildelt en bøde. Desuden blev han smidt ud af den nu slesvig-holstensk dominerede Borgerforening. Men ikke nok med det: Han blev oven i købet for en tid suspenderet af deputeretkollegiet i Haderslev. Så voldsomt var hadet til den radikale liberale demokrat, der for nylig var blevet de dansksindedes leder og som kæmpede for sit valgsprog med bibelordene: »Hvad du ikke vil, at dine fjender skal gøre mod dig, det skal du heller gøre mod dem.« Peter Hiort Lorenzen stod imod alle angreb rank som en løve, men døde pludselig af sygdom. Peter Christian Koch skrev efter hans død til Christian Flor »om kæmpen (Hiort) Lorenzens død«.

Kæmpen Hiort Lorenzen døde, før hans livsværk var blevet virkeliggjort – en forfatning for Slesvig. Hvordan han ville have reageret under forfatningskampen i 1848-1849 og under treårskrigen, er der ingen der ved. Men det er helt sikkert, at det ikke var sproglige og nationale stemninger, der drev ham, men en konsekvent radikal demokratisk og liberal overbevisning om, at en forfatning ville skabe et bedre og mere retfærdigt samfund på borgernes præmisser. I den forstand var kæmpen Peter Hiort Lorenzen langt forud for sin tid – og for vores med.

Litteratur

- Fabricius, Knud: Sønderjyllands Historie. Bind IV. 1937.
Gregersen, H. V.: Sønderjyden Laurids Skaus livsroman. 1992.
Jeppesen, Alfred og Heltoft, Th.: Det danske folk – Skildringer af Danmarks Historie. 1940.
Jørgensen, Harald (red.) o.a.: Egernførde bys historie. 1980.
Lauridsen, P.: Da sønderjyderne vågnede I-VI. 1916.
Ottosen, Johan: Peter Hiort Lorenzen's historiske gærning. 1896.
Skau, Laurids: Peter Hjort Lorenzen. 1865.

Det 19. århundredes nationalliberale historiesyn og Sønderjylland

Af Claus Møller Jørgensen

Hertugdømmet Slesvig var frem til 1864 en del af den såkaldte helstat, som rummede både dansk og tysk sprog og nationalitet. Ifølge den nationalliberale tankegang, som vandt frem i Danmark i midten af 1800-tallet, var en sådan stat dømt til undergang. De nationalliberale satte sig for at oprette en ren dansk nationalstat med Ejderen som sydgrænse og tolkede historien således, at den underbyggede denne tankegang. I dag må vi erkende, at det ikke er den eneste mulige tolkning.

De politiske og videnskabelige ideers historie er i visse perioder præget af brud mere end kontinuitet. Oplysningstidens tolkning af omverdenen, hvor vægten lå på civilisationens og menneskets universelle egenskaber som basis for samfundet og tro på historien som en udvikling, der ikke involverede nogen Gud, var et brud med tidligere tiders religiøse forståelse af omverdenen og peger ud mod den sekulariserede videnskab og politik.

Et mindst lige så markant brud var romantikkens opgør med oplysningstidens tro på det universelle menneske som basis for samfundet. Romantikkens bidrag til idehistorien er den grundtanke, at der ikke er nogen universel målestok for samfund eller menneske, fordi ethvert samfund i udgangspunktet har sin egen målestok eller skæbne, og fordi ethvert menneske allerede fra sin fødsel er en del af en større enhed. Denne enhed er nationen eller folket.

Grundlaget for den nationale tolkning af historien er tysk, hentet fra tysk idealistisk filosofi og den såkaldte organismetanke. Ifølge denne filosofi er verden inddelt i folk. Grundlaget for det enkelte folk er den særlige folkeånd, der besjæler det. Folket er således ikke bundet sammen, fordi det tilhører en stat eller et samfund. Det, der udgør et folk, er en underliggende Geist, en fol-

keånd, der har sit udtryk i sproget. Sproget er folkeåndens udtryk. Derfor kan man sige, at et folk er at opfatte som en organisme, hvor hvert enkelt individ indgår som en del. Et folk er således primært en åndelig baseret, sproglig enhed, der endvidere har fælles historie og traditioner. Denne historieopfattelse indebærer en fascination af de oprindelige udtryk for nationalånden og kom til udtryk i interessen for folkesange og folkeminder og andet, som man antog viste nationens urgamle udtryk.

Som politisk doktrin er nationalismens grundidé den, at der skal være sammenfald mellem stat og nation. Ikke to nationer i samme stat eller to stater for den samme nation, men én stat der ideelt set skal dække hele nationen og ikke mere end den. Når statens grænser skulle trækkes, var det afgørende således ikke, hvor de mere eller mindre tilfældige statsterritoriets grænser gik – det afgørende var nationens grænser.

Fra begyndelsen af 1840'erne blev ideen om folket det selvfølgelig og altdominerende litterære, videnskabelige og politiske udgangspunkt for de københavnske intellektuelle, der udgjorde kernen i den nationalliberale bevægelse. Nationalliberale ledere som Orla Lehmann og D. G. Monrad havde historiesyn, der var præget af den nationale organismetanke. Ledemotivet bag oprettelsen af Historisk Forening, *Historisk Tidsskrift* 1839-1840 og en lang række andre af tidens talrige foreninger var interessen for det nationale. Det blev lagt til grund for sprogvidenskab, litteraturhistorie, kunsthistorie og arkæologi. Det fik sit helt konkrete udslag i den tilspidsede situation i 1848, hvor Københavns Universitet stod bag fire bind af *Antislesvigholstenske Fragmenter*, der hævdede at være videnskabelige gendrivelsers af den slesvigholstenske bevægelses argumenter for Slesvig og Holstens udelelighed og ret til selvstændighed.

Også skønlitteraturen blev lagt i nationale rammer af for eksempel B. S. Ingemann, der i 1831 i forordet til *Prinds Otto af Danmark* beskrev den opgave, han havde sat sig med sit forfatterskab af

historiske romaner, på følgende måde: »At opfatte og gengive hin glans af folkelivets idé, som giver enhver tidsalder med dens begivenheder og repræsentanter liv og betydning, anser jeg for den nationalhistoriske digtnings opgave.« Dog måtte han fremhæve, at »mange af de ypperste hedenolds-sagn med vor store mytiske kæmpe-barndom havde Oehlenschläger og Grundtvig med poetisk ånd og kraft kaldet tilbage i nationens erindring«.

Vi har altså at gøre med et meget massivt gennemslag af et særligt nationalt syn på historien, som på afgørende vis var med til at forme synet på Danmark og Sønderjylland langt op i sidste århundrede og måske stadigvæk gør det. Som B. S. Ingemann er inde på i citatet, er grundenheden i denne historiefortolkning folket, eller »folkelivet«, som han kalder det. Begrebet folkeliv peger i retning af N. F. S. Grundtvig, den måske vigtigste fortolker af det dansk-nationale i det 19. århundrede.

Den nationalliberale historieskrivning hos C. F. Allen

Det var i dette nationalromantiske brud, den nationalliberale historieskrivning indskrev sig. I første omgang var det den nationalliberale historieskrivning, der gjorde det danske folk til omdrejningspunktet for historieskrivningen, ligesom den i Tyskland gjorde det tyske folk til omdrejningspunktet dér. I dansk sammenhæng var historikeren C. F. Allen den centrale person i etableringen af den nationalliberale syntese over dansk historie.

C. F. Allen blev cand. theol. i 1836, magister i historie i 1844, udnævntes til ekstraordinær professor i 1851 og virkede frem til sin død i 1871. Hans vigtigste indsats var og blev hans *Haandbog i Fædrelandets Historie med stadigt Henblik paa Folkets og Statens indre Udvikling* fra 1840. Den kom i utallige oplag, i en forkortet udgave blev den brugt som gymnasielærebog århundredet igennem, og den blev brugt som lærebog på Københavns Universitet

frem til første verdenskrig. Det er vel nok den mest indflydelsesrige danske historiebog fra det 19. århundrede.

Allerede i titlen satte C. F. Allen folket i centrum for sin historieskrivning. For C. F. Allen gav det mening at tale om det danske folk og den danske nation i hele det tidsrum, han behandlede – det vil sige fra folkevandringstidens afslutning frem til stænderforordningen af 1831. Efter folkevandringstiden var verden inddelt i folk og nationer, og, hedder det hos C. F. Allen: »Det, der udmærker de gamle danske, som nordboerne i almindelighed, fremfor jordens fleste andre folk, er den krigeriske ånd, som besjæler nationen.«

Vi ser her ideen om folkeånden som folkets grundlag omsat i en historisk fortolkning. Det, der kendetegner det danske folk, er – ud over en krigerisk ånd –, at det i oldtiden levede i et frit, demokratisk og nationalt enhedssamfund. Det danske samfund var et nationalt homogent og klasseløst samfund, der bestod af frie bønder. Bønderne valgte kongen og deltog i den politiske beslutningsproces på tinge: »Fædrelandskærlighed og en levende deltagelse for landets almindelige anliggender næreredes ved folkeforsamlingerne, hvor enhver, som havde evne dertil, frit udtalte sig om, hvad der kunne være til gavn for folket og staten.«

På denne måde sammenfører C. F. Allen liberale og nationale træk i sin fremstilling af det danske oldtids- og guldalderssamfund. Den efterfølgende historie drejer sig om, hvorledes denne idealtilstand ødelægges af klassesdeling og fremmed indflydelse på dele af det danske samfund. C. F. Allen hævdede, at den oprindelige danske folkeorganisme fra oldtiden og den tidlige middelalder blev ødelagt, fordi præstestanden og siden adelen udviklede sig til en selvstændig kaste, der ikke handlede for folket, men alene i egen interesse, hvilket kulminerede under adelsvælden. Samtidig opstod der ifølge C. F. Allen et skel mellem folkekultur og finkultur, hvor finkulturen kom under fremmedsproglig indflydelse og mistede rødderne i det folkelige.

Allerede i højmiddelalderen, mente C. F. Allen, kom nationalsproget under pres, dels på grund af en begyndende fortykning af sproget, dels på grund af den latinskrivende, katolske gejstligheds skrive- og læsemonopol, som gjorde, at selv fædrelandets historie blev skrevet på latin, som for eksempel af Saxo og Sven Aggesen. »Kun lovene,« skrev C. F. Allen, »der var folkets eget værk, skreves på dansk.« Men det danske sprog var – som det folk, der bar det –, ikke uden modstandskraft, så »imens klerken i sin celle snirklede sin munkeskrift i latinske talemåder, lød endnu fædrenesproget rent og ublandet blandt folket på tinge«. Det var altså alene den almindelige bondebefolkning, der fastholdt modersmålet og blev bærer af den oprindelige danske nationalitet, som den kom til udtryk i folkesange, kæmpeviser, ordsprog, rimkrøniker med videre. Ved enevældens begyndelse i 1661 måtte modersmålet »endnu kæmpe med sine gamle fjender, latin og tysk. Den livlige bevægelse, hvori folket var kommet ved reformationen, og som havde været så heldbringende for den danske litteraturs udvikling, fortog sig efterhånden og afløstes af stilhed i folkelivet og folkelitteraturen«. Latin var det overvejende skriftsprog, tysk hofsproget, omend den danske digtekunst tog sin begyndelse her med præsten og digteren Anders Christensen Arreboe (1587-1637).

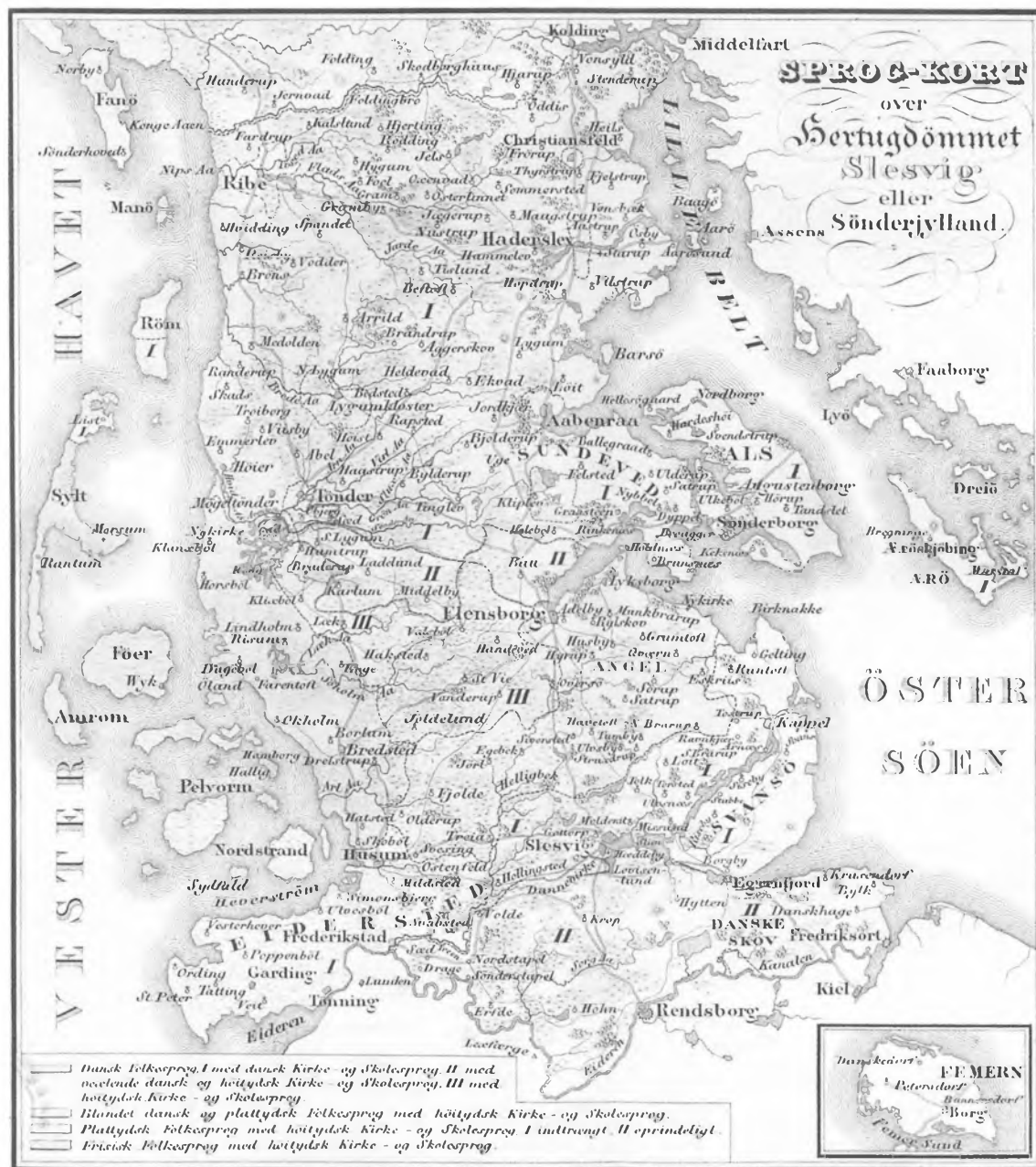
Denne nedgang i national og politisk-liberal henseende blev bragt til ende i romantikken og i den politiske liberalisering først med stavnsbåndsophævelsen i 1788 og især med Stænderforordningerne i 1831. En følge af romantikken var, at folkekulturen blev forenet med finkulturen i den nationalliberale og nationalromantiske digtning. Stænderforordningerne var det første skridt i retning af den liberal-demokratiske forfatning. Den nationale historie beskrev altså en stor bue, der begyndte med en nationalliberal guldalder, blev efterfulgt af en århundredelang nedgangsperiode, som vendte i slutningen af 1700-tallet for igen at bevæge sig op mod en ny guldalder i C. F. Allens samtid i midten af 1800-tallet.

Det nationale og Sønderjylland

Dette er i korte træk den nationalliberale tolkning af Danmarks historie. Vender vi os nu mod Sønderjylland, kunne man med en vis ret sige, at der ikke rejser sig nogen særlig problemstilling for en dansk-national tolkning af historien som den nationalliberale i forhold til Sønderjylland, fordi pointen netop er, at Sønderjylland i national henseende altid har været en del af Danmark. Befolkningen i hertugdømmet Slesvig, som de nationalliberale konsekvent altid omtalte som Sønderjylland, var en del af den danske nation og havde angiveligt været det siden tidernes morgen. At dette så omvendt kunne få betydning for, hvorledes man tolkede statsretlige forhold, er en anden sag, som jeg kort skal vende tilbage til afslutningsvis.

Jeg vil her tage afsæt i en anden bog, som er en udvidelse af C. F. Allens bidrag til førnævnte *Antislesvigholstenske Fragmenter*, i hvis hæfte 7 han udgav »Om Sprog og Folke-Eiendommelighed i Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland i 1848«. Denne artikel udvidede han senere til bogen *Det danske Sprogs Historie i Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland*, som udkom i to store bind 1857-1858.

Fremstillingen skriver sig direkte ind i den geopolitiske strid om Slesvigs stilling i forhold til det danske kongerige. Ifølge C. F. Allen er sprogets historie dybt rodfæstet i folkelivets grund, og det er derfor muligt via sproget at afgrænse nationens udstrækning. Derfor er det afgørende at tilbagevise de tyske fremstillinger af sprogforholdene i Slesvig. Grundsynet i fremstillingen kommer frem allerede i den indledende sætning: »Såsnart det begynder at dages i Danmarks og Nordens historie, og dennes forhold og begivenheder vinder en bestemtere skikkelse, tidligt i slutningen af det ottende århundrede, finder vi Danmarks rigsgrænse ved Ejderen. Fra egnen omkring denne flod begyndte de danske deres første alvorlige kamp mod tyskerne, da Karl den Store under sine hærtog mod sax-

erne drog frem i det nordlige Tyskland og til sidst gik over Elben. De underkuede saxers eksempel lærte de danske, hvad de havde i vente, om de ikke i tide satte sig til modværge imod den fremtrængende erobrere.«

Ifølge C. F. Allen gik den danske stats grænse ved Ejderen, som også var den danske nations grænse, og ved denne grænse stod den danske nation omkring år 800 mod en anden og fjendtligt indstillet nation, den tyske. I år 800 sås altså den danske nationstat i sin oprindelige udstrækning. Endnu omkring 1500 var Slesvigs nationalitet den oprindelige danske, som bestod »uforvansket og ukrænket« med hensyn til sprog, love, sæder og forfatning. Men allerede på dette tidspunkt vandt tyskerne frem. Ikke i folket, men i eliten og de styrende lag. Således opstod der efterhånden et modsætningsforhold mellem den tyske elite og det danske folk i Slesvig.

I den efterfølgende fremstilling ses alle de nationale grundforestillinger ført til deres yderste konsekvens. C. F. Allen har ingen forståelse for oplysningstidens statspatriotisme og kongetroskab – den falder under den flade oplysning og det falske humanitetsvæsen – eller for muligheden af en samfundsorganisation, der ikke bygger på nationalitet. At diverse konger og regeringer ikke har interesseret sig for sproget eller for nationaliteten, er for C. F. Allen kun forståeligt som en bevidst undertrykkelse af dansk nationalitet eller som et udslag af uvidenhed. Politik der ikke føres efter nationale principper og på nationalt grundlag, lader sig simpelthen ikke gennemføre i praksis, den må være i overensstemmelse med »selve folkets natur, med dets modersmål og nationale liv«. Derfor kan danskheden trives i Slesvig trods det, som C. F. Allen opfatter som forsøgene på at fortyske den gennem lovgivningsmæssige tiltag.

Faren ligger altså i følge C. F. Allen i en sproglig fortyskning. Man kunne forestille sig tosprogethed, det vil sige dansk og plattysk i Slesvig. Dette ville godt nok medføre ulemper i den åndelige udvikling, »fordi der aldrig er mere end ét sprog, modersmålet, der er det fuldkomne udtryk for et folks åndelige væsen«. Men da

Bag i C. F. Allens *Om Sprog og Folke-Eiendommelighed i Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland* findes dette kort over datidens sprogforhold. De forskellige sprogområder er angivet med fire forskellige farvenuancer, adskilt af stiplede linjer. Ifølge kortet domineredes det meste af det vestlige Sønderjylland af frisisk sprog. Det danske folkesprog rakte i midten af landet ned til omkring Bredsted, dog udenom Flensborg og Angel, hvor sproget var blandet dansk og plattysk. Syd for linjen Husum-Kappel var sproget plattysk. Efter C. F. Allen: *Om Sprog og Folke-Eiendommelighed i Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland*.

dansk og plattysk lå hinanden så nær, var skaden ikke så stor. »Men helt anderledes er det med højtysk: Overgang enten fra dansk eller plattysk til højtysk forudsætter en hel omdannelse af den ejendommelige og oprindelige folkenatur, altså en forstyrrelse og langvarig standsning af udviklingen. Derfor var den nu begyndte indførelse af højtysk så ulykkelig for Slesvig.«

C. F. Allen forsøger derfor at vise, hvorledes det danske sprog og den danske nationalitet har hævdet sig i Slesvig trods den højtyske sprogrussel efter reformationen og den styrende elites fortyskning. Men det var ikke kun det danske folk i Slesvig, der var truet af dette. Den reform-aristokratiske regering under kronprinsestyret efter 1784 førte fortyskningen ind i kongerigets hjerte, og »det er som et vidunder, at det danske folk har undgået den skæbne at bukke under for den tyskhed, der så mægtigt herskede hos regeringen og de højere samfundskredse, eller at den ikke trængte dybere ned og efterlod varigere spor i sæder, tænkemåde, sprog og litteratur. At den ikke gjorde det, derom bærer vort folkeliv, vor rige blomstrende ejendommelige litteratur, vort herlige uforfalskede modersmål og den ædle frugt, som udviklingen senest har bragt os, og som den år for år bringer fuldere og fuldere, en egen kunst, vidt forskellig fra Tysklands, et vidnesbyrd, der ligger åbent for alle. [...] Det var vistnok en truende tilstand, fortsat gennem flere menneskealdre, og netop gennem tider, da folket mindst var i stand til at værge for sig, eftersom det var bortvist fra al deltagelse i statslivet og den offentlige styrelse, voldgivet til sine beskikkede lederes visdom eller dårskab. Var det sket, som der var den største fare for, at tyskheden havde grebet det menige folk, således som den havde bemægtiget sig de højere stænder: Så havde skaden været ubodelig, folket var blevet løsrevet fra sin rod og havde tabt sig selv som dansk«.

I andet bind af *Det danske Sprogs Historie i Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland* fører C. F. Allen fremstillingen op til samtiden. Der kunne fremføres talrige citater og eksempler på,

hvorledes det nationale strukturerer forfatterens tænkning. Det vil jeg ikke gøre. Blot vil jeg pege på to forhold. Det første er, at C. F. Allen anså politiske handlinger på baggrund af helstatspolitiske hensyn for utænelige. For eksempel fremstilles Frederik VI og Christian VIII begge som dansksindede konger, og de tiltag de foretager, som vi i dag ville se som helstatspolitiske, er for C. F. Allen kun forklarlige ved at nogen (for eksempel det slesvig-holstenske kancelli), har forpurret deres oprigtige vilje til at yde den danske nationalitet dens ret.

Det andet er, at C. F. Allens antityske kulturnationalisme manifesterer sig i en påstand om, at hele Slesvig er en dansk nation. Den misstemning, der er mod den Regenburgske sprogpolitik, som føres i Slesvig, og som søger en fordanskning af de tysktalende indbyggere i Sydslesvig, ser C. F. Allen derfor som udtryk for, at kritikerne er fremmedgjorte og misledte: »Man bør imidlertid ikke dømme de stakkels misledte slesvigere alt for hårdt, når man ser dem fornægte fædreland og nationalitet; medlidenhed må være den overvejende følelse, og man bliver meget tilbøjelig til at undskyldte dem, når man ser, at andre folk, ikke ved sådanne fristelser og forførelser som slesvigerne, men af blot og bar forfængelighed havde ladet sig forlede til at lade hånt om deres sande nationalitet og sætte en ære i at tilhøre en fremmed.«

Dansk politik i Slesvig og Holsten efter 1850 giver således ifølge C. F. Allen dansk for lidt og tysk for meget. Den historiske analyse har således sit klare samtidspolitiske sigte, hvis aggressive nationalistiske indhold sikkert aldrig er overgået af nogen dansk historiker. Fremstillingen munder ud i en direkte opfordring til at videreføre den sejrige kamp fra treårskrigen mod den fremmede overmagt, at »møde fjenden med magt og mandemod«, med den politiske skandinavismes sikre forvisning om, at »fostbrødrene ville ikke blive borte fra mødet«.

Carl Ferdinand Allen (1811-1871) tog teologisk eksamen i 1836. Historie var hans hovedinteresse. I 1840 udgav C.F. Allen sin *Haandbog i Fædrelandets Historie*, som i mange år blev betragtet som en af de bedste fremstillinger af Danmarks historie. C. F. Allen blev professor ved Københavns Universitet i 1851. Han var en ivrig forkæmper på den danske side i opgøret om hertugdømmet Slesvigs nationale tilhørsforhold. Foto: Billedsamlingen, Det kongelige Bibliotek.

Én stat, én nationalitet – også i Slesvig

Denne grundforestilling om at nationalitet altid har været af betydning i historien, er nationalliberalismens bidrag til historiskrivningen. Det blev op mod treårskrigen brugt som et underliggende argument mod slesvig-holstenernes argumenter for hertugdømmernes selvstændighed. C. F. Allens professorkollega H. M. Velschow fandt således i sit bidrag til *Antislesvigholstenske Fragmenter* fra 1848, »Udsigt over de Begivenheder, Forhandlinger og Overenskomster, der have bestemt Hertugdømmet Slesvigs Statsretlige Forhold til Danmark og Holsten siden Aaret 1459« ikke blot, at tolkningen af det centrale udsagn fra 1459 om at Slesvig og Holsten til evig tid skulle forblive udelt, kun kunne tolkes således, at de to hertugdømmer ikke måtte blive underopdelt i mindre len. Han argumenterede videre med, at »den store masse af befolkningen, såvel i stæderne, som på landet, fra Kongeåen til Dannevirke var dansk både i sæder og tale og adlød danske love. Det er vanskeligt at sige, hvad denne overvejende største del af befolkningen skulle have mod en nærmere tilknytning til deres danske landsmænd. [...] De dengang formodentlig endnu ej ubetydelige levninger af den tilbagetrængte gamle slesvigske adel, som boede i landet, ønskede uden tvivl ivrigt dets genforening med kongeriget. Af en ganske modsat mening var derimod den nye adel, det slesvigske ridderskab [...] en aflægger af det holstenske«.

Slesvigs befolkning var altså oprindeligt en del af den danske nation, hvilket i sig selv gjorde det utænkeligt, at de ikke skulle være interesserede i en »genforening« med Danmark, det vil sige med den danske nation. Dette gjaldt den danske befolkning, bonde, borger som adel, omend de var trængt af indvandrende tyskere og tyske magthavere – en fortykning, der ikke tog hensyn til den oprindelige danske nationalitet.

Den politiske konsekvens af dette historiesyn var, at en stat med flere nationaliteter ikke længere var en mulighed. Det var en una-

turlig konstruktion, der ikke tog hensyn til folkets følelser. Heri lå der en markant afstandtagen fra den danske statsorganisation i den dansk-norske-slesvig-holstenske helstat og den statspatriotisme, den forsøgte at opbygge. Den senere enevældehistoriker Edvard Holm udtrykte det i 1866 i sin fremstilling *Nationalitetsstemningerne i det romerske Rige i Slutningen af Oldtiden* på denne måde: »Det ligger nær for at forstå dette forhold at tænke på en parallel, som Danmarks historie frembyder i en del af det 18. århundrede. Hvor almindeligt var det ikke, at holstenere eller indvandrede tyskere spillede en fremragende rolle som danske statsmænd? Hele disse mænds dannelse og fortid var tysk, og deres sympatier i åndelig henseende tilhørte ganske naturligt det land, der var deres fædreland; dansk litteratur og danske åndelige forhold var dem fremmede; men dog var de dygtige af dem samvittighedsfulde embedsmænd og følte, at Danmark var deres politiske hjem; de havde en statsborgerlig patriotisme, hvorefter de helligede det deres kraft og ønskede dets vel, således som de kunne opfatte det. Et sådant forhold kan gå, så længe det ikke er kommet til bestemt splid imellem de to nationaliteter, som på denne måde mødes, men er i og for sig unaturligt og hult.«

Dertil kommer det nok så vigtige, at stridighederne op mod treårskrigen tolkes som udtryk for en national modsætning, hvor folk stod mod folk, dansk mod tysk. Set i dette lys var der tale om en modsætning mellem dansk og tysk, der i national forstand var lige så gammel som de to nationer selv. Dette er en tolkning, der har holdt sig meget længe i historieskrivningen. Under titlen »Det Danske Folk 1848-1864« giver Povl Engelstoft i *Schultz's Danmarkshistorie* fra 1942 enigheden en politisk overbygning, hvor den nationalistisk definerede politik gøres til udtryk for det danske folk. Det hedder om optakten til treårskrigen: »Det danske folk og den danske stat rejste sig mod denne opræden, som de måtte – der var kun ét svar [...] I det store og hele ligger dog årsagerne til sammenstødet længere tilbage. Det ville vistnok være kommet også

Adolf Ditlev Jørgensen (1840-1897) voksede op i Gråsten og studerede under sin uddannelse blandt andet historie i København. I 1863-1864 fungerede han som hjælperlærer ved latinskolen i Flensborg, men blev afsat af tyskerne. Fra 1865 helligede A. D. Jørgensen sig studier af Danmarks ældre historie, og i 1888 skrev han den populære danmarkshistorie *Fyrretyve Fortællinger af Fædrelandets historie*. Den var på afgørende punkter et brud med den tradition, som C. F. Allen havde skabt et halvt århundrede forinden. Foto: Privateje.

uden martsbevægelsen i København, og selv om Danmarks svar havde været et andet. Uden at fornægte de ideelle motiver, der ledede de bedste blandt slesvig-holstenerne, vil danskeren hævde sit folks fulde ret, moralsk og nationalt, til at gribe værget mod rejsningen.«

Indre enhed og enighed er billedet af det danske folk, hvis sociale behov og interessenmodsatninger i 1848 underordnes af det nationale sammenholds altoverskyggende fællesskabsfølelse. I politisk henseende var den førte politik ikke udtryk for den nationalliberale martsbevægelse, men for denne nationale enhed og enighed: det danske folk.

Denne tolkning revideres af A. D. Jørgensen i hans *Fyrretyve Fortællinger af Fædrelandets Historie*, der ellers på mange måder fortsætter den nationalliberale traditionsdannelse. Ifølge A. D. Jørgensen var krigen 1864 en modsigelse mod denne ideologi, fordi den satte store spørgsmålstejn ved den nationalliberale verdensanskuelse, som set fra en dansk vinkel havde spillet fallit. Nederlaget satte gang i både kritik og selvkritik. Fortællingerne om vort eget folkeliv og dets historie som den ressource, fremtiden skal bygges på, og den grundlæggende fremhævelse af det nordiske i modsætning til det tyske og europæiske, falder pænt i forlængelse af nationalliberalismen. Men på flere punkter blev A. D. Jørgensen en del af selvkritikken. Han argumenterede for opgivelsen af Ejderstandpunktet som udgangspunkt for dansk udenrigspolitik og for den delingstanke, som de nationalliberale havde afvist kategorisk i 1864. De konsekvenser, A. D. Jørgensen drog af dette, var ikke givet ved begivenhederne, men ved den fortolkning, der gøres af dem. Det er bemærkelsesværdigt, at A. D. Jørgensen faktisk gjorde sig en række overvejelser om, hvordan man kunne skabe en stat, der husede begge nationaliteter. Han fremhævede endvidere, at de to nationaliteter i staten i lang tid havde været en styrke for den.

Dette var revisionistisk tænkning. Den grundlæggende nationalliberale idé var jo, at en flernational stat ganske simpelt var una-

turlig og naturstridig. Men samtidig stod A. D. Jørgensen for den grundlæggende nationale og nationalliberale fortolkning, at nationaliteten altid var der og altid har været tillagt betydning. Modsetningerne mellem nationaliteter kunne dæmpes af andre interesser, men de var der latent, og de betød noget. Man havde ikke taget de fornødne forholdsregler, mens man havde chancen og fået indrettet sig på de faktiske nationale forhold. At det kunne tænkes, at de faktiske nationale forhold tidligere ikke var tillagt nogen betydning før nationaliseringen af politikken i 1840'erne, synes ikke at være en mulig tanke, lige så lidt som muligheden af, at slesvigerne før dette tidspunkt ikke opfattede sig selv som andet end slesvigerne. Hos A. D. Jørgensen ses de altid i forlængelse af den danske nation, som sønderjyder. Sønderjylland er betegnelsen for hertugdømmet, og kun i sammensætning med geografiske angivelser, bruges betegnelsen Slesvig, Nordslesvig og Sydslesvig, antageligt fordi man ikke kan sige det andet, Nordsønderjylland.

Hvorfor er dette en myte?

Over for alt dette hævder den nyere forskning, at national identitet ikke er noget, der har eksisteret til alle tider. Det er noget, der i dansk sammenhæng er skabt blandt andet af den nationalliberale historieskrivning i løbet af 1800-tallet. Sammenhængen mellem stat, nation, sprog og kultur er noget, der etableres med nationale uddannelsessystemer, fælles symboler og sproglig og kulturel standardisering; det er ikke bare noget som er og altid har været. At tale om nationer i den tidlige middelalder giver slet ikke mening.

Ser man på de identifikationsformer, der findes i oplysningstiden, er der ingen, der er national i Allen'sk forstand. Det nærmeste man kommer, er statspatriotismen, der var et statsligt opdragelsesprojekt lanceret af enevælden. Det sigtede på at opdrage helstatens borgere til troskab mod kongen og helstatsfædrelandet. I udgangspunktet var man selvfølgelig bevidst om, at der taltes forskellige

sprog, men det var ikke i sig selv noget problem, blot man tjente kongen og statens vel. Alle skulle således have lige rettigheder, uanset om han var dansk, norsk, slesvigsk eller holstensk. At det virkede, kom til udtryk ved Loven om Indfødsret fra 1776. Den blev til, efter at nogle danske borgere havde udtrykt utilfredshed med, at danskere ikke havde så let ved at få embeder i staten som andre. Dette tog lovgivningsmagten til efterretning og bestemte, at man ikke vil »foreslå andre end danske, norske og holstenere, eller hvem derved lige agtes«. Dermed hørte utilfredsheden op. Lighed for alle dele af riget var nok til at tilfredsstille de utilfredse danskere.

Den nationale idé afviser netop den ligestilling mellem sprogligt forskellige dele, som indfødsretten lovfæster. Ifølge den nationale idé må nation, stat og territorium stemme overens, hvorfor man ikke kan have en stat, der huser flere nationer. En helstat er en umulighed, der støder på fundamentale grundantagelser i den nationale ideologi: sproget definerer nationen, nationen skal have sin egen stat og sit eget territorium, der følger sproget og dermed nationens grænse. Derfor må tysksprogede rigsdele udskilles af den danske nationstat, som der blev argumenteret for af danske nationalister efter 1840. Og det er jo netop ikke målet med Loven om Indfødsret fra 1776, som var en eksemplarisk førnational reform.

Derfor var den nationale revolution efter år 1800 ikke en vækkelse af noget urgammelt, som enevælden havde undertrykt. Det var en ægte revolution i den forstand, at man med nationaliseringen af politikken og den politiske tænkning, og med nationaliseringen af videnskab og dannelse i det 19. århundrede, skabte noget nyt, understøttet af en samfundsmæssig moderniseringsproces, der underminerede gamle samfundsformer og loyaliteter.

Derfor var treårskrigen heller ikke en naturnødvendighed. Den var langt snarere et udtryk for den nationale tæknings dominans i de ledende kredse og de processer og valg, det satte i gang, end et udtryk for udbredte nationale modsætninger mellem befolkningerne i Slesvig, Holsten og Danmark. Og de modsætninger der op-

stod, blev snarere skabt i den politiske proces efter 1840 og uddybet af den, end de var til stede i forvejen.

Derfor er det kun i en bestemt tolkning af historien, at de flernationale statsdannelser fremstår som unaturlige. Historisk er de ikke pr. definition dømt til undergang, medmindre man anlægger et nationalt perspektiv på dem.

Litteratur

- Allen, C. F.: Haandbog i Fædrelandets Historie med stadigt Henblik paa Folkets indre Udvikling. 1840.
- Allen, C. F.: Det danske Sprogs Historie i Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland I-II. 1857-1858.
- Frandsen, Steen Bo: Opdagelsen af Jylland. 1996.
- Jørgensen, Claus Møller: Humanistisk dannelse og videnskab i Danmark i det 19. århundrede. Reform, nationalisering, professionalisering I-II. 2000.
- Rerup, Lorenz: Fra litterær til politisk nationalisme. I: Ole Feldbæk (red.): Dansk Identitetshistorie bind II. Et yndigt land 1789-1848. 1991.

Jomfru Fanny – den synske kongedatter fra Aabenraa

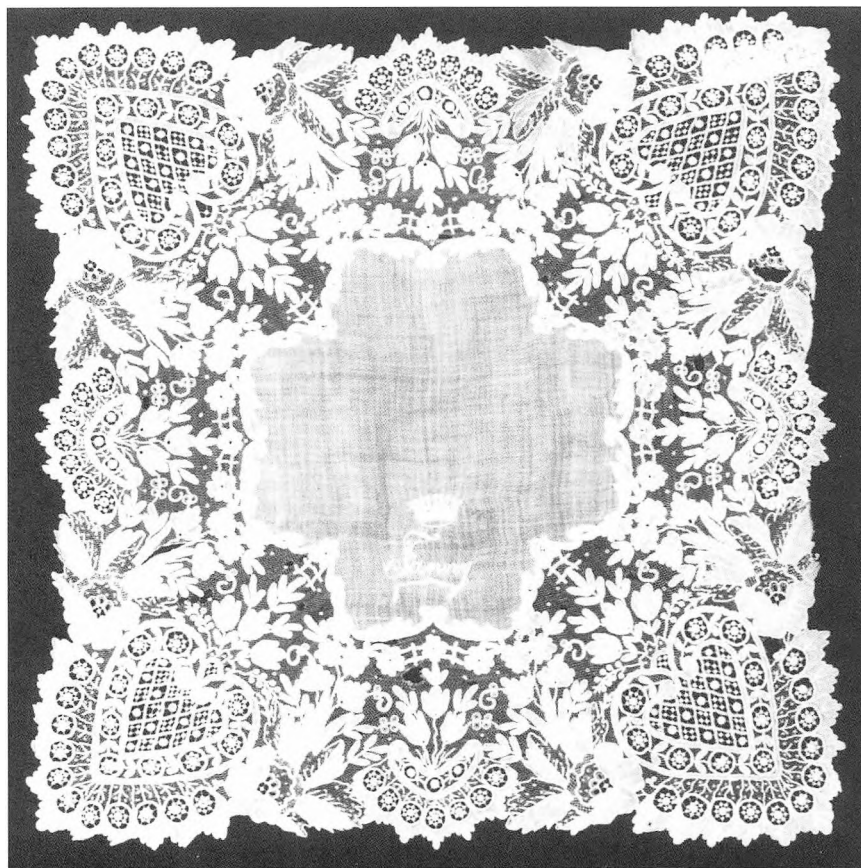
Af Hanne Christensen

Der knytter sig to myter til jomfru Fanny, der levede i Aabenraa fra 1805 til 1881. Den ene er, at hun var et uægte barn af Christian VIII. Den anden myte er, at jomfru Fanny havde synske evner, der gjorde hende i stand til at forudsige vigtige begivenheder i Danmarks og Sønderjyllands historie – forudsigelser som næsten alle er gået i opfyldelse.

Erindringen om jomfru Fanny holdes stadig i live i Aabenraa. I Persillegade kan man se en navneplade på det hus, hun boede i, og hvis man besøger udstillingerne på Aabenraa Museum, finder man en montre, som fortæller om jomfru Fanny. Her ses nogle få ting, der menes at have tilhørt den berømte Aabenraa-borger, blandt andet en filigrannål i guld, en lok af hendes hår og et udvalg af de smukke broderier, hun med rette er blevet berømt for. Ikke mindst det fine, overdådigt udførte lommeørklæde med en nitakket grevekroner over hendes navn. Og på et silhouetklip træder hendes lille nette person os i møde. Også i museets afdeling på Jacob Michelsens Gård findes broderier fra jomfru Fannys hånd foruden nogle finere dragtdele og et par balsko. Disse ting lå i et lille rejseskrin, som fandtes i jomfru Fannys dødsbo. Udover at demonstrere jomfru Fannys talent for broderi tyder hendes efterladte ejendele på, at hun havde tilknytning til finere kredse, hvilket står i grel modsætning til hendes bevislige sociale status som datter af en ugift tjenestepige, der ernærede sig ved vask og strygning af finere tøj.

Der er to sider af myten om jomfru Fanny. Den mest kendte er formentlig myten om, hvordan jomfru Fanny forudsagde vigtige begivenheder i danmarkshistorien. Den anden side knytter sig til

Det hedder sig, at jomfru Fanny lærte at brodere, da hun sammen med amtmandens børn gik i skole på Brundlund Slot i Aabenraa. Det tolkes af nogen som et tegn på hendes fornemme herkomst. Her ses hendes lommestørklæde med den nitakkede grevkroge over hendes navn. Foto: Aabenraa Museum.

hendes identitet. Den dag i dag hersker der tvivl om, hvem der var jomfru Fannys forældre, og hvor hun kom fra.

Hvem var jomfru Fanny?

Siden møller Jørgen Fausbøls artikel om jomfru Fanny i avisen *Heimdal* den 28. november 1908 er den folkelige tradition om jomfru Fannys fornemme herkomst kommet på tryk. Her blev det mere end antydnet, at hun var datter af prins Christian Frederik,

den senere Christian VIII, og prinsesse Charlotte Frederikke af Mecklenburg-Schwerin. Parret blev forlovet under prinsens besøg i Mecklenburg i efteråret 1804, men blev først gift i juni 1806. Jomfru Fanny blev født den 31. august 1805, det vil sige, før forældrene blev gift, og det gjorde det umuligt for dem officielt at anerkende hende som deres datter. Denne version kan også læses i bogen *Jomfru Fanny*, skrevet af Marie Thomsen. Bogen har siden udgivelsen i 1934 været det centrale værk om jomfru Fanny.

Denne udlægning blev der stort set ikke rokket ved frem til 1964, hvor redaktør Morten Kamphövener i artiklen »Jomfru Fanny i kritisk belysning« i *Sønderjyske Aarbøger* forsøgte at bevise, at historien om jomfru Fannys fornemme byrd var en myte. Morten Kamphövener gik kildekritisk til værks og fastslog, at prins Christian Frederik forlod Mecklenburg den 12. oktober 1804, altså 10½ måned før jomfru Fannys fødsel den 31. august 1805. Desuden kunne Morten Kamphövener dokumentere, at prinsen efter sin tilbagevenden til København den 18. oktober 1804 hver tredje dag deltog i kongens taffel – i hvert fald frem til udgangen af januar 1805. Det hævdes desuden i artiklen, at de to unge ikke så hinanden mellem forlovelsen og brylluppet, men at de korresponderede flittigt. I et brev fra Charlotte Frederikke, dateret den 30. august 1805, altså dagen før Fannys fødsel, citeres hun for at skrive, at hun er ved at blive portrætteret af den kendte miniaturemaler Christian Horneman.

Morten Kamphövener bygger i stedet på oplysningerne i kirkebøgerne. Her står det jo sort på hvidt! Født den 31. august 1805 og døbt den 19. september samme år, Franziska Caroline Elies Enger, uægte(skabeligt) barn af Christine Heise fra Mecklenburg og – ifølge jordemoder Elvers – skovrider Friedrich Enger, ligeledes fra Mecklenburg. Som faddere optræder kammerjunkeren Frederik Karl Ferdinand von Qualen og hustruen Franziska Genoveva samt Eliese Heise, Christine Heises søster. I sin undersøgelse stillede Morten Kamphövener også det spørgsmål, om det overhovedet var

tænkeligt, at de personer, som står opført i kirkebogen, kunne være Fannys forældre. Det godtgøres, at de i hvert fald kan have mødt hinanden, nemlig på von Qualens gods Vietow i nærheden af Rostock, hvor Friedrich Enger var ansat som skytte og boede med sin familie 1802-1804, og hvor Christine Heise optrådte som fadderrepræsentant for fru von Qualen ved en dåb den 22. maj 1803.

Hvis kirkebøgerne taler sandt, hvordan skal vi så forklare alle de mange små tegn på, at jomfru Fanny nød indflydelsesrige velynderes bevågenhed? Ifølge traditionen fik jomfru Fanny nemlig undervisning på Brundlund Slot sammen med amtmandens børn, og sandsynligvis lærte hun her det kunstbroderi, hun senere mestrede til perfektion. Måske skyldtes dette moderens forbindelser – omend som tjenestepige – til familierne von Qualen og von Blücher. Men jomfru Fanny har også selv efterladt sig spor. Et vidnesbyrd er grevekronen over hendes navn på det lille lomme-tørklæde, et andet de omtalte fine dragtdele og så i øvrigt den omstændighed, at hun kaldte sig jomfru Fanny trods sin beskedne sociale status. Hvorfra kom de ekstra midler til moderens og hendes eget underhold og senere de penge, der blev sat ind på hendes konto i Sparekassen i Aabenraa, og som satte hende i stand til i 1834 at købe det lille hus i Persillegade – det hus, som hun selv flyttede ind i efter moderens død i 1853. Man kan også spørge, hvorfor det ikke var moderen, Christine Heise, der fik penge til at købe et hus for til dem begge? Var jomfru Fanny, når alt kom til alt, anbragt hos en plejemor, og var Friedrich Engers faderskab også led i en aftale? Det sidste åbner Morten Kamphövener selv en teoretisk mulighed for.

Tillader vi os endnu en gang at vende spørgsmålet, så er den helt afgørende brik oplysningen om, hvor jomfru Fanny blev født. Blev hun født i Aabenraa, er der al mulig grund til at tro, at hun var Christine Heises datter. Men blev hun født andetsteds og ført til Aabenraa som spæd, er alle muligheder åbne – herunder også, at hun var datter af prins Christian Frederik og Charlotte Frederikke.

I så fald må hun dog være født tidligere end angivet i kirkebogen. Som nævnt kan alle muligheder tænkes – og flere har været overvejet – men myten knytter sig specifikt til disse to. Navnlig var jomfru Fannys lighed med Charlotte Frederikke grund til, at formodningen blev fastholdt, ligesom de begge var kendt for deres talent for broderi. Men også Christian VIII's påståede interesse for hendes ve og vel har formentlig spillet en rolle. Og selv om Morten Kamphövener følte sig på sikker grund, da han holdt sig til kirkebøgenes oplysninger, var der forhold omkring disse kilder, som han ikke hæftede sig ved. Omkring 1800 var det påbudt, at nyfødte børn skulle døbes så hurtigt som muligt, det vil sige inden for ganske få dage efter fødslen. Ifølge kirkebøgerne gjorde man også sådan i Aabenraa; der findes endda eksempler på, at børn blev døbt dagen efter fødslen. Men jomfru Fanny blev først døbt næsten tre uger efter den anførte fødselsdato. Er der alligevel noget om, at jomfru Fanny, som myten siger, som spæd en septemberaften i 1805 blev afleveret i et hus i Slotsgade i Aabenraa?

Af bøderegistret Civil Bruch Register fremgår det, at præsten den 24. september 1805 over for amtmand von Blücher undskylder, at »das Kind, obschon den 31sten Aug. geboren, doch erst vor einigen Tagen getauft worden ist, und dass mithin diese Anzeige auch höchstens nur ein Paar Tage früher hätte gemacht werden können«. Og endelig er der den bemærkelsesværdige omstændighed, at der efter indførslen af jomfru Fannys fødsel og dåb i hovedministerialbogen i parentes er tilføjet »In der Schloßstrasse niedergekommen«. Normalt anføres ikke fødested. Er det i virkeligheden en besværgelse, som skal dække over, at oplysningerne i hovedministerialbogen er usande? Også på dette punkt er meningerne delte. Og det kan der være god grund til – ikke mindst i betragtning af, at der i kirkebogens dødsregister står, at jomfru Fanny kun »angeblich« er datter af Christine Heise og Friedrich Enger, samt at hendes fødested er ukendt.

Det gådefulde knytter sig til hele jomfru Fannys liv. Ved hendes

På kirkegården i Aabenraa finder man endnu jomfru Fannys gravsten. Da jomfru Fanny var født uden for ægteskab, vendte stenen oprindelig mod vest, det vil sige omvendt i forhold til de øvrige sten i rækken. I dag står den imidlertid på række med andre gravsten. Her er en skolepige på besøg ved gravstenen i 1999. Foto: Gerd Larsen.

begravelse i 1881 citerede provsten Friedrich von Schillers digt »Das Mädchen aus der Fremde«, hvori det blandt andet hedder:

Sie war nicht in dem Thal geboren,
Man wusste nicht woher sie kam;
Und schnell war ihre Spur verloren,
Sobald das Mädchen Abschied nahm.

Beseeligend war ihre Nähe,
Und alle Herzen wurden weit;
Doch eine Würde, eine Höhe
Entfernte die Vertraulichkeit.

I næsten enslydende nekrologer i *Dybbøl-Posten* og *Flensborg Avis* henholdsvis den 4. og 5. april 1881 kunne man læse, at jomfru Fanny var en kendt person, som var omgivet af en vis hemmelighedsfuldhed – i *Dybbøl-Posten* beskrevet således: »både med hensyn til sin fortid og hele måde at leve på«. Dette kan kun være en henrydning til jomfru Fannys herkomst, altså at hun var født andetsteds og til noget andet end det officielt oplyste. Aviserne beretter videre, at mange troede, at jomfru Fanny besad den evne at kunne forudsige, hvad der ville ske i fremtiden. Dertil føjes i *Flensborg Avis*: »Sit folks skæbne tog hun meget alvorligt, og andre udmærkede og gode egenskaber gjorde hende afholdt af mange.«

Jomfru Fannys syner om krigene – og genforeningen

Man kan udlede af nekrologerne, at jomfru Fanny allerede i levende live havde opnået en vis anerkendelse for den indsats, hun gennem sine synske evner ydede i den nationale kamp. Det hævdes, at hun som 27-årig blev ramt af alvorlig sygdom med høj feber, som tvang hende til at holde sengen. Under sit langvarige sengeleje begyndte jomfru Fanny at tale i vildelse. Hun blev dog rask igen,

men sygdommen efterlod hende med evnen til at modtage varsler og se ind i fremtiden. På den anden side blev det også hævdet, at det var psykisk sygdom, der gjorde jomfru Fanny synsk.

Jomfru Fannys synske evner blev kendt i bredere kredse, da der i 1849 blev offentliggjort to skillingstryk om hendes drømmesyn. Indholdet er nogenlunde enslydende, og man kan her læse, hvordan jomfru Fanny i drømme blev »anråbt« med navns nævnelse og for sig så, hvordan borgerne i byen løb rundt med hvide bind om armene og våben og pågreb dem, der ville til Danmark for at hjælpe Frederik VII, det vil sige hendes mulige bror, mod de oprørske slesvig-holstenere. Derefter kom vilde skarer fra Tyskland, som blandt andet sang »Schleswig-Holstein meerumschlungen«. De danske tropper rykkede frem fra nord og slog tyskerne ved Bov den 9. april 1848, for kort efter selv at blive slået ved Slesvig by. Efter en våbenstilstand led danskerne ifølge de to skillingstryk nye nederlag, men en russisk hærstyrke med kavaleri på små heste rykkede frem til undsætning. Da den var kommet igennem Aabenraa sydfra, blev tyskerne slået i et stort slag midt imellem Aabenraa og Haderslev, og den danske konge kunne uden modstand trænge frem til Hamborg. Krigen var slut.

Når jeg specielt fremhæver skillingstrykkene, er det fordi de hører til blandt de få eksempler på samtidige kilder. Langt de fleste syner er nedfældet længe efter jomfru Fannys død. Det svækker naturligvis udsagnskraften og giver anledning til skepsis med hensyn til, om virkeligheden har smittet af på den mundtlige genfortælling af synerne, som for eksempel i skillingstrykkenes præcise omtale af slagene ved Bov og Slesvig. Men selv om detaljerne vedrørende den del af krigen, der endnu ikke havde udspillet sig i 1849, ikke passer, så endte krigen i princippet med en dansk sejr – militært manifesteret i slaget ved Isted den 25. juli 1850. Helstaten overlevede, som jomfru Fanny havde forudsagt.

En anden gruppe af samtidige skriftlige kilder er en række breve, som en af jomfru Fannys nære bekendte, Marie Cornett,

skrev til en datter i perioden fra august 1863 til marts 1865. I brevene refereres både den nye krigs og fredsforhandlingernes ulykkelige forløb – og hvad jomfru Fanny siger dertil. Der er tale om i alt otte breve, men først i det femte brev, dateret den 18. august 1864, henvises der til jomfru Fanny: »Og så må vi tro, hvad vores lille Fanny siger og hjælpe os med det så længe, til det bliver bedre. Det er da altid en trøst. Du ved nok, lille Ingeborg, at jeg altid har troet på hende før, men nu tror alle de danske på hende, for vi klammer os til det mindste glimt for ikke at segne under byrden, for det må jo blive godt en gang, så sandt Vorherre lever.« Marie Cornett refererer også jomfru Fanny for at have sagt, at »for de danske skulle håbet rent være ude, og tyskerne skulle få landet og være så trygge derpå [...] men så ville det også være forbi. [...] Der vil komme franskmænd og russere, inden krigen får ende, og der vil blive leveret et slag nordvest for Aabenraa, og dermed skal krigen være endt. Da skal de danske sejre«. Den 2. januar 1865 forlyder det: »Vi har et godt håb, som aldrig svigter os. Fanny styrker os godt. [...] Alt, som det er gået os, har hun sagt os det, før det kom så vidt for vores stakkels armé.« Herefter fortæller Marie Cornett, at jomfru Fanny havde fortalt en tredje person, at der ikke ville blive løstnet ét skud fra det befæstede Dannevirke og at Dybbøl ville falde – og Als med: »Vi skal miste alt for at få alt tilbage igen.« I det sidste brev, dateret den 21. marts 1865, henvises til, at der på dette tidspunkt blev forhandlet om en deling af Slesvig: »På den anden side af Flensburg ved Sli-linjen, så kunne vi være godt tilfreds, men Fanny siger, at dansken skal have det hele igen, og at preusserne skal udslås, og hun håber ikke, at det vil vare ret længe, inden de vil begynde igen.« Og ved et nyligt aflagt besøg hos jomfru Fanny, der var syg, havde denne sagt til Marie Cornett, at »hun skal leve krigen over og være rask, når de danske kommer igen. For de skal sejre«. Jomfru Fanny bragte med andre ord håb og trøst og angav retningen mod en genforening. Men samtidig stod hun fast på helstatssynspunktet. Det kom jo som bekendt ikke til at sejre. Men

for et medlem af kongefamilien var det måske et meget passende standpunkt.

Hvis vi vender os fra disse øjebliksbilleder til den tradition, som senere er nedskrevet, aftegner der sig et billede, hvor jomfru Fanny efterhånden »så«, at der kunne gå lang tid, før det tabte land atter blev dansk. Og det ville efter jomfru Fannys forudsigelser ikke gå stille af: Man skulle ikke bryde sig om § 5 og valgresultater; thi de betød intet. Genforeningen ville ske efter en stor krig, som Danmark dog ville holde sig udenfor. Jomfru Fannys måske mest kendte syn henviser netop til genforeningen: »Jeg tror nu, det varer længe, inden vi bliver danske hernede. Der skal ske så mange store forandringer med alting. Og det bliver ikke Christian IX, der kommer hertil som dansk konge. Kongen, der kommer herned, kommer ridende på en hvid hest og er en mand i sin bedste alder, hverken gammel eller ung. Der er sort af mennesker for at tage imod ham; men ikke et bekendt ansigt har jeg set iblandt dem. Hvor er alle de gode, danske mænd henne? De må være døde, ellers ville de da være her på denne dag?«

Der gik 56 år, før nordslesvigerne i 1920 kunne blive forenet med Danmark. Og da genforeningen skulle fejres, iscenesatte nordslesvigernes fører, H. P. Hanssen, Christian X's ridt over Kongeåen på en hvid hest, sådan som jomfru Fanny havde forudsagt. Dermed blev der blæst varigt liv i myten om jomfru Fannys syner. Oven i købet lå en af jomfru Fannys smukt broderede duge på bordet, da kongen på sin rejse besøgte det danske forsamlingshus Folkehjem i Aabenraa. Det håb om genforening, som jomfru Fanny gennem sine forudsigelser havde været med til at vække og vedligeholde, fik hun til fulde æren for i 1920.

Under anden verdenskrig greb man atter til jomfru Fannys syner. Hun havde også forudset denne storkrig, som hun mente ville bryde ud på den anden side af jorden. Og på ny blev der hentet trøst og opmuntring i hendes udtalelser om, at danskerne atter ville ende på den vindende side, selv om den danske hær var svag.

Danmark ville blive stort og nå langt imod syd – helt ned i Holsten. Her ser vi atter helstatstanken og forvisningen om, at danskerne ville klare skærene. Marie Thomsens bog, hvori synerne var omtalt, blev forbudt af besættelsesmagten, men alligevel genoptrykt flere gange og solgt under disken.

Nyere tids syn på jomfru Fanny

I 1982 arrangerede Aabenraa Museum særudstillingen *Jomfru Fannys kongerige* under medvirken af billedkunstneren Ursula Reuter Christiansen. Udstillingen blev ledsaget af en artikelsamling, med en lang række vinkler på historien om jomfru Fanny. Der var artikler om jomfru Fannys herkomst og om faktiske kendsgerninger om hendes liv, broderierne og økonomien. Men der var også bidrag med en kvindehistorisk vinkel, ligesom spørgsmålet om trosforestillinger og syner blev behandlet: Kan man se ind i fremtiden? Folkloristen Birgitte Rørbye advarede imod, at man stirrer sig blind på spådomskunstens gåde. Hun mener, at det i jomfru Fannys tilfælde ikke alene er det, at hun oplevede noget – det er der så mange der gør –, men at hun også fortalte om det, og at folk lyttede, der gør jomfru Fanny interessant i dag.

Hvis man skal sammenfatte alt dette, tegner der sig et billede af en kvinde, som stod uden for de etablerede sociale grupperinger i Aabenraa i 1800-tallet, men som i kraft af sin intuition og gennem formidlingen af sine forestillinger i den politisk spændingsfyldte samtid skabte sig en plads, som rakte ud over hendes egen private eksistens og som bidrog til fællesskabet. Med sine forudsigelser var hun med til at holde modet oppe i trange tider og indgyde omgivelserne tro på en lykkelig udgang for den danske sag. Hun stod frem og skabte håb.

I en universitetsopgave, skrevet af Heidi Pfeffer i 1992, *Snakken gik jo*, flyttes fokus fra spørgsmålet om myternes indhold, autenticiteten, til kampen om dem. Den lokale traditions bærere, »de tro-

ende«, som var en forholdsvis lille kreds af især kvinder, der omgikkes jomfru Fanny, heriblandt Marie Cornett, sættes her op mod »tvivlerne«, specielt Morten Kamphövener. Interessant er også Heidi Pfeffers brug af »aktmodellen«, som kan benyttes til at beskrive hændelsesforløbet i et mediedrama. Heidi Pfeffer skelner i overensstemmelse hermed mellem tre perioder eller akter. Første akt udspillede sig i tiden 1849-1919, hvor medierne tog historien op. I anden akt, fra 1920 til 1951, blev iscenesættelsen af Christian X's ridt over Kongeåen en bekræftelse på jomfru Fannys syner, og i hele perioden nød hendes indsats anerkendelse. Fra 1951 til i dag er reaktionerne præget af refleksion. Det var i denne fase, at Morten Kamphövener kom med sit udspil til aflivning af myten om jomfru Fannys kongelige herkomst, men som Heidi Pfeffer skriver, har han snarere opnået det modsatte. I den kollektive erindring synes de to myter om henholdsvis den ædle byrd og forudsigelserne af udfaldet af krigen i 1848, 1864 og 1940-1945 at støtte hinanden. Heidi Pfeffer hævder, at den veletablerede folkelige tradition, det vil sige de myter, der har gjort jomfru Fanny til et nationalt symbol, vil overleve. Det lader altså til, at vi må erkende, at vore myter ikke kun er en del af vores historie, men også en historisk faktor, som mange ikke ønsker at være foruden.

Litteratur

- Jacobsen, Holger: Fru Marie Cornetts breve. I: Sønderjyske Aarbøger 1964.
Jacobsen, Holger: Jomfru Fanny endnu en gang. I: Sønderjysk Månedsskrift, nr. 4, 1965.
Kamphövener, Morten: Jomfru Fanny i kritisk belysning. I: Sønderjyske Aarbøger 1964.
Rasmussen, Birgitte Kragh (red.): Jomfru Fannys kongerige. 1982.
Thomsen, Marie: Jomfru Fanny. 1945.

Bagladegeværerne i 1864

Af Bjørn Østergaard

I krigen 1864 var den danske hær endnu udrustet med forladegeværer. Preussen derimod havde længe før krigen indført de moderne bagladegeværer. De preussiske soldater kunne derfor skyde tre gange så hurtigt som de danske. Det har ført til den ofte gentagne opfattelse, at Danmark tabte krigen, fordi man ikke havde udrustet soldaterne ordentligt.

I mit efterhånden ti-årige virke som aktivitetsleder på Historiecenteret Dybbøl Banke er jeg utallige gange blevet mødt med bemærkningen: »1864 – det var da den krig, hvor vi tabte, fordi vi ikke havde bagladegeværer! Preusserne kunne jo skyde fem eller ti gange så hurtigt, som vi kunne.« Nogle gange fristes man til bare at give los og svare: »Ja, det var det!« Alternativet er nemlig en lang og omstændelig redegørelse, hvor man må komme ind på mange forskellige faktorer, som ikke nødvendigvis er entydige. Det er selvfølgelig ikke fremmede for formidlingen, at man ikke kan give et kort og klart svar. Man risikerer nemt, at tilhørerne tænker, at man er ved at vige udenom: For når den ene part i et slag kan skyde meget hurtigere end den anden, så er udfaldet på forhånd givet. Derfor tabte danskerne krigen. Det kan enhver da forstå! Her har vi allerede fat i en væsentlig årsag til myters sejlivethed. Den forklaring, som umiddelbart og intuitivt er lettest at forstå, har ofte en tendens til at blive den, der løber af med sejren – også selvom den ikke kan gøre krav på at være den fulde sandhed.

Forestillingen om, at ildoverlegenheden er afgørende for, om en krig kan vindes, vandt frem efter midten af 1800-tallet. Indtil da havde man lagt vægt på den massive stødkraft ved hjælp af soldaternes »elan«, altså fart eller begejstring. Man angreb dengang i

store kolonner typisk af bataljonsstørrelse (800-1000 mand) eller i tætte linjer (lineartaktikken). Dette krævede et stort forarbejde af artilleriet, eventuelt efterfulgt af rytterangreb, der kunne forvirre eller skræmme fjenden. Napoleon havde haft stor succes med denne taktik, og mange lande havde taget den til sig, herunder Danmark. I krigen 1848-50 blev der på dansk side kæmpet efter reglementet fra 1846, som netop byggede på napoleontidens erfaringer.

Den nye tids taktik

I midten af 1800-tallet befandt man sig i taktisk henseende i en brydningstid mellem de gamle tætte formationer og den nyere tids spredte orden. Det var en glidende udvikling. I mange lande var man gået over til den mindre kompagnikolonne på 200-250 mand, som havde stor defensiv værdi, men som til gengæld stillede større krav til føringen og til uddannelsen af soldaterne. Samtidig var man begyndt at opløse de forreste geledder i en såkaldt skyttekæde. Det bagved stående geled fungerede som reservoir for skytterne, og de øvrige delinger bagved som reserve. Og som noget nyt skulle skyttekæden nu også udnytte terrænets dækningsmuligheder.

De nye tanker slog også igennem i Danmark. Det danske reglement forfattet af krigsminister Hans Nicolaj Thestrup fra 1863 foreskrev netop den spredte fægtning og gav førerne større frihed til at improvisere. Da reglementet først udkom den 12. maj 1863, fik man ikke megen tid til at indøve de nye ideer, og derfor var mange officerer givetvis usikre over for det nye reglement, da krigen brød ud i februar 1864. Dertil kom, at flere af de ældre officerer, der havde været med i krigen 1848-50, stadig sværgede til den gamle taktik.

På preussisk side var omstillingen ført bedre igennem. Den preussiske taktik var blevet fastlagt ved udsendelsen af *Allerhöchste Verordnung über die größeren Truppenübungen* i 1861 – altså tre år

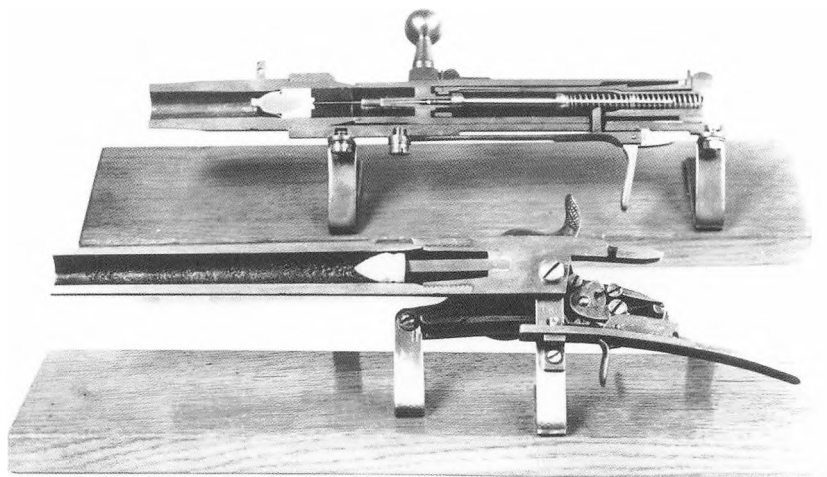
før krigen mod Danmark. Bagladegeværet passede fortrinligt til den nye taktik, fordi det krævede større ildkraft at ramme en fjende, der bevægede sig spredt og søgte dækning i terrænet. Skudhastigheden med et forladegevær varierede fra ét til tre skud i minuttet. Med et bagladegevær kunne der derimod afgives fem til otte skud i minuttet. Man regner med, at preusserne med deres bagladegeværer i 1864 kunne skyde cirka tre gange så hurtigt som danskerne med deres forladegeværer. Dertil kom, at de preussiske soldater kunne lade deres geværer, mens de lå ned, hvorved de kunne udnytte terrænets dækningsmuligheder bedre end de danske soldater, som måtte lade deres geværer stående eller knælende.

Tekniske problemer

Alt dette taler for bagladegeværet. Men der var bestemt også ulemper ved det. Geværet var teknisk set mere kompliceret og var derfor sværere at reparere for den enkelte soldat. Tændnålen kunne bøje, og så skulle den udskiftes. Det var ikke noget man bare lige gjorde. Vi ved, at de preussiske soldater havde ekstra tændnåle med sig, så problemet må være opstået jævnligt. Et andet grundlæggende problem ved bagladegeværets konstruktion var, at fænghætten sad midt i patronen bag på selve kuglen, og at tændnålen derfor sad langt inde i forbrændingen (cirka 2 cm). Det kunne give problemer med krudtslam på hovedet af cylinderlåsen. Den kunne blive svær at lukke, og det gik ud over præcisionen.

De riflede forladegeværer var enkle og driftssikre. Men de havde den grundlæggende svaghed, at man ikke kunne se, om de var ladt. Derfor forekom det, at soldater under kamp ladede geværet dobbelt eller endnu flere gange. Vi ved idag, at det, at man ikke kunne se, om forladegeværet var ladt, var et problem. Efter slaget ved Gettysburg i 1863, det afgørende slag i den amerikanske borgerkrig, blev 36.000 geværer samlet op fra slagmarken. Af disse geværer var 24.000 ladt, og af disse var 18.000, altså 75%, ladt med

En væsentlig forskel mellem de danske forladegeværer og de preussiske bagladegeværer bestod blandt andet i, at bagladegeværet var teknisk kompliceret og derfor mere sårbart. Det fremgår tydeligt af disse gennemskårede modeller. Bagladegeværets (bagest) akilleshæl var den lange tændnål, som ofte blev bøjet. Foto: Museet på Sønderborg Slot.

to eller flere ladninger. Et enkelt gevær var ladet ikke mindre end 23 gange. Og mange af de geværer, som var ladet med et skud, var desuden ladet forkert. Kuglen kunne for eksempel være sat omvendt ned, eller papirpatronen kunne være sat ned uden at være blevet åbnet.

Det må altså nok konkluderes, at bagladegeværet var et bedre gevær end forladegeværet, fordi det var bedre tilpasset den nye tids taktik. Særlig må man fremhæve bagladegeværets store defensive værdi. Men at hævde, at bagladegeværets overlegenhed var årsagen til Danmarks nederlag i 1864, er at gå for vidt.

Forlader mod forlader

I den forbindelse er det værd at huske på, at de danske afdelinger også tabte til de østrigske afdelinger, som var udrustet med et forladegevær, der mindede om det danske. Nogen vil måske hævde, at vi faktisk vandt over østrigerne ved Sankelmark under tilbagetrækningen fra Dannevirke den 6. februar 1864. Men østrigerne har på deres side hævdet, at de vandt. Når alt kommer til alt, må

På Vilhelm Rosenstands maleri »Fra Forposterne, 1864« fra 1896 får man et godt indtryk af de forskellige skridt i betjeningen af forladegeværer. I midten af billedet affyres et skud. Til venstre for midten sættes kugle og krudtladning ned med ladestokken. Dette kan gøres stående eller, som det ses lidt til højre for billedets midte, knælende. Bagladegeværer derimod kan lades liggende. Foto: Museet på Sønderborg Slot.

man altså sige, at slaget ved Sankelmark var en hæderlig uafgjort kamp, hvor begge parter opnåede det ønskede resultat. Kampen ved Sankelmark var speciel for krigen 1864, fordi den foregik på gammeldags vis, altså kolonner overfor kolonner. Det danske resultat kunne have været meget bedre, hvis den danske regimentschef, oberst Max Müller, havde fulgt den danske general Peter Frederik Steinmanns anvisninger og forsøgt at lokke østrigerne i en fælde. Men obersten ville absolut imødegå østrigerne stødvis med kompagnikolonner, hvilket var uheldigt, da fjenden stod i bataljonskolonner, som er en meget større taktisk formation. En bataljonskolonne har en fire gange så lang front som kompagnikolonnen, og dermed en tilsvarende større ildkraft. Ved de fleste danske angrebs-

forsøg under slaget ved Sankelmark blev de danske enheder afvist alene med den østrigske geværild. Kun i meget få tilfælde endte angrebene med bajonetfægtning – en kampform, der allerede på dette tidspunkt hørte til sjældenhederne. Efter slaget ved Sankelmark blev Max Müller noget ufortjent udråbt til helt efter denne begivenhed, blot fordi han havde stået fast. Ideelt set burde Max Müller have ladet østrigerne angribe med deres store og tætte formationer mod danskernes mindre, men mere effektive kompagnikolonner.

De danske tropper tabte også til østrigerne under kampen om Vejle den 8. marts 1864 og under kampene foran Fredericia-stillingen 19.-21. marts 1864. En overfladisk gennemgang af de danske tabstal i disse kampe tyder i øvrigt på, at tabstallene her stort set var lige så høje som i kampe mod preussiske enheder af tilsvarende størrelse.

Undersøger man de enkelte fægtninger mellem danske og preussiske enheder, viser der sig et broget billede. For eksempel er fægtningen ved Lundby den 3. juli 1864 hyppigt blevet brugt som bevis for bagladegeværets overlegenhed. Her satte et dansk kompagni et bajonetangreb ind overfor to preussiske kompagnier, som åbnede ild med bagladegeværer. Angrebet gik i opløsning, før de danske soldater nåede frem til fjendens linjer. Men der kan også peges på fægtninger, hvor den preussiske enhed led det største tab, og hvor den preussiske skydning stort set ingen virkning havde. De enkelte kompagniers dygtighed har givetvis været af afgørende betydning.

Hvorfor tabte Danmark?

De preussiske og østrigske enheder var særdeles godt uddannet. Dette hang ikke mindst sammen med, at enhederne var blevet udvalgt fra en meget større hær – og oven i købet suppleret med ekstra officerer fra enheder, som blev hjemme. I krigen mod Dan-

Myten om at krigen 1864 blev afgjort af de preussiske soldaters bedre geværer er en del af en større myte, som bredte sig i Danmark efter nederlaget, nemlig myten om den svigtede danske soldat. Det var denne myte, der lå til grund for den københavnske fotograf Peter Fristrups atelierbillede »De Sidste paa Skansen«, som blev masseproduceret og solgt hos boghandlerne. Peter Fristrup modtog i samtiden skarp kritik for sin romantisering og idealisering af soldaterne og udgav derfor en retoucheret udgave, hvor soldaten til venstre bar fuldskæg og tilknapet uniformsjakke i stedet for at fremstå som en glatbarberet yngling med halvt blottet bryst. Foto: Museet på Sønderborg Slot.

<p>Den Kugle havde den rigtige Gang! Kammerat, det bliver min sidste Sang: Nu kommer der Støv paa Dansen. Lang mig en Næve, jeg bliver saa mat! Hils dem derhjemme, og sig dem, at Vi to var de Sidste paa Skansen.</p>	<p>De Sidste paa Skansen</p> <p>Dræbt 18 April 1864</p>	<p>Det vil glæde den Gamle og Hende med, Farvel Kammerat! Nu maa jeg afsted Bed Hende flette mig Kraaer Og græder derhjemme Hun og vor Moder Saa trøst dem en Kænde med disse Ord "Hav faldt som den Sidste paa Skansen"</p> <p>Wihelm Bergsøe</p>
---	--	--

mark i 1864 sendte Preussen 38.000 soldater afsted. Fem år senere, ved udbruddet af den fransk-tyske krig mobiliserede Preussen knap 400.000 mand på kun to uger.

Den danske hær derimod stod med alt, hvad der kunne skrabes sammen af mandskab. Dette måtte nødvendigvis betyde, at gode enheder blev blandet med mindre gode og dårlige enheder. I krigen 1864 stod de mindre gode danske enheder altid over for forholdsvis bedre fjendtlige enheder. De danske enheder var desuden svækket ved, at der netop var gennemført en dublering af bataljonerne til regimenter. Derved var der blevet tilført så meget nyt personel, at officerer, underofficerer og mandskab i mange tilfælde ikke kendte hinanden godt nok.

Hvis man fra dansk side havde haft tilstrækkelig tid til at indøve det nye reglement om spredt fægtning, og hvis alle danske officerer havde fulgt reglementets anvisninger, så er der ingen tvivl om, at bagladegeværets indiskutable overlegenhed var blevet udlignet noget. De danske tab ville formentlig have været noget mindre. Men om det ligefrem kunne have ændret krigens udfald, er højst tvivlsomt.

Den svigtede danske soldat

I grunden er forestillingen om bagladegeværernes afgørende rolle for krigens udfald kun en del af et langt større mytekompleks omkring nederlaget i 1864, nemlig myten om den svigtede danske soldat. Myten trivedes især i militære kredse. Vi finder den for eksempel i 1864-værket *Vor sidste Kamp for Sønderjylland* af Axel Liljefalk og Otto Lütken. Bogen blev første gang udgivet i 1904 og blev genudgivet to gange. Sidste gang var i 1920, og her var historien om afstemningstiden og genforeningen kommet med som opmuntrende slutning på historien.

Begge forfattere var kendte militærhistorikere med sans for den populære fremstilling. Axel Liljefalk var oberst i hæren og desuden

kendt som medforfatter til bogen *Felttogene i vore første Krigsaaer* fra 1888. Otto Lütken var søofficer i femte generation, så det var en slægt med traditioner. *Vor sidste Kamp for Sønderjylland* er et godt eksempel på den nationale historiefortælling, som er typisk for denne periode. Som indledning på kapitlet står der: »Op danske. Slår et ærligt slag. Det gælder jo en ærlig sag. Det gælder folk at være.« Det er altså danskernes identitet som folk, der står på spil. Senere hedder det: »Og dog var det netop disse bønderkarle, som, da alt ramlede sammen, da vor politik viste sig fejlslagen, vor begejstring hul, vore planer fantasterier, vore forholdsregler blændværk, vor vilje vankelmod – da blev det bønderkarlene, der reddede nationens ære, da var det de mangelfuldt uddannede, slet bevæbnede menige soldater, der frelste Danmarks ry, ikke ved nogen glimrende våbendåd, men ved trofasthed, udholdenhed og sejghed.« Der er ikke langt fra disse ord til tanken om forræderi mod de danske soldater: Havde vi blot haft ordentlige ledere, som havde sørget for at hæren var beredt, godt trænet, udrustet med det bedste af det bedste, så havde vi vundet – ingen tvivl om det! Jeg kommer til at tænke på den velkendte TV-sketch af Finn Nørbygaard, hvor man ser en dansk soldat fra 1864 blive interviewet i Dybbøllstillingen: »Ja, det gik jo ikke så godt i dag, de havde bagladegeværer, de var flere, men vi kæmpede godt, og på en god dag, så havde vi slået dem.«

Sketchen rammer noget helt centralt i den traditionelle danske opfattelse af krigen 1864. Men rammer sketchen i grunden ikke et grundlæggende træk i den danske folkekarakter? Jeg husker i hvert fald udmærket tiden, før fodboldlandsholdet begyndte at vinde, endsige kvalificere sig til verdensmesterskabet. Som regel tabte vi jo – måske lige bortset fra når vi stod over for Luxemborg, Cypern eller andre lilleputstater. Men selvom vi tabte nok så mange gange, så havde vi næsten altid fortjent at vinde, for vi spillede jo bedst. Det var bare uheldigt, at de andre scorede flest mål. Vi var de bedste teknikere, men vi havde måske ikke helt den kondition, der

skulle til. Vi følte alle, at vi virkelig havde fortjent at vinde. Men de andre var jo professionelle, og det var dengang en overvejende negativ betegnelse. I dag har ordet professionalism fået en mere positiv klang i takt med, at vi faktisk er begyndt at vinde i fodbold. Ja, vi kunne jo sågar tæve tyskerne i 1992, hvilket da også straks af nogle blev udråbt til at være en revanche for nederlaget i 1864.

Myten om den svigtede danske soldat opstod, fordi man måtte have en plausibel forklaring på nederlaget. Det var nu engang svært at indrømme, at de andre var bedre, og at man selv ikke havde været opgaven voksen. Myten om, at bagladegeværerne gav preusserne en fordel, der gjorde, at de vandt krigen, var en del af denne forklaring. Spørgsmålet om fordelene og ulemperne ved de to geværtyper er væsentligt. Men der er andre spørgsmål, som jeg mener er vigtigere for forståelsen af krigen 1864: Hvorfor var den danske hær så defensivt indstillet? Hvis man vil vinde, så skal man tiltvinge sig initiativet og være den aktive part. Troede de danske officerer ikke på deres mandskab? Var respekten for modstanderne for stor? Var krigen 1864 set med danske øjne en retfærdig krig? Eller: Var krigen 1864 set med tyske øjne en retfærdig krig? Og sidst, men ikke mindst: Kunne man have undgået krigen og opnået en politisk løsning, der var acceptabel for begge parter? Disse spørgsmål vil aldrig kunne besvares entydigt. Men det er ikke desto mindre dem, der gør det værd at beskæftige sig med historien om krigen 1864.

Litteratur

- Asgaard, F.; Eriksen, E.; Hoff, A. og Kannik, P.: Tøjhusmuseets bog om 1864. Våben og uniformer. 1964.
- Hedegaard, O. A.: Omkring eksercerreglementet af 1863 – en efterrationalisering. I: Militært Tidsskrift nr. 3, 1994.
- Liljefalk, Axel og Lütken, Otto: Vor sidste Kamp for Sønderjylland. 1904.
- Orloff, Arne: Forladeriflens indvirken på taktikken. I: Vaabenhistoriske aarbøger XXVI, 1980.

Pioner Klinkes heldedåd den 18. april 1864

Af Immo Doege

Pionier Klinker
Fand den Heldetod bei Düppel 18. April 1864, wo er sich bei der
Erschürung der Schanze 3 (Lieutenant Anker) hervorragend auszeichnete.

Det nygotiske tyske sejrsmonument, som blev opført ved den tidligere Skanse II på Dybbøl Banke 1871-1872, havde fire hjørnefigurer. En af disse figurer forestillede pioner Carl Klinker. Monumentet blev sprængt i luften af ukendte gerningsmænd i maj 1945. Klinker-figurens hovede blev reddet og befinder sig i dag i udstillingerne i Dybbøl Mølle. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Dybbøl-Ulkebøl-Sønderborg.

Under stormen på Dybbøl Skanser den 18. april 1864 kom det til heftige kampe omkring den danske skanse II. Efter den preussiske sejr opstod myten om den 24-årige tømrer Carl Klinker fra Brandenburg, om hvem man hævdede, at han var gået frivilligt i døden for at sprænge hul i de danske palisader. Myten om Carl Klinker spillede en vigtig rolle i opbygningen af den tyske identitet efter 1864.

I 1841 udgav den skotske forfatter og historiker Thomas Carlyle en bog med titlen *On Heroes, Hero-worship and the Heroic in History*. Heri hævder han, at de mest betydningsfulde skridt fremad i historien er taget som følge af »store mænds« dåd. Som eksempler nævner han blandt andet konger, digtere, profeter, præster og deres berømte gerninger. Følger man Thomas Carlyles tankegang, ville det faktisk være fuldstændig utænkeligt, at en menig pioner som Carl Klinker godt 20 år senere kunne opnå heltestatus i slaget ved Dybbøl i den dansk-tyske krig i 1864. Carl Klinker var den absolutte undtagelse, fordi det normalt var hærførere eller officerer – ofte af adelig slægt – der blev husket som helte, og som fik mindesmærker. Den menige soldat havde intet fornavn og kunne i bedste fald mindes med taknemmelighed på mindesmærker for »den ukendte soldat«, som findes i de fleste lande den dag i dag.

Fra Brandenburg til Dybbøl

Lad os se lidt nærmere på Carl Klinkers levnedsløb indtil krigen i 1864. Han blev født den 15. juni 1840 i landsbyen Bohsdorf i Niederlausitz i det østlige Tyskland. Sandsynligvis blev han født uden for ægteskab, for ved fødslen havde hans mor været enke i 14

måneder. I 1843 giftede hun sig for anden gang, og den lille dreng voksede op sammen med sin mor og stedfar på det lille husmandssted, som de ejede i Bohsdorf-Vorwerk. Drengen hjalp til i landbruget, og efter at have afsluttet den lokale folkeskole kom han i lære som tømrer i en nærliggende brunkulsmine.

Carl Klinke giftede sig i 1861 og fik samme år en datter. Fra 1861 til 1863 aftjente Carl Klinke sin værnepligt i Pionierbatallion Nr. 3 (1. Brandenborgske), men allerede 10 uger efter hjemsendelsen blev han i december 1863 genindkaldt som reservist ved fæstningen Spandau i Berlin. Fra november 1863 til januar 1864 mobiliserede Preussen på grund af den politiske udvikling i Danmark og i hertugdømmerne Slesvig og Holsten, og Carl Klinkes bataljon blev sendt i krig mod Danmark. Han var blandt andet med til at bygge broer over Kosel å og over Slien ved Arnis i februar 1864. Fra begyndelsen af marts befandt Carl Klinke sig i bataljonens 4. kompagni i Sundeved. Han var med til at fremstille skansmateriel, bygge kanonstillinger og løbegrave, de såkaldte »paralleller«, og udbygge transportvejene på Broagerland og i Dybbølområdet – alt sammen opgaver, der dengang var helt almindelige for ingeniørtropper.

Stormdagen

Lad os se på begivenhederne på dagen for stormen på Dybbøl, den 18. april 1864, og især på, hvad der skete under stormen på Skanse II. Fra klokken 4 om morgenen satte preusserne de danske stillinger under kraftig beskydning. Det varede i cirka seks timer. Kort før klokken 10 indstillede preusserne skydningen, og de preussiske stormtropper indledte et lynangreb. I alt 10.500 mand angreb de første seks skanser, som erobredes i løbet af cirka 30 minutter. Et dansk modangreb fra reserven sinkede den endelige erobring i en times tid; men indsættelsen af yderligere 27.000 tyske stormtropper afgjorde kampen. Dybbøl Skanser faldt efter tre timers kamp.

Kampen om Skanse II var en af de hårdeste kampe denne dag. I alt 10 preussiske kompagnier angreb skansen, og blandt dem var også Carl Klinkes pionérkompagni. Preusserne trængte ret hurtigt ind i et af skansens hjørner og fortsatte mod den tilbagetrukne danske linje bag skanserne. Derefter opstod der en lille pause i angrebet. De danske soldater i skanse II – anført af løjtnant Johan Anker – genoptog kampen mod stormkolonnerne, og angriberne standsede foran palisaderne, fordi der ikke var nogen synlig åbning. En preussisk pionerløjtnant, ledsaget af nogle menige pionerer, heriblandt Carl Klinke, kravlede ned i graven foran palisaderne og kastede en krudtsæk mod palisaderne for at sprænge et hul i dem. Men der var et eller andet galt med lunten, og det var kun på grund af Carl Klinkes indsats, at den til sidst blev tændt og ladningen eksploderede. Pionerløjtnanten blev såret, en pioner ved navn Kitto forblev uskadt, men den unge Carl Klinke blev alvorligt forbrændt og såret af geværskud. Om Carl Klinke døde på stedet, eller om han døde under transporten til feltlazarettet i Broager, vides ikke med sikkerhed. Carl Klinke blev 23 år. Han blev begravet i en fællesgrav på Broager kirkegård sammen med otte andre faldne preussiske soldater.

Dette er kernen i historien om pioneren Carl Klinke, som den fremgår af de skildringer, der blev skrevet ned og indsamlet efter krigen.

Myten om Klinke dannes

Men hvordan opstod myten om pioner Klinkes offerdåd? Allerede om aftenen efter slaget roste de preussiske soldater Carl Klinkes heltemod, pligtopfyldelse og fædrelandskærlighed. For dem var Carl Klinke simpelthen »der Held von Düppel«. »Dåd og legende blev vævet sammen«, skrev Werner Bader i bogen *Pionier Klinke, Tat und Legende*, der udkom i 1992. Men mest ansvarlig for udbredelsen af myten om Carl Klinke er dog nok den tyske digter og

Før genforeningen 1920 var der på Dybbølgade i Sønderborg et hotel ved navn »Pionier Klinke«. På den ene side af bygningen var der i førstesals højde opstillet en figur forestillende pioner Carl Klinke. Figuren blev efter den 5. maj 1945 taget ned for at undgå hærværk. Det siges, at figuren blev gemt under et gulv i husets garage, som netop var under opførelse. I dag rummer huset blandt andet et bageri. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Dybbøl-Ulkebøl-Sønderborg.

krigskorrespondent i 1864, Theodor Fontane. Allerede inden Theodor Fontane besøgte slagmarken på Dybbøl Banke, skrev han digtet »Der Tag von Düppel«, hvori han roste Carl Klinke ret ukritisk:

Palisaden starren den Stürmenden an,
Sie stutzen, wer ist der rechte Mann?
Da springt einer von achten vor:
»Ich heiße Klinke, ich öffne das Tor!«
Und reißt von der Schulter den Pulversack,
Schwamm drauf, als wär's eine Pfeife Taback.
Ein Blitz, ein Krach – der Weg ist frei –
Gott seiner Seele gnadig sei!
Gottlob, solchen Klinken für und für
Öffnet Gott selber die Himmelstür.

Theodor Fontanes budskab i digtet er klart: Carl Klinkes frivillige offerdød banede vejen til himlen for ham. Men i bogen *Der Schleswig-Holsteinische Krieg im Jahre 1864* fra 1866 er Theodor Fontane mere kritisk og gengiver tre forskellige versioner af Carl Klinkes dåd. Theodor Fontane synes at tvivle på, at der virkelig var tale om en »offerdød«, men fastslår samtidig, at folk næppe ønsker at miste deres Carl Klinke: »Welche Lesart auch immer die richtige sein mag, das Volk wird sich seinen ›Klinke‹ ebenso wenig nehmen lassen, wie seinen ›Froben‹.* Mit der historischen Aufhellung – die ohnehin höchst mißlich ist und oft auch noch mehr vorbeischießt als die Dichtung – ist dem Bedürfnis des Volkes nicht immer am meisten gedient.«

Anderledes lyder dog beretningerne om Carl Klinkes gerning i datidens militære kilder. I den preussiske generalstabs redegørelse *Der Deutsch-Dänische Krieg 1864* fra 1887 bliver Carl Klinke kun omtalt i en fodnote. Det slås fast, at han blev forbrændt under sprængningen af skansen, og at han senere døde af et skudsår. I *Geschichte des Brandenburgischen Pionierbattalions Nr. 3* fra 1888, den officielle historie om Carl Klinkes eget regiment, omtales hans gerning med en enkelt side, men alligevel gengives et enkelt vers om den heltedige soldat for at antyde, at Carl Klinke havde ofret sig for fædrelandet. I en fremstilling om kampen ved Skanse II siges i avisen *Staatsanzeiger*, at Carl Klinke blev alvorligt forbrændt under sprængningen af skansen og senere ramt af skud i armen og i brystet. I tyske læsebøger for skolebørn fandtes mange varianter af myten om Carl Klinke efter 1871 under afsnit som »Aus der deutschen Geschichte«, »Deutsches Wesen« og lignende. Carl Klinke

* Emanuel von Froben (1640-1675) var staldmester hos kurfyrst Frederik Wilhelm I. I slaget ved Fehrbellin i 1675 byttede han hest med fyrsten og blev skudt i stedet for ham.

blev her ofte hyldet som den preussiske eller tyske Winkelried.* Ofte findes der en kombination af prosatekst og digt; især i Theodor Fontanes »Tag von Düppel« eller Emanuel Geibels »Lied von Düppel«. Werner Bader gengiver i sin bog *Pionier Klinke: Tat und Legende* fra 1992 otte forskellige digte fra tiden 1864-1914. I alle disse digte er Carl Klinke nævnt. I anledning af 50-års dagen for Dybbøl-slaget i 1914 fremkom en række nye digte, som også roser Carl Klinkes dåd. Det sidste skud på stammen findes på internettet på adressen www.gelahn.de/Europaeische-Geschichte.html under overskriften »Europäische Geschichte – einmal anders«. Her finder man et digt med titlen »Einer für alle (April 1864, Düppel, Schanze II)«, skrevet af en anonym forfatter. I diktets to sidste strofer hedder det:

Ein Militarist der Klinke?
 Das war er sicher nicht,
 Nur einer aus dem Volke,
 Der dachte, das war Pflicht.
 Wer opfert sich heut' noch für and're?
 Das ist nicht mehr modern;
 Ein jeder nur noch für sich selbst,
 Der Nächste ist uns fern.

For skribenterne i aviserne i det tyske kejserrige 1871-1918 var Carl Klinke den tyske, preussiske, brandenborgske eller lausitziske Winkelried og Froben, men samtidig bliver han også betegnet som »folkets brave mand« og »store militære helteskikkelse«.

Alt i alt opførte man seks mindesmærker og mindetavler for

* Arnold Erni Winkelried var en schweizisk helteskikkelse. Gennem en meget tap-
 per indsats gjorde han det muligt, at den schweiziske bondehær kunne besejre
 den østrigske rytterhær i slaget ved Sempach i 1386.

Carl Klinke. Det, vi kender bedst, er vel mindesmærket overfor den nu sløjfede Skanse II på Dybbøl Banke. I dag findes der pladser eller gader med Carl Klinkes navn i tre tyske byer, nemlig Berlin-Spandau, Rendsburg og Brieg.

Klinke-myten i nutiden

Til sidst vil jeg gerne stille spørgsmålet: Hvordan har tyskerne og det tyske mindretal det med pioner Klinke i dag? De fleste tyskere ved intet om ham, måske med undtagelse af et par besøgende, som har været på Dybbøl Banke og set mindesmærket dér. Hvert år den 18. april markerer Kameradschaftsverband Nordschleswig sammen med Pionier-Kameradschaft Schleswig dagen ved at nedlægge kranse på Dybbøl Banke. Højtideligheden foregår den dag i dag – vel at mærke på et andet tidspunkt end den tilsvarende danske kransenedlæggelse. På Deutsches Museum i Sønderborg vises den ituslåede originale mindetavle fra mindesmærket for de preussiske pionerer og Carl Klinke fra Skanse II. Den forhenværende formand for Bund deutscher Nordschleswiger, Gerhard Schmidt, fandt den i maj 1945 og tog den med hjem. Museumslederen, Dr. Günter Weitling, har oplyst mig om, at man ikke så meget viser den for at mindes Carl Klinke, men fordi den knækkede støberjernetavle illustrerer en vigtig begivenhed i grænselandshistorien, nemlig den danske »billedstorm« efter anden verdenskrig.

Jeg har forsøgt at fortælle om baggrunden for dannelsen og udbredelsen af myten om pioneren Carl Klinke. Måske har jeg ikke opfyldt alle kildekritiske kriterier. Her til sidst vil jeg imidlertid ikke undlade at fremlægge nogle enkelte supplerende oplysninger om Carl Klinke som tysk symbolfigur. I Theodor Fontanes roman *Der Stechlin* fra 1899 udtaler en af hovedpersonerne: »Heldentum ist Ausnahmezustand und meist Produkt einer Zwangslage.« Sætningen er meget dækkende for historien om Carl Klinke og myten omkring ham.

Postkort med mindestenen over Carl Klinke ved Skanse II på Dybbøl Banke. Kortet er antagelig udgivet i 1914 i forbindelse med højtideligholdelsen af 50-året for den preussiske sejr ved Dybbøl i 1864. Foto: Museet på Sønderborg Slot.

Dybbølslaget var den første store tyske sejr i de såkaldte »Einigungskriege«, som begyndte i 1864 mod Danmark og fortsatte i 1866 og 1870-1871 mod henholdsvis Østrig og Frankrig. Disse krige dannede basis for grundlæggelsen af det tyske kejserrige i 1871. Dybbøl, Königgratz og Sedan skal ses som én linje frem mod rigets samling. I denne udvikling var der behov for nationale symboler, myter og helte. Måske er det forklaringen på, at en menig pionersoldat som Carl Klinke kunne blive en mytisk helteskikkelse. Det tyske folk og tyske digtere elskede »ihren Klinke«. Det indså åbenbart også den senere tyske kejser Wilhelm I, da han nøgternt konstaterede, at »man må ikke berøve folket deres helte«. Man kan også bifalde forfatteren Werner Baders tese om, at Carl Klinke er en personificering af myten om den »ukendte soldat«, som man kan beundre og identificere sig med.

Litteratur

- Adriansen, Inge: Dybbøl – et dansk og tysk nationalt symbol. I: Sønderjyske Årbøger 1992.
- Bader, Werner: Pionier Klinke – Tat und Legende. 1992.
- Vogel, Winfried: Entscheidung 1864. 1987.
- Fontane, Theodor: Der Schleswig-Holsteinische Krieg im Jahre 1864. 1866.

Præsident Bruno Topff og republikken Als i 1918

Af Christian Bo Bojesen

Skræddersvenden og lederen af soldaterrådet i Sønderborg, Bruno Topff (1886-1920), fotograferet i 1920. Bruno Topffs helbred var sandsynligvis temmelig skrøbeligt. Da han proklamerede republikken Als med sig selv som præsident var han indlagt på marinestationens lazaret i Sønderborg med tuberkulose. Foto: Museet på Sønderborg Slot.

I de sidste dage af første verdenskrig udbrød der revolution i det kejserlige Tyskland. I Sønderborg førte det til, at skræddergasten Bruno Topff rejste sig fra sit sygeleje på marinelazarettet og proklamerede republikken. Det har i eftertiden ført til den opfattelse, at øen Als som den eneste del af det nuværende Danmark har været en selvstændig republik med egen præsident – omend kun i få dage.

Myten om Bruno Topffs tre dage lange præsidentperiode på Als i november 1918 er stadig stærk og levedygtig. Historien er god, for den indeholder flere spændende elementer, blandt andet om en lille mand, der tager sagen i sin egen hånd og gør oprør mod autoriteterne. Oven i købet bliver han præsident for sin egen republik – i sandhed en lynkarriere.

Den periode, som giver anledning til hele denne myte, er ekstremt kort. Den strækker sig fra onsdag den 6. november til lørdag den 9. november 1918. Baggrunden for begivenhederne skal søges i dagene omkring det tyske kejserriges sammenbrud i første verdenskrig. Der opstod alvorlige uroligheder på flådestationen i Kiel, fordi flådeledelsen havde planer om i sidste øjeblik at rette et storstilet angreb mod den engelske flåde. Det udløste et mytteri, som førte til arrestationer. Den 3. november 1918 om aftenen og den 4. november om morgenen indledte omkring 40.000 matroser et oprør. Der blev valgt et soldaterråd, og det røde flag blev hejst over flåden. I begyndelsen stillede matroserne blot krav om at få mytteristerne frigivet, men ud af dette krav voksede snart en egentlig revolutionær bevægelse, som afsatte officerer og greb magten. Den politiske model blev hentet fra Ruslands sovjetter fra oktoberrevolutionen i 1917. Arbejderne sluttede sig til bevægelsen, som også bredte sig til kejserrigets nordlige dele. I kølvandet på kejsers-

rigets sammenbrud udråbtes om aftenen den 9. november 1918 den tyske republik med formanden for socialdemokraterne, Friedrich Ebert, som rigskansler.

Den nye regering var sammensat af SPD, socialdemokrater, også kaldet flertalssocialister, og USPD, de uafhængige socialdemokrater, som var opstået i 1917 i protest mod SPD's samarbejde med borgerlige partier under krigen. Hovedparten af SPD mente, at det politiske mål var nået den 9. november 1918. Kejserriget var bragt til fald. Partiet betragtede arbejder- og soldaterrådene som et overgangsstyre, der skulle virke, indtil der kunne afholdes regulære demokratiske valg til de nye styrende organer. USPD derimod mente, at rådene skulle leve videre og indgå i det fremtidige styre af republikken. Blandt andet som en følge af, at USPD ikke kunne komme igennem med denne tanke, trådte partiet ud af regeringen den 29. december 1918. En yderligtgående fløj i USPD, de såkaldte spartakister, mente, at rådene skulle være bærende i det nye styre. Denne fløj forlod USPD og stiftede KPD – det tyske kommunistparti. I midten af 1919 havde soldaterrådene mistet deres indflydelse, fordi den socialdemokratiske regerings politiske linje var slået igennem.

I Kiel fik SPD hurtigt kontrol over bevægelsen. Allerede tirsdag den 5. november blev SPD-repræsentanten Gustav Noske udnævnt til formand for soldaterrådet, og dagen efter, den 6. november, blev han udnævnt til guvernør i provinsen Slesvig-Holsten. Torsdag den 7. november udsendte han et opråb fra Kiel om, at der skulle oprettes soldaterråd i alle byer, og i de følgende dage blev der oprettet sådanne råd blandt andet i garnisonsbyerne Haderslev, Aabenraa, Sønderborg og Tønder. Efter et par dage tilsluttede arbejderne sig rådene, som herefter blev kaldt arbejder- og soldateråd.

Men hvilken indvirkning fik alt dette på begivenhederne i Sønderborg? Det kildemateriale, vi har til rådighed til at kaste lys over dette spørgsmål, er hverken særligt omfattende eller entydigt.

Marinestationen i Sønderborg cirka 1910 med skolebygningen og kaserne. Det tyske krigsskib Prinz Heinrich ligger fortøjet ved kajen. Det var her på marinestationens lazaret, at skræddersvenden Bruno Topff rejste sig fra sygesengen, påtog sig ledelsen af revolutionen og udråbte republikken.

Foto: Museet på Sønderborg Slot.

Vi ved med sikkerhed, at der den 6. november 1918 blev oprettet et soldaterråd i Sønderborg og et på torpedostationen i Høruphav. Vi ved også, at den 32-årige skræddergast Bruno Topff var leder af soldaterrådet i Sønderborg. Men hvad der derudover helt præcist skete, kan ikke siges med sikkerhed. Her er forklaringen på, hvordan myten om Bruno Topff er blevet til. For at komme sagen nærmere må vi gå kildekritisk til værks og undersøge, hvor de enkelte oplysninger i overleveringen eller myten stammer fra. Vi må blandt andet se på oplysningernes ægthed, hvornår de er skrevet ned, om det er første-, anden- eller tredjehåndsuplysninger, og om ophavsmandene til kilderne kan tænkes at have haft en interesse i at ændre eller »forbedre« historien. Hvis vi vil afdække forløbet, må vi gå frem dag for dag.

Onsdag den 6. november 1918

Ifølge overleveringen nåede vilde rygter om situationen i Kiel denne dag frem til Sønderborg. Soldaterrådet blev dannet om ef-

termiddagen. Bruno Topff, som lå på marinelazarettet med tuberkulose, rejste sig fra sygesengen, begyndte oprøret og proklamerede republikken med sig selv som præsident. Marinesoldaterne bakkede op om ham, og infanteriet fra kasernen på Sønderborg Slot støttede oprøret efter at være kommet under pres. Der omtales manøvrer med skibskanoner rettet mod slottet og maskingeværer på slotsbakken. Men herom ved vi med sikkerhed, at de først fandt sted den 7. november.

Hvilke kilder har vi til vores rådighed til at be- eller afkræfte disse oplysninger? Da journalist Robert Huhle udgav sin bog om Bruno Topff: *Bruno Gustav Eugen Topff og revolutionen i Sønderborg* i 1984, var alle de, som havde samarbejdet med Bruno Topff, døde. Så vidt jeg kan vurdere, har vi altså kun følgende fire kilder, der kan kaste lys over begivenhederne onsdag den 6. november:

Den første kildegruppe er avisartiklerne i de to lokale aviser, *Sønderburger Zeitung* og *Dybbøl-Posten*. Begivenhederne omtales i udgaverne fra torsdag den 7. november, og i disse omtaler nævnes der intet om en præsident. Igennem det aktuelle forløb er aviserne påfaldende enslydende, hvilket tyder på, at der er tale om en vis afhængighed mellem de to aviser. Men i de tre dage omtaler begge aviser konsekvent Bruno Topff som »Oberschneidergast« eller »Leder af Soldaterraadet«.

Den anden kilde er de plakater med soldaterrådets bekendtgørelser, som i dag findes på Museet på Sønderborg Slot. Heller ikke her er der tale om nogen »præsident« eller »republik« – Bruno Topff underskrev sig blot med »Topff«.

Den tredje kilde er redaktør Robert Huhles erindringer i bogen *Bruno Gustav Eugen Topff og revolutionen i Sønderborg*. I novemberdagene 1918 var Robert Huhle 11 år, og derfor er han naturligvis meget forsigtig med sine udsagn. Ikke desto mindre hævder Robert Huhle, at han dengang aldrig hørte et ord om en alsisk republik. Det burde ellers have givet anledning til vittigheder, som den 11-årige dreng højst sandsynligt ville have hørt.

Befehl des Soldatenrates!

Es wird der Zivilbevölkerung zur Pflicht gemacht, Jugendliche und Kinder vor allem von der Straße fern zu halten.

Die Zivilbevölkerung hat nur zu den notwendigsten Besorgungen die Straße zu betreten.

Im Interesse der Zivilbevölkerung ist es erforderlich, alles zu vermeiden, was derselben zum Nachteil gereichen kann.

Jeder Hausbesitzer hat für Schließung der Fenster zu sorgen und ist verantwortlich für eventuelles Schießen.

Zuwiderhandlungen werden streng bestraft!

Der Soldatenrat Sonderburg.

gez. J. Topff.

Wegzerrerei bei „Sonderburger Zeitung“, 11. 11. 18, Sonderburg

Bürger von Sonderburg!

Ihr habt gesehen, daß wir die Ruhe und Ordnung aufrecht erhalten. Nochmals: Ich erwarte Eure Abordnung, um Eure Wünsche anzuhören.

Der Soldatenrat.

J. A.: Topff.

Wegzerrerei bei „Sonderburger Zeitung“, 11. 11. 18, Sonderburg

Soldaterrådet i Sønderborg befalede på en plakat fra novemberdagene i 1918 blandt andet, at civilbefolkningen skulle holde børn og unge væk fra gaderne og at de kun måtte opholde sig på gaderne i nødstilfælde. Husejere skulle sørge for at holde vinduer lukkede, da de selv var ansvarlige for eventuelt skyderi. Bekendtgørelsen er signeret: »Topff«. Foto: Museet på Sønderborg Slot.

Opråb til Sønderborgs borgere fra soldaterrådet fra novemberdagene i 1918, underskrevet af Bruno Topff. Borgerne gøres opmærksom på, at de nu har set, at soldaterrådet har opretholdt ro og orden. Bruno Topff meddeler, at han afventer, at repræsentanter for byens borgere giver møde og fremsætter deres ønsker. Foto: Museet på Sønderborg Slot.

Den fjerde og sidste kilde er landsretssagfører A. Thyssens udsagn i *Sønderjyske Årbøger* 1966: »Omkring »Præsident« Bruno Topff«. A. Thyssen var vidne til Bruno Topffs første tale på mari-nelazarettet. I sin artikel refererer han Bruno Topff for at have sagt, at han var kommet fra Kiel efter dér at have været med til at hen-rette 600 officerer. Ifølge A. Thyssen sluttede Bruno Topff sin tale med udtrykkeligt at udråbe øen Als som selvstændig republik, hvorefter soldaterne defilerede forbi Bruno Topff og nedlagde deres våben for fødderne af »præsidenten«. A. Thyssens beretning er nedskrevet i 1966, altså 48 år efter begivenhederne. Der er tale om førstehåndsviden af personlig karakter. Men det sene nedskrivningstidspunkt gør kilden problematisk, fordi der i de mellemlig-gende år kan være foregået en efterrationalisering. Faktisk strider hans oplysninger flere steder mod andre kilder. Et kildekritisk fare-signal er i hvert fald, at han hævder at have set Bruno Topffs grav i Sønderborg. Bruno Topffs grav er nemlig først blevet fundet af Bruno Topff-selskabet i 1979 – vel at mærke i Berlin.

Efter at have set på disse kilder må det konstateres, at der er stor og berettiget tvivl om, hvad Bruno Topff faktisk sagde og gjorde onsdag den 6. november 1918. Men vi må også konstatere, at kil-derne, der peger på, at Bruno Topff var præsident over republikken Als, står svagere end de kilder, der peger i modsat retning.

Torsdag den 7. november 1918

Om den følgende dag lyder det ifølge overleveringen, at Hauptmann Specht fra infanteriet på Sønderborg Slot denne dag forsøg-te et modkup. Dette skulle Topff have erfaret, mens han var i Rigsbanken i Østergade. Hauptmann Spechts kup blev dog for-hindret, og der blev ro i gaderne. Hverken *Sønderburger Zeitung* eller *Dybbøl-Posten* nævner noget om, at der skulle have været uro. Om Bruno Topffs færden denne dag hedder det, at han tog nord-på til den dansk-tyske grænse for at forhandle med danske myn-

digheder, at han holdt flere møder på Als, at han besøgte banker, at han holdt møder med landråd og borgmester, samt at han underskrev soldaterrådets beslutning. Den tekst, som Topff brugte til at forfatte soldaterrådets beslutning, var kommet med vandflyver fra Kiel og var oprindelig underskrevet af Gustav Noske. Desuden hedder det, at Bruno Topff anmodede om 100.000 Reichsmark fra Kiel til lønninger til soldaterne, og at han udstedte forbud mod udgivelse af *Sonderburger Zeitung*. Endelig fortælles det, at han udstedte forbud mod udførsel af levnedsmidler. Det kan have været afgivet mundtligt ligesom de andre soldaterråd gjorde, for eksempel i Aabenraa.

Hvilke kilder har vi til begivenhederne torsdag den 7. november? Så vidt jeg kan vurdere, er der fire. Den første er gartneren August Staacke. Han var ifølge Robert Huhle førstehandsvidne til, at Hauptmann Specht sammenkaldte sit kompagni og opfordrede til troskab mod kejseren. Bruno Topff fik Hauptmann Specht arresteret for dette forsøg på en modrevolution.

Den anden kilde stammer fra Gustav Noske. I sin bog *Von Kiel bis Kapp* fra 1920 skriver han, at han to gange lod Bruno Topff indlægge på lazarettet, angiveligt fordi han var utilregnelig og ville regere Als alene. Hvis dette er rigtigt, må man stille sig spørgsmålet: Hvordan kunne Bruno Topff så klare alt det, som er nævnt ovenfor? Der er dog samtidig grund til, på trods af sandsynligheden i Noskes udsagn, at betvivle hans erindrings korrekthed. Noske skriver selv i forordet til sin bog, at han ikke førte dagbog eller tog notater, og at mange enkeltheder derfor ikke har kunnet fastholdes i hukommelsen.

Den tredje kilde er soldaterrådets beslutning dateret den 7. november 1918. Det er et officielt dokument, men som kilde er dokumentet problematisk, fordi det er skrevet til situationen i Kiel og ikke Sønderborg. Her står der i øvrigt intet om en præsident.

Den fjerde kilde stammer fra gårdejer Ernst Christensen, som var i Sønderborg den 7. november 1918. I 1928, altså ti år efter

begivenhederne, skrev han i *Danebod Højskoles Aarsskrift*, at han dengang lagde mærke til soldater med røde bånd om armene. Han skriver, at han fik foretræde for præsidenten på marinestationen: »Døren blev lukket op, og jeg stod nu foran Topff, for tiden præsident for republikken Als, som civil: Skræddersvend. Det var en almindelig mandskabsstue med et bord tværs over stuen, bag hvilket Topff og hans råder eller ministerium, eller hvad man nu skal kalde dem, opholdt sig.« Denne usikkerhed med hensyn til råder og ministerium rejser spørgsmålet, om Ernst Christensen forstod begreberne »soldaterråd« og »præsidium«. Under Ernst Christensens møde med Bruno Topff på kasernen landede flyveren fra Kiel med plakaterne fra Noske, som stadfæstede soldaterrådets beslutning, og som Topff forsynede med sin egen underskrift. Ernst Christensen beretter, at han så disse plakater ophængt den 7. november, da han forlod kasernen.

Fredag d. 8. november 1918

Vi ved om denne dag, at Bruno Topff kørte rundt i bil, men det er usikkert, hvem den tilhørte. *Sonderburger Zeitungs* redaktør protesterede over den censur, som soldaterrådet havde pålagt ham, og det førte til, at censuren blev mildnet til forcensur. Vi ved også, at soldater med hvide armbind marcherede rundt i Sønderborgs gader.

Der er to kilder til denne dags begivenheder: Ernst Christensen så Bruno Topff køre gennem byen i bil. Han er ret sikker på, at det var landrådets bil på grund af gummidækkene – gummi var ellers beslaglagt, og derfor usædvanligt i krigens sidste år. Ernst Christensen nævner, at bilen gjorde holdt ved både Sønderborg Bank og ved Folkebanken denne dag. Den anden kilde er *Dybbøl-Posten*, som denne dag bragte plakaten fra dagen før, den 7. november 1918.

Den tredje kilde stammer fra kontorassistent Grethe Carsten-

sen. Den 5. april 1968, altså 50 år efter begivenhederne, skrev hun et brev til kommandanten på Sergentskolen i Sønderborg, oberst Tillisch. Her beretter hun om en »audiens«, hun havde hos Bruno Topff, fordi hun skulle bruge hans underskrift på et fragtbrev. Grethe Carstensen erindrer blandt andet, at der på døren ind til Bruno Topffs kontor var en plakat med teksten »Genossen: Zutritt verboten. Genosse Topff«. Intet sted nævner Grethe Carstensen noget om, at Bruno Topff skulle have optrådt som præsident.

Lørdag d. 9. november 1918

Det eneste, vi ved om begivenhederne denne dag, er, at Bruno Topff nedlagde sit formandskab om formiddagen, samt at *Sønderburger Zeitung* igen fik lov til at udkomme uden soldaterrådets forensur. Kilden til disse oplysninger er *Dybbøl-Posten* den 9. november 1918.

Hvad er der skrevet?

Ud over redaktør Robert Huhle er der to historikere, som har undersøgt historien om Als som republik og Bruno Topff som præsident, nemlig Kaj Rolfsen Nissen i *Sønderjyske Årbøger* 1965: »Problemer omkring »Præsident« Topff« og Dorrit Andersen i *Sønderjyske Årbøger* 1985: »»Præsident« Topff og republikken Als – endnu engang«.

Kaj Rolfsen Nissen skriver, at det ikke kan afvises, at Bruno Topff af Gustav Noske fik besked på at lede soldaterrådet. Men i følge Kaj Rolfsen Nissen kan vi ikke være sikre på det. For det første kender vi ikke Bruno Topffs politiske linie i novemberdage-
ne, ligesom vi heller ikke ved, om Bruno Topff blev afsat. Vi har ikke kilder, der kan fortælle os, hvad der foregik fredag den 8. november om aftenen, dagen før Bruno Topff nedlagde sit formandskab. Hovedkilden til at afgøre spørgsmålet om, hvorvidt

Bruno Topff var præsident, må for Kaj Rolfsen Nissen være *Sønderburger Zeitung* og *Dybbøl-Posten*. Begge aviser omtaler alle tre dage Bruno Topff som »Oberschneidergast« eller »Leder af Soldaterraadet«. Hvis Bruno Topff havde været præsident og Als en republik, ville aviserne givetvis have brugt disse betegnelser. Ifølge Kaj Rolfsen Nissen må der altså være tale om en myte.

Dorrit Andersen mener derimod, at dette ræsonnement er for snævert. Hun inddrager også Gustav Noskes erindringer i sin vurdering. Dorrit Andersen bruger endvidere det forhold, at Bruno Topff henvendte sig til Kiel om 100.000 Reichsmark til lønudbetalinger. Hun tolker denne henvendelse således, at Bruno Topff agtede at bruge pengene på en egentlig løsrivelse af Als i stedet for at bruge dem til mad til mandskabet på kasernen. Dorrit Andersen betegner desuden Bruno Topffs sindstilstand som abnorm og hævder, at Bruno Topff selv trådte tilbage den 9. november, fordi han ville komme en afsættelse i forkøbet. Forfatteren støtter sig også på dette punkt til Gustav Noskes erindringer. Det duer efter min vurdering ikke. Hvor Dorrit Andersen konkluderer, at »det eneste, der med fuld sikkerhed kan siges, er, at han prøvede at regere som diktator«, når jeg til det stik modsatte resultat, blandt andet fordi Gustav Noske i kildekritisk henseende må betegnes som upålidelig.

Konklusion

Efter min mening er det springende punkt i myten om Bruno Topff og republikken Als følgende spørgsmål: Har menigmand i Sønderborg kunnet overskue og forstå de voldsomme begivenheder, der hastigt rullede op over egnen i kølvandet på det tyske kejserriges sammenbrud? Og har man i det hele taget forstået, hvad begreberne soldaterråd, præsidium, præsident og formand for soldaterrådet dækkede over? Kan myten blandt andet skyldes simpel sprogforbistring og manglende viden om soldaterrådernes organisationsform og revolutionsdagens politiske splittelse?

Men hvorfor blev Bruno Topff leder? Var der bagmænd? Det er der intet, der tyder på. Hvem var det til gavn for? Bruno Topff fik ingen personlig vinding ud af begivenhederne. Han skrev i et brev i *Sonderburger Zeitung* den 2. april 1919, her citeret efter Robert Huhle: »Jeg er helt partiløs. [...] Jeg står som fortrydende [...] Jeg handlede i sin tid som idealist [...] Da vort fædreland 9. november 1918 under det frygtelige kaos var truet af anarki, da var jeg en af dem, som havde mod til at lægge tømme på en løssluppen og tøjlesløs masse [...] Jeg har kun arbejdet hen imod at skabe enighed mellem hær og marine [...] den fare, som bestod, hvis det var kommet til sammenstød mellem de to parter. [...] Jeg beklager dybt at have indvilget i at lede bevægelsen i Sønderborg de første dage [...]«.

Selv om der er metodiske vanskeligheder forbundet med at bruge Bruno Topffs brev i *Sonderburger Zeitung* den 2. april 1919, vil jeg ikke afvise, at Bruno Topff først og fremmest har været optaget af at ordne forholdene på kasernen, herunder forsyningsituationen og lønnen, samt at sørge for, at byens forsyninger blev sikret. Disse punkter går igen og igen i de relevante kilder. Men det forklarer jo stadig ikke spørgsmålet om, hvorfor det lige var Bruno Topff, der tog sig af disse problemer? Ja, hvorfor ikke lige ham? Han var – syg og sulten – på det rigtige tidspunkt på det rigtige sted.

Myten om Bruno Topff er efter min mening opstået, fordi de kaotiske forhold i dagene omkring Tysklands sammenbrud har været svære at forklare. Myten leverede en forklaring, som var nemmere at forstå end lange forklaringer om militære, magtpolitiske og forsyningsmæssige forhold. Den unormale situation, som øen Als befandt sig i i disse få dage, blev forklaret med handlinger begået af en unormal, afvigende og utilregnelig person.

Myten om Bruno Topff er således et godt eksempel på, hvordan det i historien ofte er personer, der bliver husket fremfor de komplicerede forhold, de virkede under.

Litteratur

- Andersen, Dorrit: »Præsident« Topff og republikken Als – endnu engang. I: Sønderjyske Årbøger 1985.
- Christensen, Ernst: Hvad der skete for 10 år siden. Als som republik. – Den 17. Nov. 1918. I: Danebod Højskoles Aarskrift 1928.
- Huhle, Robert: Bruno Gustav Eugen Topff og revolutionen i Sønderborg. 1984.
- Kirkeby, Anker m.fl.: Sønderjylland som det er. 1920.
- Nissen, Kaj Rolfsen: Problemer omkring »Præsident« Topff. I: Sønderjyske Årbøger 1965.
- Noske, Gustav: Von Kiel bis Kapp. 1920.
- Thyssen, A.: Omkring »Præsident« Bruno Topff. I: Sønderjyske Årbøger 1966.

Afstemningen 14. marts 1920 – bedrageri eller retfærdighed?

Af Axel Johnsen

Efter genforeningen i 1920 var der endnu mange i Danmark, der mente, at den nye grænse mellem Danmark og Tyskland var uretfærdig. Men det gjorde dem ikke til dårlige tabere. De havde hele tiden hævdet, at en afstemning ikke kunne give en rimelig grænse, fordi Sydslesvigs oprindelige danske befolkning igennem århundrederne var blevet fortysket. Derfor ville de have en ny afgørelse – helst uden afstemning.

Afgørelsen om den fremtidige grænse mellem Danmark og Tyskland efter første verdenskrig faldt i to omgange. Den 10. februar 1920 stemte afstemningszone I, omtrent det nuværende Sønderjyllands amt, samlet under ét. Resultatet var som ventet et overvældende flertal for Danmark, nemlig cirka 75%. Den 14. marts 1920 blev der stemt i afstemningszone II, også kaldet Mellemslesvig, som bestod af Flensborg og en smal strimmel land umiddelbart syd for afstemningzone I. Afstemningen blev her foretaget sognevis, hvilket betød, at enkelte valgdistrikter efter afstemningen ville kunne løsrives fra zone II og indlemmes i Danmark, uanset at resten af zonen opviste et nok så stort tysk flertal. Dette skete som bekendt ikke. Ved afstemningen den 14. marts 1920 i Mellemslesvig blev der ikke opnået dansk flertal nogetsteds. Den største danske procentdel af de afgivne stemmer fandt man i St. Laurentius på Før, hvor 33% stemte for Danmark. I Flensborg lå andelen af danske stemmer på 25%.

Allerede her må jeg slå fast, at jeg ikke vil forsøge at give en vurdering af, hvorvidt afstemningen i zone II blev afviklet under former, som kan kaldes retfærdige. Det er jeg slet ikke kvalificeret til. Afstemningen den 14. marts 1920 var tilrettelagt efter utallige forskellige hensyn, store og små, og det kan ikke udelukkes, at man

Erik Henningsens akvarel »De som blev tilbage« forestiller danske flensborgere på havnen i Flensborg. Der tages afsked med de tilrejsende stemmeberetigede ved afstemningen den 14. marts 1920. I forgrunden ses en grædende dansk mor med to børn. Til højre ses et ældre dansk ægtepar. Manden med hvidt skæg og medalje skal formentlig forestille en dansk veteran fra krigen 1864. Foto: Museet på Sønderborg Slot.

kunne have opnået et andet afstemningsresultat, hvis man havde tilrettelagt afstemningen anderledes. Og med hensyn til selve valgdagen: Også her må jeg straks sige, at jeg ikke er i stand til at vurdere, hvorvidt der kunne have været opnået et andet resultat, hvis afstemningen var blevet gennemført på en anden måde. Det ville være et kæmpe-arbejde – mere end et menneske ville kunne overkomme inden for et arbejdsliv. Spørgsmålet om bedrageri eller retfærdighed i forbindelse med afstemningen den 14. marts 1920 eller i forbindelse med grænsedragningen i det hele taget, kan ikke

besvares objektivt. Man kan højst give et bud på spørgsmålet, og dette bud vil uvægerligt blive politisk. Derfor må vi overlade dette spørgsmål til politikerne.

Det er sandt, at den tabende part i grænsestriden 1918-1920 var stærkt utilfreds med afstemningen den 14. marts 1920. Men at disse aktører ligefrem skulle have forsøgt at lancere en myte om den bedrageriske afstemning, ja, det mener jeg faktisk er forkert. Selvfølgelig var der enkelte, som ikke kunne overvinde sig selv og deres bitterhed mod det vindende hold, det vil sige Aabenraa-linjen med H. P. Hanssen i spidsen, men disse få opgav enten at føre kampen videre, eller også gjorde de sig umulige på grund af deres bitterhed og kom derved til at stå uden for indflydelse på udviklingens videre forløb. Dermed var de jo i øvrigt også afskåret fra at propagandere noget som helst effektivt. For langt den største del af »det tabende hold« var det primære mål imidlertid at bevare den politiske gennemslagskraft, og til det formål var »myten om den uretfærdige afstemning 1920« aldeles uegnet, fordi den kun kunne give indtryk af at man var »dårlige tabere«. Det afgørende er, at det tabende hold dybest set aldrig havde været lun på tanken om, at det slesvigske spørgsmål skulle løses ved afstemning overhovedet. For det tabende hold var afstemningen den 14. marts 1920 uretfærdig, fordi hele afstemningsprincippet som sådan var forkert. En afstemning kunne principielt kun blive retfærdig, hvis den gav flertal for Danmark i hele hertugdømmet Slesvig.

Afstemningen fastlægges

Vilkårene for afstemningens afvikling i Mellemslesvig blev fastlagt under den nordslesvigske vælgerforenings møde i Aabenraa den 16.-17. november 1918. Jeg skal ikke komme nærmere ind på de enkelte begivenheder under dette møde. Blot skal jeg fremhæve, at det var ved dette møde, at Aabenraa-fløjen tegnede en streg, der gik syd om Tønder og nord om Flensborg. Denne linje var beskrevet

Deutschland

Tyskland

Danmark

Dänemark

Afstemningerne i de to zoner foregik ved, at den stemmeberettigede ved indgangen til valglokalet modtog en særlig konvolut med den internationale kommissions stempel. Derefter blev man lukket ind i et sideværelse, hvor der lå to bunker med stemmesedler for henholdsvis Danmark og Tyskland. En stemmeseddel blev lagt ned i konvolutten, som skulle lægges i valgurnen, så snart stemmeafgiverens navn var krydset af på valglisten. Konvolutter, som ved optællingen viste sig at indeholde to eller flere stemmesedler, blev erklæret ugyldige. Foto: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

vet i en resolution, der krævede en samlet afstemning i det område, der lå nord for linjen. Befolkningen i området syd for linjen, således stod det i resolutionen, havde naturligvis også ret til en afstemning, hvis den vel at mærke rejste krav om det. I de følgende dage blev der arbejdet på højtryk i Mellemslesvig. Frem til den 17. december 1918 lykkedes det at indsamle 3.401 underskrifter i Flensborg og 876 i landdistrikterne på ønsket om en afstemning også i Mellemslesvig. Det tegnede jo lovende for den danske sag i Mellemslesvig. Men under denne underskriftsindsamling løb udvalget ind i en modaktion fra de tyske myndigheders side, som man fandt var så urimelig, at man fik vælgerforeningen til at vedtage en protest. Blandt andet hed det i protestskrivelsen: »Vi fastslår, at gennem ovennævnte fremgangsmåde fra tysk side er selvbestemmelsesretten foreløbig gjort illusorisk for det danske Mellemslesvigs vedkommende.« Og videre hed det: »Vi henstiller til den danske regering, når den varetager vore interesser ved fredskongressen, at gøre opmærksom på, at den danske befolkning i Mellemslesvig under disse forhold ikke kan håbe på at opnå sin nationale ret ved hjælp af en afstemning.« Med disse formuleringer havde argumentet om den uretfærdige afstemning set dagens lys – allerede halvandet år inden den var afholdt. Mellemslesvigerne stillede sig skeptiske overfor den forestående afstemning, idet de mente at kunne forudse, at tyske chikaner, såsom valgtryk, mobning, overgreb mod forsamlings- og ytringsfriheden samt måske endda tysk valgsvindel, ville fremkalde et forvrænget billede af sindelagsforholdene i afstemningsområdet.

Luk os ikke ude!

Tre uger senere henvendte mellemslesvigerne sig igen til Danmark – denne gang direkte til det danske folk gennem den danske presse. Den 21. januar 1919 bragte en lang række danske aviser et opråb, der var underskrevet af 50 ansete borgere i Flensborg, deri-

blandt Mellemslesvigsk Udvalgs bestyrelse. I opråbet hed det: »I det øjeblik, da det danske folks sydgrænse skal sættes, gribes vi af en knugende angst for, at Flensborg kan blive udelukket fra Danmark. Kuet, som befolkningen er af det revolutionære styre, har det været umuligt for os gennem frie valgtilkendegivelser at øve indflydelse på vor fremtidsskæbne, som vi ellers kunne og burde. Mens hele det øvrige Sønderjylland fejrer genforeningsfester, er vi i Flensborg og delvis Mellemslesvig praktisk talt afskårne fra at samles. Vi ser under de foreliggende forhold ingen anden udvej. Vi henvender os til det danske folk, idet vi beder det: Forlang, at Flensborg på grundlag af de foreliggende tilkendegivelser [det vil sige på grundlag af de indsendte 4.200 underskrifter], kommer med til Danmark. Luk os ikke ude.« Appellen til det danske folk havde en klar tendens: Der var *nogen*, (det vil sige Aabenraa-folkene og Zahle-regeringen), der på forhånd var ved at udelukke de danske flensborgere. Og der var *nogen* (det vil sige de tyske myndigheder), der ville forhindre dem i at fremsætte deres krav. Under sådanne forhold ville en afstemning blive uretfærdig, og denne uretfærdighed kunne der kun rettes op på, hvis danskerne gik imod deres egen regering og forlangte Flensborg til Danmark – uden afstemning.

Det skulle vise sig, at mellemslesvigerne ikke talte for døve øren i Danmark. Også her var der stor forståelse for argumentet om, at afstemningen på forhånd måtte karakteriseres som uretfærdig. Samtidig med mellemslesvigernes opråb til den danske befolkning blev der iværksat en større mødekampagne i hele Danmark. Nærmest som et på forhånd ventet ekko blev der dagen efter udsendelsen af mellemslesvigernes opråb gennem den danske presse, nemlig den 22. januar 1919, svaret fra et stort Flensborg-møde i København. Her blev der vedtaget et resolution om, at hvis der ikke kunne sikres frie afstemningsvilkår i Flensborg, måtte man kræve, »at vor regering og rigsdag anerkender forpligtelsen til at sikre dens genforening med Danmark«. Resolutionen blev i den

følgende tid vedtaget på omkring 150 store Flensborg-møder rundt omkring i Danmark.

Flensborg-bevægelsen

Fra sommeren 1919 fik Flensborg-bevægelsen for alvor vind i sejlene. Efter at den tredje afstemningszone med Dannevirke som sydgrænse uigenkaldeligt var blevet slettet af traktatteksten, opgav Dannevirke-bevægelsen sit oprindelige standpunkt og stillede sig nu bag Flensborg-bevægelsen efter devisen: Red, hvad reddes kan! Nu stod oppositionen mod regeringens sønderjyske politik samlet, og det var ikke uden virkning: I anden halvdel af 1919 voksede presset på regeringen og ikke mindst på statsminister Carl Theodor Zahle, der ved flere lejligheder understregede, at regeringen kun ville tage imod Flensborg, hvis der viste sig at være dansk flertal. End ikke et stort dansk mindretal ville være tilstrækkeligt. Netop sådanne udtalelser virkede stærkt provokerende på oppositionen og på store dele af den danske befolkning, der mente, at regeringen med sin kølige indstilling til Flensborg selv bidrog til et dårligt og dermed uretfærdigt afstemningsresultat, fordi den skræmte potentielle stemmer væk. Et godt eksempel på denne argumentation finder vi i *Nationaltidende* 23. oktober 1919: »Hvor langt går her Danmarks ret? Det er jo befolkningen på stedet selv, der nu får afgørelsen, men det er givet, at denne ikke udelukkende kommer til at bero på afstemningens tal, således at den, der har 51, bliver vinder, og den, der får 49, taber, men at for dem, der skal trække den endelige grænse, også andre hensyn vil gøre sig gældende; og dermed hænger det også sammen, at de bagved stående partier, den danske nation og den tyske, har en vis adkomst til at gøre deres opfattelse gældende. – Fra tysk side har man heller intet øjeblik været i tvivl herom; med en voldsomhed, der næsten er påfaldende, har den tyske nation og den tyske presse kastet sig ind i agitationen om grænseafstemningen. Man har forstået, at de, der nu skal

gå til stemmebordene, skal stemme ikke blot om deres egen fremtidige statsborgerstilling, men om noget andet og mere. – Det gælder om, at man i Danmark lærer – og helst lidt hurtigt – at se tingene på samme måde. Den danske regering og dens meningsfæller synes her at have den mærkelige opfattelse, at det vil være topunktet af retfærdighed at lade afstemningerne foregå, mens man selv er absolut passiv, for så bagefter at trække grænsen i henhold til en hårfin afvejelse af afstemningens talmæssige resultat. Regeeringspartierne ser ikke, eller vil ikke se, at det danske folk i sin helhed har sin ret til at være med, til at støtte agitationen i hele det omfang, som nu er givet den.«

Flensborg-bevægelsen kæmpede på to fronter: For det første måtte man søge at opnå et dansk stemmetal, der var så højt som muligt, og for det andet måtte man forberede den danske befolkning på at tage imod Flensborg, uanset at afstemningen viste, at byen rent faktisk havde tysk flertal. Når man blader i samtidige aviser, overraskes man over den imponerende lange liste over argumenter om, hvorfor afstemningen ville blive uretfærdig. Man får den helt klare fornemmelse, at debattørerne samtidig med at de forsøgte at holde modet oppe, forberedte sig på det værste. Særlig i de sidste uger op til afstemningen i zone II var aviserne fulde af trøstende udredninger om, hvorfor afstemningen efter al sandsynlighed ikke ville tegne et realistisk billede af forholdene i Flensborg. En sådan argumentation finder vi i *Nationaltidende* fra selve afstemningsdagen i en artikel af jura-professoren Vinding Kruse, der i øvrigt senere blev formand for Grænseforeningen. Han havde været en tur i Flensborg for at planlægge Nordslesvigs overgang til dansk ret, og her havde han ved selvsyn konstateret, hvilken indvirkning det tyske embedsmandsapparat havde haft på Flensborgs befolkningssammensætning: »Hvori ligger nu faren ved afstemningen for denne befolkning? Den ligger deri, at selve afstemningsreglerne er så uretfærdige mod danskheden som vel mulig. Man har opholdt sig så meget ved den regel, at også tilrejsende fra de for-

I de anspændte dage mellem afstemningen i zone I den 10. februar og afstemningen i zone II den 14. marts 1920 fik Flensborg-hjem-bevægelsen for alvor vind i sejlene i København. Den 7. marts blev der holdt et møde i Cirkus-bygningen, hvor Dannevirke-folkene og Flensborg-vennerne samlede sig for at kræve Flensborg til Danmark. Efter mødet gik forsamlingen til kongen for at overrække en adresse med kravet om Flensborgs genforening med Danmark. Ifølge *Nationaltidende* svarede Christian X på denne adresse: »Jeg takker Dem for den hyldest, De i dag har bragt mig, og jeg beder Dem være fuldt forvisset

om, at jeg nærer de samme følelser som De. Også jeg ønsker at alle danske igen må komme hjem til vort gamle fædreland. Jeg mener, at vi med fuld tillid kan se fremtiden imøde.« Det var en klar tilkendegivelse af, at kongen lige som demonstranterne ikke mente, at Flensborgs fremtid kunne afgøres retfærdigt ved en afstemning. Kong Christian X anes på balkonen øverst til højre. Foto: Billedsamlingen, Det Kongelige Bibliotek.

skellige steder i Tyskland strømmer til afstemningen den 14. ds. Dette er selvfølgelig uheldigt; men det er forøvrigt ikke blot denne regel, nej, det er hele afstemningsprincippet, der er forkert og ganske uretfærdigt mod de danske. Selvfølgelig burde alle de, der er indvandret fra Tyskland til Slesvig siden 1864, under tvangsfortyskningens periode, det være sig militære, embedsmænd og andre, og deres afkom på forhånd have været udelukket fra enhver stemmeret. Først når denne skal fjernes, når vi til befolkningens sande kerne. Men i en by som Flensborg er der selvfølgelig et tykt lag af indvandret militær- og embedsvæsen og pågående, men overfladisk merkantilisme, som ingen rod har i landet. Hvad den mægtigste og mest vidt forgrenede militærorganisme i verden, den preussiske, har kunnet afsætte af kunstige lag stemmer i løbet af næsten seks årtier, behøver ingen forklaring.« Vinding Kruse forestillede sig naturligvis ikke, at det ved hjælp af særlige stemmeretsregler kunne lade sig gøre at skrælle det indvandrede befolkningslag bort, og derfor var der for ham ingen tvivl om, hvad der ville være mest retfærdigt: »Og derfor må vi forstå, at hvis vi herhjemme svigter de danske i Flensborg, dersom de rent talmæssigt i øjeblikket skulle bukke under i denne ganske ulige og meningsløse ulige kamp, så svigter vi – ikke blot vor danskhed – men simpelthen vor menneskelighed.« Altså: Flensborg skulle med til Danmark, fordi det ikke var muligt at afholde en retfærdig afstemning.

Forsøg på at »runde op«

Dagen efter var der vished. I Flensborg faldt kun 25% af de afgivne stemmer til fordel for Danmark. Ganske vist kunne man pynte lidt på resultatet ved at trække alle de tilrejsendes stemmer fra, danske såvel som tyske. Men derved nåede man kun op på 28,1%. Skuffelsen over afstemningsresultatet gik ikke så meget på, at man ikke havde opnået dansk flertal i Flensborg – det var der nok ikke mange der havde turdet håbe på – nej, man var skuffet, fordi man

mente, at man kunne have opnået et højere stemmetal, hvis der havde været enighed i den danske lejr. Hvis det danske folk og den danske regering fra begyndelsen havde krævet en sydligere grænse, ville stemningen i afstemningszone II måske have været mere positiv over for Danmark, og derved kunne man måske have opnået for eksempel 33% eller 40% danske stemmer. Det manglende danske flertal kunne man så dispensere for med begrundelse i forskellige økonomiske og geografiske argumenter, men også med begrundelse i andre forhold, som for eksempel valgtryk, valgsvindel, myndighedernes overgreb, den korte agitationstid, og så videre. Man havde før afstemningen så at sige regnet med at kunne »runde resultatet op«. Men man havde ikke forestillet sig, at der skulle rundes op fra 25%.

Flensborg Avis var den første til at gøre forsøget med at runde op: I det første nummer efter afstemningen, som udkom den 16. marts 1920, sammenfattede redaktør Ernst Christiansen alle de forhold, der havde gjort, at afstemningsresultatet blev som det blev, og som havde gjort, at Flensborg kun havde opnået 25% danske stemmer. Bag bitterheden får vi et indblik i hele det store arsenal af argumenter, der kunne fremføres som bevis på, at afstemningen den 14. marts 1920 havde været uretfærdig: »Da Tysklands magt var knækket, gav man sig til at drøfte det slesvigske spørgsmåls løsning med dette samme Tyskland. Sammen med dets statsmænd slog man den linje tværs igennem vor hjemstavn, som skilte Sønderjyllands hovedstad og de hidtilværende truede egne ud.« Clausen-linjen havde altså udelukket Flensborg på forhånd, fordi alle vidste, at der ikke kunne rejses dansk flertal syd for den. Ernst Christiansen fortsætter: »Og da så dette var sket, fik de vel i alt fald hele den støtte fra Nordslesvig og fra Danmark og fra dettes regering, som det stod i menneskers magt at yde? Det er bittert og besk at vide, at der sagtens nu findes »landsmænd«, som inderst inde er glade for, at vi ikke er nået længere frem. Men at de findes, det viser under hvilke vilkår vi har kæmpet. De sejrende magter i ver-

den skrigen er mere sagesløse end Danmark. De tilbød det en efter forholdene tilfredsstillende løsning. Den danske regering afviste denne. Den opnåede herved, at endog rømningen af tredje zone faldt bort. Den gjorde ikke det ringeste forsøg på at få rømningen genoptaget. Selvfølgelig var den ikke i tvivl om rømningens betydning for anden zone. Det gjaldt om ad krogveje at nå tilbage til, hvad man var blevet enig om med Berlin. Alle henvendelser fra anden zones danske, fra Nordslesvig, fra kongeriget om rømningen fandt døve øren. Dertil kom den skæbnsvangre bestemmelse om de stemmeberettigede udefra, der gav vore modstandere et vældigt agitationskorps i sidste øjeblik. Sammen med disse ting falder det tungt i vægtskålen, at vi har måttet nøjes med nogle ugers delvis arbejdsfrihed som modvægt mod 55 års prøjsisk regimente og halvandet års samvittighedsløs altydsk vold, tilsløring og ophidsning. Vi kunne nå at få befolkningen i tale, men kun egen erfaring vil kunne overbevise den. På dette grundlag gik de danske melleslesvigere til afstemningen. Denne har bragt alvorlig skuffelse for alle, som mente at kunne skønne over stillingen i landdistrikterne. Muligvis findes der foruden de kendte årsager endnu ukendte, som hidtil ikke foreligger oplyste. Valgtryk og valgkneb er i hvert fald udnyttede til det yderste.« [...] »I sidste øjeblik kom efterretningen om den nye tyske omvæltning [Kapp-kuppet], der i nogle kredse virkede gavnligt, i andre skadeligt for os, på landet vel mest skadeligt for de danske tal. Langt større virkning har uden tvivl de trusler haft, som værftet og kobbermøllen lige op ad valget offentliggjorde om at flytte sydpå, når landet blev dansk – et i virkeligheden utilladeligt valgtryk, som burde have været slået ned. Lige til et par dage før afstemningen kunne ikke det samlede tal på de stemmeberettigede skaffes oplyst, og det synes ubegribeligt stort. Trods gennemsynet er der blevet vælgere tilbage, som stod opførte flere gange. Valghemmelighed var der i virkeligheden ikke tale om. En del vælgere modtog i sidste øjeblik falske meddelelser om, at de var slettet på listen. Flere danske vælgere afvistes, fordi

bedragerne havde stemt i deres navn.« Hvis vi springer hen til slutningen af Ernst Christiansens artikel, når vi frem til det sidste og altafgørende argument, nemlig: »Flensborg, som stemte dansk i 1867, har med 28% danske stemmer i 1920 hævdet sin ret til at komme tilbage til Danmark.«

Den historiske ret

Dette sidste argument viser med al ønskelig tydelighed, hvilken rangorden der herskede blandt de forskellige argumenter i Ernst Christiansens og i resten af det tabende holds politiske univers. Spørgsmålene om valgtryk eller valgsvindel rangerede i virkeligheden langt nede ad stigen i forhold til det store spørgsmål om den historiske uret i 1864. Det er ikke urimeligt at antage, at den eneste afstemning, som Ernst Christiansen ville have accepteret som retfærdig, var en afstemning der rettede op på den historiske uret, der var begået først med den preussiske erobring af hertugdømmet Slesvig i 1864 og senere med ikke-opfyldelsen af Pragfredens artikel 5 siden 1866, hvor Preussen havde lovet Østrig at afholde en afstemning. Muligheden for den afstemning var forpasset for længe siden, og derfor kunne retfærdigheden ifølge Ernst Christiansen, Vinding Kruse og resten af Flensborg- og Dannevirke-bevægelsen kun opnås ved en afgørelse uden afstemning. Dette skinnede også igennem i den officielle klage over afstemningen, som Mellemslesvigsk Udvalg sendte til fredskonferencens øverste råd i Paris få dage efter den 14. marts. Mellem den 14. og 16. marts indsamlede udvalget omkring 900 klager over valget i Mellemslesvig. I hovedsagen faldt disse klager i otte grupper, herunder for eksempel krænkelse af valghemmeligheden, utilladelig agitation, fejl i stemmelisterne, valgtryk, og så videre. Mellemslesvigsk Udvalg anmodede om, at fredskonferencen ikke tog stilling til afstemningsresultatet, førend udvalget havde haft lejlighed til at undersøge forløbet af afstemningsdagen til bunds. Det var jo et forholdsvis beskedent

krav. Men mellemslesvigerne lod det ikke være gjort med det. I klageskriftets sidste linjer hed det: »Vi vander os under den tanke, at det skulle blive os forment at vende tilbage til vort elskede fædreland Danmark, og at vi skulle blive fordømte til at forblive for stedse i vore hårdhjertede og brutale preussiske undertrykkes vold. Vi anråber af hele vor sjæl Det øverste Råd om at finde en vej til at give os vor frihed tilbage.« Med disse linjer var det også overfor fredskonferencen understreget, at klagen i virkeligheden gik på noget ganske andet end på overgreb mod valgfriheden, nemlig på det uretfærdige i, at der overhovedet skulle stemmes, og at de danske i Flensborg ikke fik lov til at komme med til Danmark.

Eftertiden

Lad mig her til sidst ganske kort forsøge at forfølge, hvad der blev af de forskellige standpunkter, efter at grænsen var blevet draget. For store dele af Dannevirke- og Flensborg-bevægelserne var det svært at affinde sig med, at slaget var tabt, blandt andet fordi de mente, at afstemningen havde været uretfærdig. Det er på den baggrund, at vi skal se oprettelsen af de nationale støtteforeninger efter 1920 og redefineringen af de gamle sønderjyske foreninger i kongeriget. Grænseforeningen blev grundlagt af medlemmer af Dannevirke-bevægelsen på initiativ af Ernst Christiansen, og i foreningens selvforståelse spillede det en ikke uvæsentlig rolle, at afstemningen havde været uretfærdig, det vil sige at det havde været uretfærdigt, at der overhovedet skulle stemmes. En af de allerførste beslutninger, der blev truffet af Grænseforeningen var faktisk affatningen af en protestskrivelse til det danske udenrigsministerium i slutningen af 1920, fordi ministeriet i sit engelsksprogede tidsskrift havde skrevet, at den dansk-tyske grænse ved afstemningen havde fundet sit naturlige og endegyldige leje. Som et kuriosum kan det i øvrigt nævnes, at Udenrigsministeriet faktisk svarede Grænseforeningen og beklagede, at der havde indsneget sig en »subjektiv

udtalelse«. Men der var andre ting, som Dannevirke-folkene tog med sig over i Grænseforeningen. De havde hele tiden hævdet, at afstemningen var uretfærdig, blandt andet fordi man ikke havde haft den fornødne tid til at foretage det vækkelsesarbejde, som var nødvendigt for at kunne afholde en retfærdig afstemning. Nu havde man al den tid, man havde brug for, og man var fast overbevist om, at man før eller siden ville nå frem til målet, nemlig dansk flertal blandt den gamle hjemmehørende befolkning i Melleml- og Sydslesvig. Men det krævede, at det danske folk stod sluttet bag arbejdet. Det havde man jo fundet ud af under afstemningskampen. Mellemslesvigerne havde igen og igen klaget over den ødelæggende virkning, som den indre danske splid havde på deres agitation. Derfor blev det efter 1920 Grænseforeningens øverste princip, at man ikke måtte vise indre stridigheder udadtil. Man ville signalere rundhed og åbenhed, og fremfor alt ville man undgå at give indtryk af, at man var i opposition til den danske regering. Det var svært i begyndelsen, men fra midten af 1930'erne gik det nemmere, blandt andet på grund af den fælles front mod nazismen. Og ser man bort fra en kort aktivistisk fase i 1946 lykkedes det Grænseforeningen helt frem til i dag at fastholde dette ikke-oppositionelle og ikke-politiske image.

En ny afgørelse

Hvad der for Grænseforeningen var et spørgsmål om image, var for den danske bevægelse i Mellemllesvig og Flensborg et spørgsmål om overlevelse som nationalt mindretal. Den bitterhed, som prægede Ernst Christiansens artikel fra den 16. marts 1920, måtte han hurtigst muligt lægge fra sig. Snart blev den 14. marts 1920 vendt til det positive: Afstemningen havde bekræftet, hvad man hele tiden havde vidst, nemlig at der var grundlag for dansk vækst i Sydslesvig. Spørgsmålet om, hvorvidt afstemningen i zone II havde været retfærdig eller ej, var ufrugtbart i politisk henseende, og der-

for blev det heller ikke brugt. Dette understreges i øvrigt af sprogbrugen. Efter 1920 blev der hverken inden for Grænseforeningens eller mindretallets ledelse talt om, at man ville have en ny afstemning. Når talen faldt på fremtiden og på de håb som blev knyttet til den, var det »en ny afgørelse«, der var tale om. Deri lå nemlig en erkendelse af, at det sydslesvigske spørgsmål næppe ville falde ud til dansk fordel, hvis det skulle løses med en afstemning.

Hvis man vil forstå de politiske kræfter, der fandt deres udladning i de halvandet år fra november 1918 til juni 1920, kan man ikke afvise det som en myte, at afstemningen var uretfærdig. Man må respektere det som et politisk standpunkt. Når Dannevirkefolk, Flensborg-venner og mellemslesvigerne argumenterede som de gjorde, var det ikke fordi de var dårlige tabere, eller fordi de på én eller anden måde skiftede kurs, da det gik op for dem, hvor tysk Flensborg i grunden var blevet. Nej, de argumenterede skam både før, under og efter afstemningen med, at en afstemning på ingen måde kunne afspejle sandheden i det gamle hertugdømme Slesvig, og derfor var den af princip uretfærdig. For i virkeligheden var hele Slesvig ned til Dannevirke gammelt dansk land, hvis befolkning var urdansk i sin kerne, men som var blevet for tysket – dels ved indvandring sydfra, dels ved et mere eller mindre tvungent skifte i sindelaget. Det var blot et spørgsmål om tid og dygtigt vækkelsesarbejde, før danskheden igen ville blive så stærk i Sydslesvig, at man kunne gøre krav på »en ny afgørelse«. Men dermed har vi allerede taget hul på en helt anden myte i Sønderjyllands historie, måske i virkeligheden en af de største.

Litteratur

Christensen, L. P.: Slesvig Delt. 1922.

Fink, Troels: Da Sønderjylland blev delt. 1978-1979.

Jessen, Franz von (red.): Haandbog i det slesvigske Spørgsmaals Historie 1920-1937. 1938.

Noack, J. P.: Det danske mindretal i Sydslesvig. 1989.

Tardieu, André: Slesvig paa Fredskonferencen. 1926.

1920 – tre myter om en genforening

Af Broder Schwensen

Efter det tyske nederlag i første verdenskrig fik indbyggerne i det tidligere hertugdømme Slesvig lov til selv at bestemme, om de ville høre til Danmark eller til Tyskland. Der blev gennemført en folkeafstemning, og resultatet af den bestemte, hvor grænsen mellem Tyskland og Danmark skulle gå. Efter 56 års adskillelse blev Nordslesvig, der jo altid har hørt sammen med Danmark, igen forenet med moderlandet. Disse tre udsagn dækker den traditionelle danske tolkning af, hvordan 1920-grænsen blev til. Kan denne tolkning stå for en nærmere granskning?

Mine damer og herrer, kære venner udi Sønderjyllands historie. En interessant foredragsaften nærmer sig sin afslutning – og så dukker endnu en historiker op for at fortælle om kæmpe-emnet »genforeningen«. Uha, det kan blive sent, før vi kommer hjem. Og det bliver værre endnu: Ham historikeren er nemlig tysker. Oven i købet insisterer han på at holde foredraget på dansk – eller rettere sagt: på gebrokkent dansk. Ja, mine damer og herrer, jeg ved godt, det bliver en hård omgang.

Emnet »genforening« er for så vidt delikat, fordi ordet genforening som begreb og idé jo har vundet hævd i Danmark. Hos de allerfleste danske sønderjyder opfattes »genforening« idag ganske bogstaveligt, altså som »forening igen«, og ordet brugt i denne betydning er blevet en fast bestanddel af det sønderjyske og danske ordforråd. På årsmøder, ved jubilæer, i udstillinger og utallige bøger bæres ordet og dets betydning videre i den danske nationale bevidsthed. Men – og dette er værd at lægge mærke til – netop kun i den danske nationale bevidsthed. For i Tyskland er afstemningen i 1920 og de spørgsmål, der knytter sig til den, i vid udstrækning glemte.

Til forskel fra forholdene i Tyskland hører begivenhederne omkring 1920 i Danmark til den nationale arv. Derfor bør man som tysk historiker passe lidt på. Det er jeg fuldt ud klar over. Når jeg alligevel her i aften kommer med nogle kritiske bemærkninger til brugen af begrebet »genforening«, sker dette ikke for at såre nogens følelser eller for at få en for længst slukket brand til at blusse op igen. Nej, denne sympatiske foredragsrækkes fortjeneste er jo netop, at vi vinder en ny suverænitet over historiens kære legender og myter. Vi er vidne til en slags historisk statusopgørelse, eller en slags åndelig forårsrengøring. Det er derfor ikke dekonstruktion, men rekonstruktion, der er målet for disse foredrag og således også for de følgende betragtninger.

I de få minutter, jeg har til min rådighed, vil jeg gerne foretage et fælles perspektivskifte sammen med Dem. Jeg vil sætte navn på tre overleverede myter vedrørende afstemningen og genforeningen og sammenligne disse myter med de historiske kendsgerninger. Hvad er myte – og hvad er sandhed?

Myte nummer 1: I 1920 stemte indbyggerne i de to afstemningszoner om deres nationale tilhørsforhold

Dette er ikke helt rigtigt. Faktum er jo, at kun de såkaldt stemmeberettigede fik lov til at deltage i afstemningen. Hvem var så disse stemmeberettigede? Versailles-traktatens artikel 109 gav stemmeret til alle mindst tyveårige personer, som var født i afstemningsområdet, havde været bosat der senest siden 1900 eller var blevet udvist derfra af de tyske myndigheder. Hvad betød dette i praksis? Det betød, at mange voksne indbyggere, der var bosat i området, ikke havde ret til at stemme, nemlig alle dem, der var flyttet hertil efter 1900. Disse mennesker – danske eller tyske – kunne godt have boet i området i 10, 12, 15 eller 20 år, kunne have arbejdet der, kunne have opdraget deres børn der, kunne måske have købt hus der eller have gjort en social eller politisk indsats til gavn for områ-

Afstemningskibet Dronning Maud ankommer i 1920 til (antagelig) Københavns Havn, efter at have transporteret stemmeberettigede hjem fra afstemningen i Flensborg den 14. marts 1920. Skibet modtages af en vinkende og hilsende menneskemængde, mens personerne på skibets dæk synes at være brudt ud i sang. Foto: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

det – alt dette betød ingenting: De havde ikke lov til at stemme om deres og deres børns fremtid. Ifølge Aksel Lassens bog *Valg mellem tysk og dansk* fra 1976, var der alene i første afstemningszone 10.000 voksne indbyggere, der ikke havde ret til at stemme.

Til gengæld ydede artikel 109 stemmeret til mange mennesker, der havde forladt området mange år før afstemningen. Nogle stemmeberettigede var blot født i området og havde i en tidlig alder forladt det sammen med deres forældre – mod nord til Danmark,

mod syd til Tyskland eller mod vest til Amerika. Disse mennesker var skam ikke så få endda. De kom i titusindtal – alle følelsesmæssigt højstemte, men ofte totalt ukendte med hensyn til områdets aktuelle problemer. Det er et faktum, at både i første og anden afstemningszone blev hver fjerde stemme afgivet af tilrejsende – folk som forlod området igen umiddelbart efter afstemningen. Vi taler faktisk om mere end 40.000 personer.

Det vil sige, at afstemningsresultatet i 1920 genspejlede de stemmeberettigedes, men ikke indbyggernes sindelag, og dermed ikke de egentlige livsforhold i 1920. Afstammingsret blev prioriteret højere end afstemningsret.

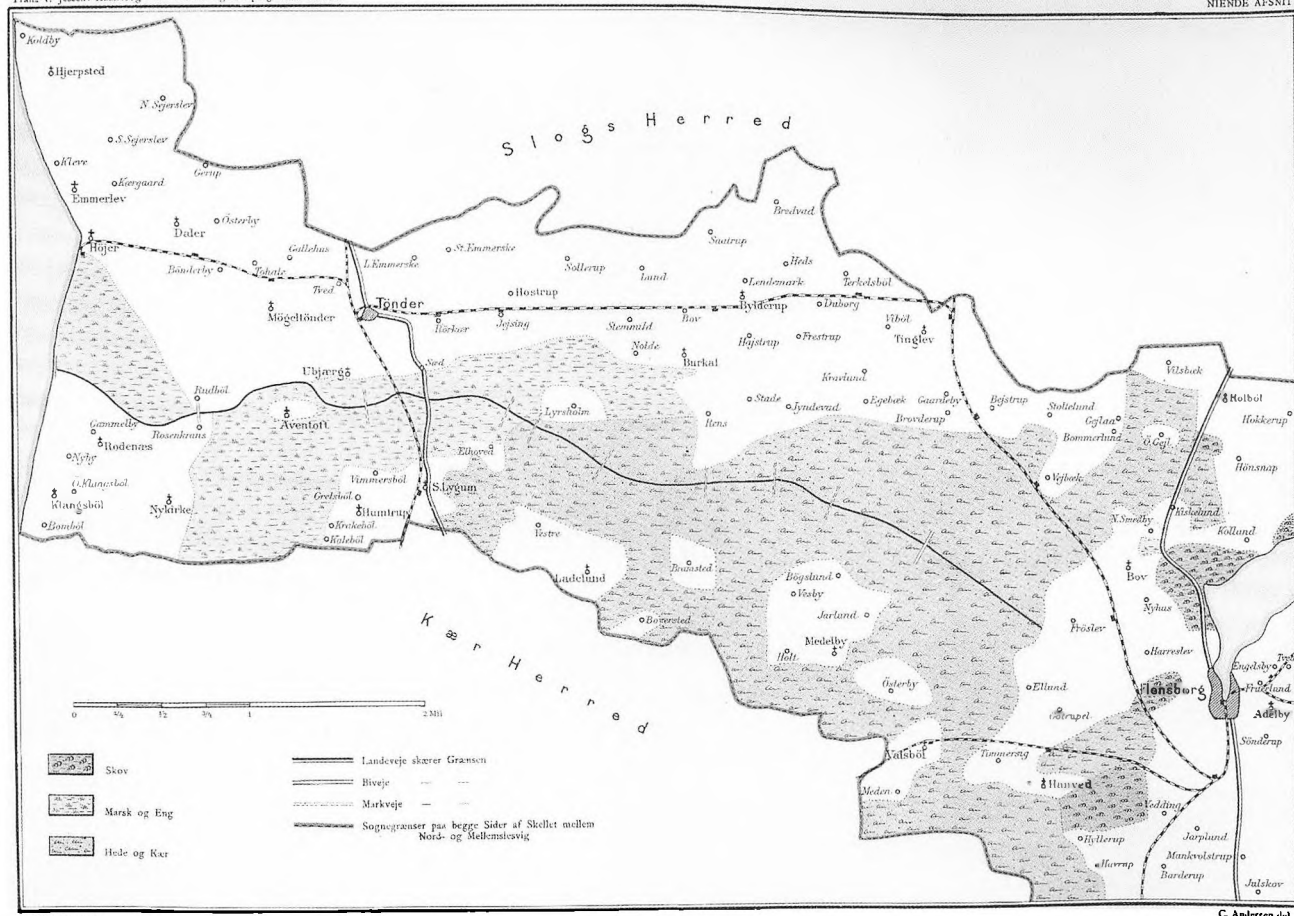
Myte nummer 2: Grænsen følger stemmeresultatet

Dette er ikke sandt. Faktisk lå grænsen fast, allerede før stemmerne blev talt op. Dette skyldes dels afgrænsningslinjen mellem første og anden zone, dels at der blev stemt efter en-bloc-princippet i første zone. Lad os begynde med zonernes afgrænsningslinje. Denne linje har en bevæget historie, som i sig selv ville give stof til et særskilt foredrag. Her skal blot nævnes de vigtigste fakta: Zonernes afgrænsningslinje går tilbage til 1890, hvor magister H. V. Clausen definerede Nordslesvig som området nord for en national sindelagslinje, som gik syd om Tønder og nord om Flensborg. Ifølge historikeren Troels Fink var H. V. Clausen allerede på dette tidspunkt overbevist om, at Flensborg var tabt for Danmark. H. V. Clausen var også klar over, at Højer og Tønder i 1890 var tysksindede, men af infrastrukturelle grunde tog han alligevel begge byer med under sin definition af Nordslesvig.

Clausen-linjen, som den straks blev døbt, havde altså det nationale styrkeforhold omkring 1890 som sit grundlag og var altså fra begyndelsen ukorrekt med hensyn til Højer og Tønder. Alligevel blev Clausen-linjen 30 år efter, altså en hel generation senere, brugt som afgrænsningslinje mellem første og anden afstemningszone –

Franz v. Jessen: Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaals Historie

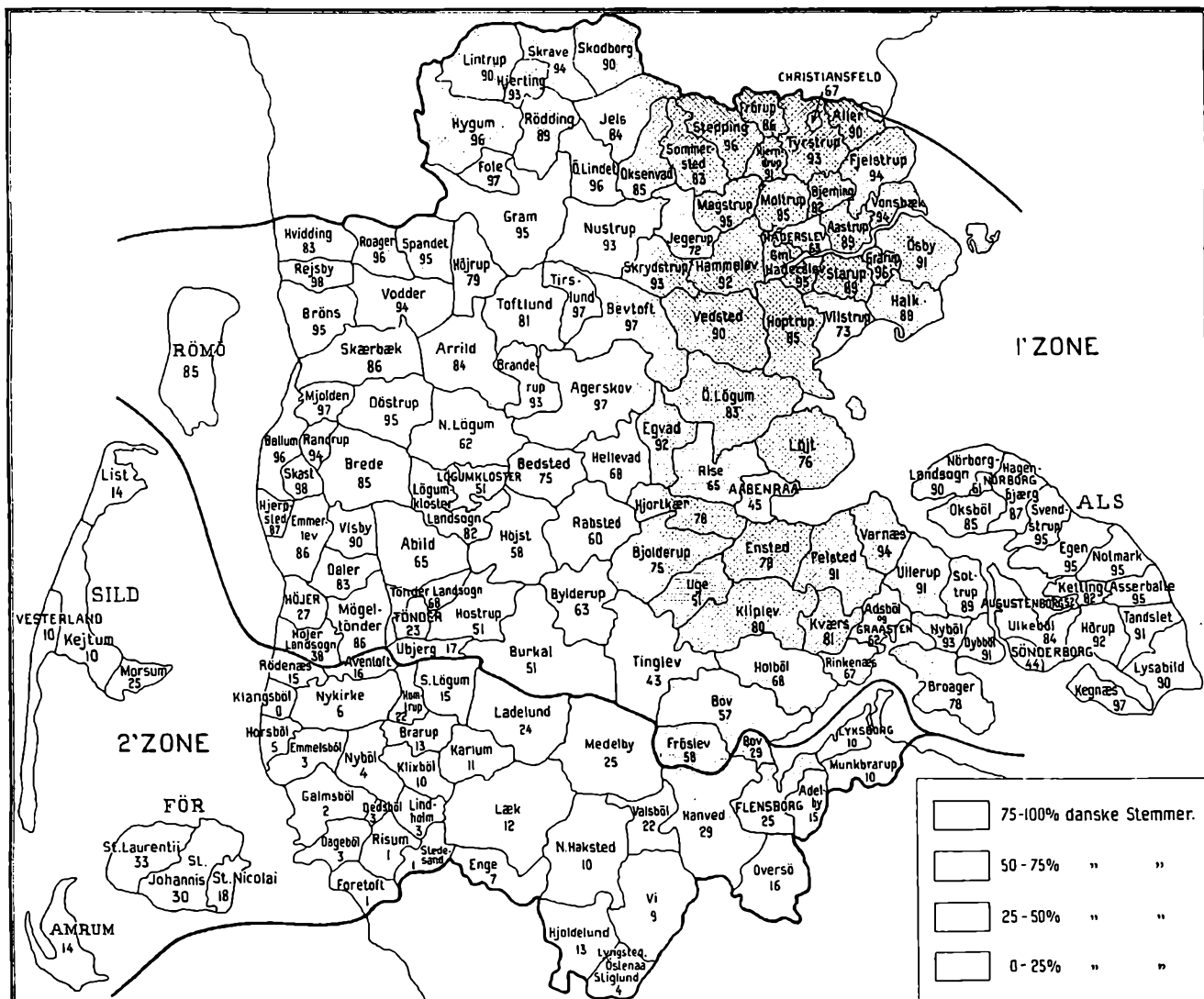
NIENDE AFSNIT

Kort over Nordslesvigs sydgrænse. Her ses den linje, som H. V. Clausen i 1890 tegnede for at definere Nordslesvig som området nord for en sindelagslinje syd om Tønder og nord om Flensborg. På kortet standser linjen dog vest for Flensborg. Efter Franz v. Jessen: *Haandbog i det Nordslesvigske Spørgsmaals Historie*.

uanset de forandringer der var sket i mellemtiden, som faktisk havde øget den tyske befolkningsdel. Clausen-linjen blev desuden knyttet sammen med et andet udemokratisk forhold: Til forskel fra afstemningszone II blev der i zone I stemt efter en-bloc-princippet. Det betød, at intet sogn og ingen by med nok så stort tysk flertal i den første zone ville kunne komme til Tyskland.

Grænsen blev altså på grund af Clausen-linien trukket, længe før den første afstemningsseddel blev kastet i valgurnen. Hvis man

Kort over afstemningsresultaterne i Sønderjylland den 10. februar og den 14. marts 1920. I zone I blev der afgivet 101.632 stemmer – 75.431 stemmer eller 74,2% var afgivet for Danmark, mens 25.319 eller 24,9% var afgivet for Tyskland. I zone II blev der afgivet 64.524 stemmer, heraf 12.800 for Danmark og 51.724 for Tyskland – svarende til henholdsvis 20 og 80%. Med dette samlede afstemningsresultat blev grænsen mellem Danmark og Tyskland lagt fast. Gengivet efter *Sønderjyllands Historie*, bind 5: 1864-1920

altså holder sig til kendsgerningerne, må man konstatere, at en by som Tønder faktisk ikke oplevede en »genforening« i 1920. I Tønder by blev der afgivet 76% stemmer for Tyskland. Af Tønders bosiddende befolkning stemte 61% tysk. Det svarer til 2.500 tyske stemmer over for 1600 danske stemmer.

Men afstemningsproceduren ramte også danskerne i afstemningszone II. På grund af zonegrænserne var også deres skæbne nærmest bestemt på forhånd. Denne afgrænsning af zonerne skyldtes ikke mindst Aabenraa-gruppen omkring H. P. Hanssen. Hans ønske var ikke at få alle danskere i Slesvig med til Danmark, men derimod at vinde et område for kongeriget, som var mindre, men som til gengæld var næsten nationalt homogent. Parolen lød: Vi vil kun have så mange tyskere med, som vi er i stand til at opsuge i løbet af et par generationer. Derfor kom Tønder med sine forventeligt »fordøjelige« 2-3.000 tyskere til afstemningszone I til Danmark, mens Flensborg med sine forventeligt »ufordøjelige« 25.000 tyskere kom til at ligge i afstemningszone II og dermed i Tyskland.

I Aabenraa, Sønderborg og Tønder var de bosiddende danskere i 1920 i mindretal, men alle 4.000 kom lykkeligt til Danmark – mens de dengang næsten 8.000 bosiddende Flensborg-danskere end ikke havde en chance for en »genforening«.

Men ikke nok med det: Hvis man lægger alle stemmer i afstemningszone I og II sammen, så var der faktisk et dansk flertal i afstemningsområdet i sin helhed: nemlig 88.000 danske stemmer over for 77.000 tyske. Det kan derfor ikke undre, at især Flensborg-danskerne opponerede imod H. P. Hanssens politik eller rettere sagt: dennes nationale aritmetik. Sådan set blev de mellemslesvigske og flensborgske danske »snydt« – ikke af de evigt onde tyskere, men af de danske landsmænd omkring Aabenraa-gruppen.

L. P. Christensen, den senere chefredaktør på *Flensborg Avis* og mindretalslederen Ernst Christiansens højre hånd, fortolkede derfor begivenhederne i 1920 i *Grænsebogen* fra 1923 under underskriften »Slesvig delt« – altså ikke noget med »genforening« her!

Jeg synes det er vigtigt, at man gør sig disse kendsgerninger klart. Kun sådan kan man forstå, at der på såvel dansk som tysk side var mennesker og familier, der følte sig som ofre for afstemningsproceduren og derfor som historiens tabere ved det, som andre kaldte eller stadigvæk kalder »genforeningen«.

Myte nummer 3: Genforeningen i 1920 var en bekræftelse på en århundredlang ubrudt enhed mellem Kongeriget Danmark og Slesvig

Denne myte bygger på den såkaldt historiske ret og findes på mange plakater fra afstemningstiden, i sange, i digte og i højtidelige taler. Hvem husker ikke Henrik Pontoppidans digt: »Det lyder som et eventyr – et sagn fra gamle dage, en røvet datter, dybt begravet, er kommet frelst tilbage.« En røvet datter, dybt begravet? Det er ikke meningen at dykke ned i den slesvig-holstenske og danske histories bundløse dynd – så kommer vi aldrig hjem i aften. Lad os bare konstatere, at hertugdømmet Slesvig siden middelalderen havde en statsretlig særstilling inden for den danske helstat og helt frem til 1864 ikke var en del af kongeriget. I myten glemmes også, at det nationale spørgsmål senest i tiden efter 1900 havde mistet betydning i Danmark. Industrialisering, modernisering, de sociale modsætninger, men også den vanskelige sikring af den militære neutralitet bestemte den politiske dagsorden i kongeriget. Det er også glemt, at den danske regering i 1907 anerkendte det dengang bestående grænseforløb ved Kongeåen. Og det er også glemt, at der, hvor myten skulle finde sin officielle sanktion, nemlig i selve lovteksten om genforeningen, brugte man ikke begrebet. Statsretligt udsendte kong Christian X den 9. juli 1920 sit »Kongeligt Budskab i Anledning af Indlemmelsen af de sønderjydske Landsdele i Kongeriget«. »Indlemmelse« – ikke »genforening«, og ikke »Sønderjylland«, men netop kun dele deraf.

Derfor var det nogle vigtige ord, Niels Neergaard, den danske statsminister og en af Danmarks førende historikere, sagde ved genforeningsfesten på Dybbøl Banke i 1920: »Vi taler om genforening. Sagen er, at aldrig i vor tusindårige historie har Sønderjylland været ét med Danmark. Først nu sker det efter sønderjydernes egen lykkelige vilje.«

Mine damer og herrer. Genforeningsmyten går ud på, at historien og dermed den historiske opgave havde fundet sin retfærdige afslutning i 1920. Men sådan var det jo ikke. Genforeningen blev faktisk et projekt, der varede i adskillige årtier derefter. Efter 1990 oplevede vi tyskere også vores »genforening«. Og siden da ved vi, at genforeningsarbejdet begynder lige efter genforeningsfesten.

Litteratur

- Adriansen, Inge og Schwensen, Broder: Fra det tyske nederlag til Slesvigs deling 1918-1920. 1995.
- Jessen, Franz von: Haandbog i det slesvigske Spørgsmaals Historie 1900-1937. 1938.
- Lassen, Aksel: Valg mellem tysk og dansk. 1976.

Christian X og den hvide hest

Af Uffe Barsballe Thyssen

Da Christian X i 1920 red over Kongeåen ind i det genvundne land på en hvid hest, tog han en lille pige klædt i hvid kjole op på hesten og red sammen med hende et stykke af vejen. Kongen og den lille pige på den hvide hest fik straks stor værdi som symbol på genforeningen. Men var Christian X's hest nu også hvid? Var den ikke blot kalket til lejligheden? Og hvad skete der med den sidenhen?

Et eller andet sted i enhver sønderjydes bevidsthed er der aflejret en lille del af historien om Christian X's ridt på sin hvide hest med den lille pige i favnen over den gamle dansk-tyske grænse ved Kongeåen. En af forklaringerne på, at både gamle og unge kender denne historie, kan ud over den rent historiske betydning skyldes de over 500 mindesmærker, der er rejst over genforeningen. Det er svært at tilbagelægge mere end ti kilometer sønderjysk landevej uden at passere et sådant mindesmærke.

Den 10. juli 1920, dagen efter at den lov, der indlemmede »de sønderjyske landsdele« i Danmark, var blevet underskrevet, red Christian X over den gamle grænse ved Frederikshøj mellem Christiansfeld og Taps. Turen på den hvide hest blev symbolet på, at grænsen nu var slettet og dermed på Sønderjyllands genforening med Danmark. Dagens forløb, personerne og de planlagte begivenheder, ja endog hesten, kom efterfølgende til at stå i et nærmest mytologisk lys.

Opskriften på den gode historie

For at sådan en dag skal kunne komme til at fremstå i den historiske bevidsthed som noget helt specielt, er det vigtigt, at ingredien-

Kong Christian X på den hvide hest Malgré Tout med den lille pige Johanne foran sig. Ifølge planen skulle Johanne blot have overrakt blomster til kongen. I stedet blev hun taget op på hesten. Billedet viser antagelig situationen, da Johanne bliver sat ned igen. Ifølge Johannes mor havde pigen været stærkt utryk under det berømte ridt. Foto: Haderslev Byhistoriske Arkiv.

serne er i orden. Først og fremmest hjælper det som regel på hukommelsen, når der er en konge indblandet. Oven i købet en konge der i sin regeringstid formåede at falde af hesten hele tre gange – to gange rent bogstaveligt, tredje gang mistede han måske ikke fodfæstet, men så i hvert fald besindelsen, da han i begyndelsen af 1920 krævede regeringen Zahles afgang og dermed udløste Påskekrisen.

Dernæst krydres begivenhederne ved at få de implicerede aktører til at agere nøjagtigt, som det er forudsagt i en spådom cirka 50 år tidligere af landsdelens kendte spåkone, jomfru Fanny fra Aabenraa. Til sidst genbruger man et yndet symbol på det tabte Slesvig, nemlig den blonde pige, ved at lade den lille Johanne i sin uskyldsrene, hvide klædedragt og med sit mindst lige så uskyldsrene barnesind modtage kongen med blomster ved æresporten. At kongen oven i købet ikke holder sig til manuskriptet, men pludselig kaster sig ud i improvisationens kunst ved at tage »den røvede datter« op på hesten og omfavne hende, gør jo ikke just historien dårligere.

Jomfru Fanny – den lokale spåkone

Rammerne for begivenhederne den 10. juli 1920 var allerede blevet skabt et halvt århundrede tidligere ved jomfru Fannys forudsigelser om genforeningen. Det er nu en gang sjovest at være på det hold, der vinder. Sådan forholdt det sig også med det bedre borgerskab i Aabenraa, der syntes godt om jomfru Fanny efter hendes forudsigelse om udfaldet af treårskrigen 1848-1850. Men da jomfru Fanny i årene efter 1850 begyndte at modtage nedslående syner om 1864 og ikke mindst om slaget ved Dybbøl, kølnedes forholdet mellem hende og kredsen af danske borgere. Til gengæld så man nu i tyske kredse med ganske andre øjne på hende.

Efter 1870 optrådte der på ny andre sejrherre i jomfru Fannys varsler. Det var i denne periode, at hun modtog det varsel, der kom til at danne rammen om begivenhederne i 1920: »Kongen, der kommer herved, på en hvid hest, er en mand i sin bedste alder, hverken gammel eller ung.« Det var et utvetydigt og klart varsel, som det desværre ikke kan dokumenteres kom fra jomfru Fannys egen mund, da hendes varsler først blev nedskrevet efter hendes død i 1881. Men det var noget godt at se frem til, også selv om der skulle komme til at gå 50 år, før varslet gik i opfyldelse. Jomfru Fanny havde altså beskrevet, hvordan tingene skulle løbe af stables. Med hendes drejebog i hånden var det blot et spørgsmål om at finde de rette aktører for en af hovedarrangørerne, de dansksindedes folkefører H. P. Hanssen.

Christian X – en mand til hest

Som den første danske konge i 56 år kunne Christian X ride ind i Sønderjylland den 10. juli 1920. Det var uden tvivl en stor dag for både kongen og den sønderjyske befolkning, og det må have været rart for kongen at opleve så stor en folkelig opbakning blot tre måneder efter Påskekrisen, hvor menneskemasserne havde stået på Amalienborg Slotsplads og krævet hans afgang.

Mindesten på det sted, hvor kong Christian X steg op på den hvide hest, Malgré Tout, inden han red over grænsen ved Frederikshøj. Foto: Haderslev Byhistoriske Arkiv.

Dagen begyndte med, at kongeskibet Dannebrog anløb Kolding havn klokken 8. Samtidig var der længere sydpå en hektisk aktivitet. Ifølge avisen *Dannevirkes* korrespondent var folk allerede fra ved 4-5 tiden om morgenen begyndt at stimle sammen ved landevejen. Omkring klokken 9 kunne den forventningsfulde menneskemasse langt om længe øjne kongens kortege. En lille kilometer før grænsen gjorde den holdt. Kongen forlod bilen og steg op på den hvide hest Malgré Tout, for at jomfru Fannys varsel kunne fuldbyrdes. Hesten bar kongen – og et stykke af vejen også en lille pige – frem til en mark nord for Haderslev, hvor han skiftede til sin egen hest, som imidlertid var blevet så konfus af den megen tumult, at den smed ham af.

I Haderslev ville begejstringen ingen ende tage. Der var taler af både borgmester Møller og kongen, gudstjeneste i Vor Frue Kirke, præsentation af byens spidser på restaurant Harmonien og besøg på byens kirkegårde. Fra kirkegårdene gik turen over klosteret, Torvet, Nørregade, Slotsgade, Naffet og Skibbrogade for at ende ved havnen, hvor kongeskibet Dannebrog lå og ventede. Christian X tog afsked med byens borgere og kunne efter veludført dåd trække sig tilbage for at pleje de kvæstelser, han havde pådraget sig ved faldet fra sin hest.

Lille Johanne – en røvet datter

»Det klinger som et eventyr, et sagn fra gamle dage: en røvet datter dybt begrædt, er kommen frelst tilbage,« skrev Henrik Pontoppidan i 1918. Ord, der var møntet på Sønderjylland, men som også med lidt god vilje passede på Johannes skæbne. Johannes fulde navn var Johanne Martine Klippert. Hun blev født den 1. august 1911 nord for Haderslev. Den 13. april 1915 måtte moderen overlade hende til børnehjemmet i Erlev. Det lykkedes imidlertid hurtigt forstanderen på Erlev børnehjem, C. M. Jensen, at finde et godt hjem til Johanne, og den 3. november 1915 kunne hun

anbringes i familiepleje hos pastor Braren i Åstrup. Her levede Johanne et almindeligt, uforstyrret barneliv, indtil den dag, hvor hun og hendes nye mor besluttede sig for, at de ville se kongen ride over grænsen.

Billeder af Johanne, der bliver taget op på hesten, kender vi alle. Det er derimod nok knapt så kendt, at pigen var særdeles utryg ved hele episoden. Johannes mor gjorde sig efter hele begivenheden nogle notater om episoden: »Efter en lille tid så jeg, at Johanne blev angst, hun kunne ikke se mig og var lige ved at græde. Så hurtigt jeg kunne, trak jeg Johanne ned i grøften. Der fik hun et lille nerveanfald, som udtrykte sig i klagende toner. Jeg fik hende til ro; hun fik hatten på og stille gik vi bagefter hele sværmen.«

En ting ligger helt fast: Det var ikke planlagt, at Johanne skulle op på hesten. Nu kom hun det alligevel, og derved blev hun ganske ufrivilligt en del af begivenheden og af hele myten om den røvede datter.

Hvad er en hvid hest? – myten om Malgré Tout

Det er ikke alle heste beskåret at blive genstand for en myte. Dog findes der i 1900-tallets danmarkshistorie et par stykker. Travhesten Tarok og Malgré Tout er to eksempler på sådanne »danmarkshistoriske heste«. Hvor Tarok måtte tilbagelægge tusindvis af kilometer for at opnå sin berømmelse, var det noget lettere for Malgré Tout. Den kunne nøjes med at skridte de få kilometer fra den gamle grænse ved Frederikshøj til Haderslev. Men hvor Tarok havde Jørn Laursen i sulkyen, havde Malgré Tout kong Christian X i sadlen. Historien om Malgré Tout er en underholdende historie, også selvom om hesten allerede året efter sit historiske ridt blev slået ned. Det underholdende i denne lille fortælling er, at hesten efterfølgende blev genstand for en myte eller rettere flere myter.

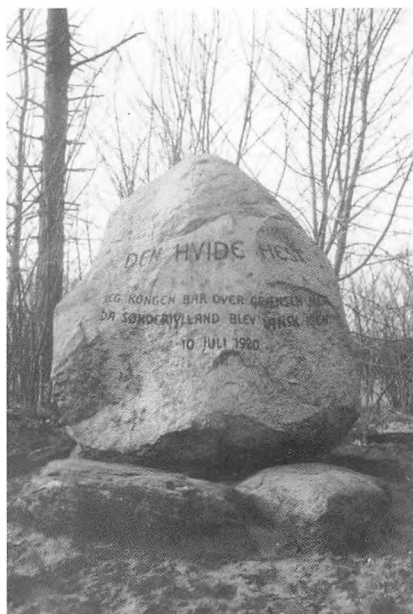
Men lad os starte med at holde os til fakta. Malgré Tout blev købt i Frankrig i 1914 af Grev Danneskiold-Samsøe på Visborg-

gård ved Hadsund, som en gave til hans hustru. I kongehuset kendte man naturligvis til jomfru Fannys forudsigelser, og allerede i efteråret 1919 fremsatte man derfor en efterlysning efter en hvid hest. Valget faldt på Malgré Tout. Hestekendere ved naturligvis, at man ikke sådan uden videre kan kaste en hest ud i en stor oprørt folkemængde. På Visborggård gik man derfor straks i gang med at træne hesten i at gå i tætte folkemængder, der råbte hurra og viftede med flag. Så hvad var mere naturligt for greven end at beordre beboerne fra landsbyen omkring gården ud i den nærliggende skov for at agere genforenede sønderjyder. Efter denne træning blev hesten opstaldet på Dalhavegård tæt ved den gamle grænse, og da dagen oprandt, blev den fragtet til en mark en lille kilometer nord for Frederikshøj, hvor festlighederne skulle finde sted. Det var her på marken, at Christian X skiftede fra sin bil til hesten.

Der er flere myter om Malgré Tout. Først og fremmest er der myten om, at hesten slet ikke var hvid, men at den blot var blevet kalket til lejligheden. Men lad os endnu en gang slå fast, at Malgré Tout rent faktisk var hvid. Den var ikke blot hvid: Malgré Tout var albino. Det forholder sig imidlertid sådan med albinoer, at de kan fremstå med et lyserødt skær. Derfor blev Malgré Tout hvidtet.

I en række artikler i landets aviser i 1983 kunne man læse, at det er korrekt, at hesten umiddelbart inden kongens ridt blev smurt ind, men at det var i rensevæske, som blev brugt for at fremhæve hestens naturlige farve. I virkeligheden var hesten rensset, eller om man vil, smurt ind i pibeler. Pibeler er, som navnet antyder, noget man bruger til at lave lerpiber af. Men det kan også bruges i knust form til hvidtning og rensning af forskellige underlag. Da pibeler har en fin struktur med et stort fedtindhold, har det været det ideelle middel til at få Malgré Tout til at fremstå som en kridhvid hest.

Hvorfor er der så opstået tvivl om, hvorvidt hesten nu i virkeligheden også var hvid? Årsagen skal findes hos kongens yngste søn, prins Knud. Prins Knud red ved siden af kongen og erindrede senere, at han havde rørt ved sin fars hest, da de red igennem fol-

Hesten Malgré Touts vældige gravmonument ved Visborggaard ved Hadsund. Foto: Haderslev Byhistoriske Arkiv.

kemængderne – og havde fået kalk på sine bukser. Altså var der ikke tale om en hvid hest. Det han havde fået på bukserne var imidlertid ikke kalk, men lidt af den fede pibelmasse. Prins Knud gentog sit udsagn flere gange, og han var derfor med til at forstærke myten om, at Malgré Tout slet ikke var hvid, men blot malet til lejligheden.

Hestens videre skæbne

Men hvad blev der af Malgré Tout efter triumftoget ind i Sønderjylland? Også her findes mange forskellige historier, da der jo var tale om hesten, der var med til at opfylde jomfru Fannys spådom. En af versionerne om hestens skæbne går ud på, at den blev slået ned straks efter genforeningen, og at kødet derefter skulle være blevet solgt hos en lokal slagter. Andre påstår, at den blev pensioneret og levede lykkeligt til sine dages ende. Endelig er der den rigtige version: Hesten fik i 1921 dårlige ben og måtte derfor skydes. Efterfølgende fik den sig et eftermæle, der er værd at ofre et par linier på.

Der var ingen tvivl om hestens historiske betydning, og der måtte derfor gøres noget, nu da den ikke var mere. Der fremkom da også mange gode forslag til, hvordan man kunne mindes hesten på bedste vis. Et forslag gik ud på at lade hesten udstoppe. Det var i og for sig et ganske godt forslag; problemet var bare, at en hest er et relativt stort dyr, og udgiften til udstopning ville derfor beløbe sig til 12.000 kr. Så mange penge var der trods alt ingen, der ville skyde i projektet. Løsningen blev, at der blev placeret en tinstung kampesten på stedet, hvor hesten blev begravet, med den højtidelige inskription: »Den hvide hest – Jeg kongen bar over grænsen hen da Sønderjylland blev dansk igen«. Gravstedet kan den dag i dag ses ved Visborggaard ved Hadsund.

Kongen skulle imidlertid ikke snydes for at have et minde om hesten, og da man nu ikke kunne få dyret udstoppet, huggede man

Malgré Touts sølvbeslåede hov, som kong Christian X fik foræret, efter at hesten var blevet slået ned i 1921. På hoven er der ligesom på Malgré Touts gravsten indgraveret: *Jeg Kongen bar over Grænsen hen*. Kongen brugte gaven som askebæger i sit arbejdsværelse på Amalienborg. Foto: Kit Weiss, De Danske Kongers Kronologiske Samling, Amalienborgmuseet, Christian VIII's Palæ.

i stedet den ene hov af inden begravelsen. Man lod hoven beslå med sølv og forærede den til kongen, der valgte at bruge den som askebæger.

Om navnet Malgré Tout, der betyder »trods alt«, er der vel kun at sige, at det hele endte godt for Sønderjyllands vedkommende – trods alt!

Litteratur

Pfeffer, Heidi: Når historie fortælles. I: Folk & kultur, 1996.

Pfeffer, Heidi: Gravstenen for den hvide hest. I: Siden Saxo, nr. 3, 2000.

Thyssen, Uffe Barsballe: Fanny, Christian, Johanne og Malgré Tout – om hvordan én stor historie kan blive til fire små. I: Haderslev Byhistoriske Arkivs Årsskrift, 2001.

Blod, jord og race i Slesvig

Af Axel Johnsen

I 1936 udgav Claus Eskildsen bogen *Dansk Grænselære* som et modspil til nazistiske slesvig-holsteneres historieskrivning. Grænselæren hævdede, at Sønderjylland indtil Dannevirke og Ejder var gammelt dansk land med en befolkning af nordisk rod. Det var der intet nyt i. Det nye bestod i, at Claus Eskildsen brugte den tyske racelære og de tyske Blut-und-Boden-teorier i sin bevisførelse. Hvad skal vi mene om bogen i dag? Er *Dansk Grænselære* et halv-nazistisk dansk kampskrift?

I 1936 udsendte Grænseforeningen Claus Eskildsens bog *Dansk Grænselære* med historikeren Vilhelm la Cour som anonym redaktør. Næppe noget andet historisk værk fra mellemkrigstidens Danmark har opnået så stor en udbredelse som denne bog. I de ti år fra 1936-1946 udkom *Dansk Grænselære* i ikke mindre end syv oplag på i alt 28.500 eksemplarer. Dertil kom et ukendt antal eksemplarer i form af sammendrag og oversættelser. Det var i sin tid virkelig en kioskbasket.

Der knytter sig utvivlsomt flere myter til *Dansk Grænselære*. En af dem synes at være den opfattelse, at bogen kom faretruende tæt på nazistisk tankegods, og at Claus Eskildsen havde halvnazistiske tilbøjeligheder. Den logiske konsekvens af denne myte må altså være, at bogen solgte så godt, fordi vide kredse i 1930'ernes Danmark var modtagelige over for eller måske ligefrem flirtede med den nazistiske ideologi. Det er faldet i mit lod at forsøge at sandsynliggøre, hvorfor dette er en myte.

Blut und Boden i hertugdømmet Slesvig

Inden vi går videre, er det nødvendigt at bruge lidt tid på at slå begreberne fast: Blut-und-Boden-tanken var ikke nogen nazistisk opfindelse. Den havde sine rødder tilbage i 1800-tallet og byggede

Claus Eskildsen (1881-1948) stammede fra Feldstedskov ved Aabenraa, tog lærereksamen i Eckernförde og fungerede fra 1902 til 1905 som lærer i Sød. I 1909 blev han lærer ved seminariet i Tønder – en stilling, som han bestred til 1946. Fra midten af 1930'erne blev han en af de mest benyttede foredragsholdere om sydslesvigske forhold, og efterspørgslen blev ikke mindre efter udgivelsen af *Dansk Grænselære*. Foto: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

oprindeligt på den dengang også herhjemme udbredte forestilling om, at et folk var én stor levende organisme, et såkaldt folkelegeme, med egne karaktertræk, egen bevidsthed og egen vilje. Omkring 1900 blev Blut-und-Boden-tanken fremført som en kritik af det moderne dekadente storbyliv, som man mente havde en ødelæggende virkning på folkelegemets sundhed: Uden landbrugssamfundet ville folket nedbrydes og gå til grunde, simpelthen fordi det manglede forbindelserne til det oprindelige, det naturbundne, til jorden. Denne argumentation blev senere overtaget, forenklet og radikaliseret af den nazistiske propaganda. Ud fra Blut-und-Boden-tanken blev der efter første verdenskrig argumenteret med, at det tyske folkelegeme ved Versaillesfreden var blevet amputeret: De landområder i Europa, hvor der var større eller mindre tyske befolkningsgrupper, måtte indlemmes i den tyske stat – Heim ins Reich. I virkeligheden var der ikke meget nyt i den nazistiske version af Blut-und-Boden-tanken: Det nye bestod i den måde, hvorpå nationalsocialisterne ophøjede den til politisk program. Ny var også brugen af en anden disciplin, nemlig racelæren. I den nazistiske argumentation tjente den dels til at udgrænse jøder og andre angiveligt ikke-tyske folkeslag, dels til at fremhæve det tyske folks racemæssige overlegenhed over andre folk. Tilsammen udgjorde Blut-und-Boden-tanken og racelæren en højst giftig blanding, for med den i hånden kunne nazisterne i princippet gøre krav på et hvilket som helst landområde i Europa, ja for den sags skyld i hele verden: Hvor Blut-und-Boden-læren ikke længere slog til, kunne man i stedet tage stikket hjem med racelæren.

Det er nødvendigt at have disse forhold i bagehovedet, når man læser *Dansk Grænselære*. Bogens argumentationsform er nemlig en ret nøjagtig kopi af den nazistiske. Claus Eskildsens budskab er kort og godt, at Slesvig ned til Ejderen – eller i det mindste ned til Dannevirke – er dansk folkegrund, det vil sige beboet af mennesker, der i deres sande kerne er danske, men som ved forskellige uheldige omstændigheder er blevet fortrysket op igennem historien.

32

36. Schlageter (i Midten) og hans Kammerater). - Ikke-nordisk.
Efter »Dahom« 1913, Nr. 31.

herre ene bestemt til at herske over de andre, og alt stort og ædelt i Menneskehedens Historie skyldes det nordiske Menneske. Det kan være tilstrækkeligt at citere følgende Sætninger af en tysk Ræcelærer (Hermann Gauch): »Der findes intet legemligt og sjæleligt Kendetegn, som berettiger os til at skelne mellem Menneske og Dyr; nej, vi kan blot trække et Skel mellem det nordiske Menneske paa den ene Side — og Dyrene inklusive de ikke-nordiske Mennesker paa den anden Side!« Meningsløsheden ses bedst ved at vise hen til, at det overvejende Flertal af det tyske Folk med samt dets Fører efter disse »Nye Grundlag for Ræceforskning« ikke vilde komme paa den rigtige Side af det ovennævnte Skel.

Som det allerede fremgaar af det foranstaaende, bør man være varsom over for alle Ræce teorier. Navnlige maa man vide, at der ikke findes rene Ræcer, at særlig Ræcerenhed og Højkultur ikke nødvendigvis hører sammen, at der findes dygtige Mennesker i alle europæiske Ræcer, og at langskallede Mennesker ikke kan siges at være mere begavede end kortskallede. Men det kan naturligvis lige saa lidt nægtes, at der findes Ræcekendtegn lige saa godt hos Mennesker som hos

33

37. Hitler (yderst til venstre) og hans Kammerater. — Ikke-nordisk.
Efter Hoffmann: »Hitler wie ihn keiner kennt.«

Dyr, og at særlig fremtrædende Ræcemerker ogsaa kan iagttages af Lægmand.

Billede 35 viser nogle tyske Typer af dinarisk Ræce, taget efter en tysk Ræcelærer (Günther: Rassenkunde des deutschen Volkes). Billede

38. Tre Brødre fra Froslev.
Dansk Slesvighære

39. Og dette er Jes!

3

Slesvig var altså dansk »Boden«, og ifølge Claus Eskildsen kunne dette dokumenteres i de slesvigske stednavne, der havde ubestridelige fællestræk med dem nord for Kongeåen, for eksempel leddene »-ing«, »-sted«, »-lev«, »-by«, »-lund«, »-rup«, »-trup« og »-strup«. At slesvigerne også var af dansk »Blut«, mente Claus Eskildsen at kunne høre i personnavnene — man kunne bare gribe ud efter telefonbøgerne, så ville man snart opdage, at telefonabonnerne nord

Claus Eskildsens bog *Dansk Grænselære* fra 1936 var bevidst udformet således, at det var svært at få øje på grænserne mellem nøgtern fremlæggelse af kendsgerninger, polemik og satire. Her ses et af de mere åbenlyst satiriske steder, hvor forfatteren tørt klassificerer selveste Adolf Hitler som værende af ikke-nordisk race. Foto: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

for Sli-Dannevirke-linien stort set allesammen hed noget med »-sen«, nemlig Andresen, Brodersen, Carstensen og Johannsen, mens de i Holsten hed Baumgarten, Delfs, Hildebrandt og Bock. Også studier af folkeejendommeligheden i Slesvig, som den kom til udtryk i for eksempel gårdtyper, markled, stivvogne, træsko, mad og drikke, måtte føre til samme konklusion. Claus Eskildsens synspunkter på dette område hvilede på et indgående kendskab til grænselandets kulturelle forhold, derom hersker der ingen tvivl, men selvom hans kildemateriale var stort og alsidigt, så var det langt fra fuldstændigt. Men det, han havde – eller rettere: det, han fremlagde – pegede naturligvis uden undtagelse i samme retning: Ved Dannevirke og Slien går skellet mellem dansk og tysk Blut und Boden.

Race-skellet ved Dannevirke

Men hvordan lå landet med hensyn til raceforhold? På dette område leverede Claus Eskildsen i sandhed en opsigtsvækkende påstand: I bogens tredje afsnit hævdede han nemlig, at der ikke blot var tale om et skel mellem dansk og tysk blod og jord, men også et tydeligt racemæssigt skel. Han hævdede rask væk, at befolkningen nord for linjen Sli-Dannevirke var af nordisk race, som manifesterede sig i øjenfarve, hårfarve og hjerneskillens form – angeliterne regnedes for at være »langskallede«, det vil sige med et indextal på 81. Dette, hævdede Claus Eskildsen, svarede nøje til den danske befolknings indextal og stod angiveligt i modsætning til indbyggerne på halvøen Svansø lige på den anden side af Slien, hvor indextallet var 83. Her nærmer vi os et springende punkt i forståelsen af *Dansk Grænselære*. Netop race-kapitlet er – undskyld disse udtryk – så videnskabeligt uvederhæftigt og fuldstændigt udokumenteret, at der kun kan være tale om én ting: nemlig satire. Lad mig give et par eksempler.

Satire

På billedet side 34 i *Dansk Grænselære* stiller forfatteren sine læsere den opgave at udpege deres »langskallede« nordiske racefælle blandt en gruppe »kortskalet« tyske soldaterkammerater fra første verdenskrig. Claus Eskildsen tager for givet, at det må være den mindste kunst. Med fare for at afsløre mig selv som tilhørende den »kortskalet« type må jeg tilstå, at jeg ikke kan løse opgaven. Claus Eskildsen benytter sig altså i dette eksempel af, hvad man kunne kalde »kejsers-nye-klæder-effekten«. Han vil have læseren til at indse, at de nazistiske raceteorier ikke har noget på sig. Et andet eksempel finder vi på side 33. Vi ser et billede af den unge Adolf Hitler sammen med sine soldaterkammerater – ligeledes fra første verdenskrig. Claus Eskildsen foretager nøgternt sin klassifikation: »ikke-nordisk«. Det kan enhver jo se! Nedenunder ser vi som en angivelig modsætning hertil tre »frejdige, jævne og lune« brødre fra det nordiske Frøslev samt den hyggelige nordiske Jes med sin hyggelige nordiske pibe! Dette er ikke raceteori – det er en bidende karikatur over tysk race- og folkeminddeforskning og en ultimativ fornærmelse mod herrefolket. Bag enhver karikatur er der naturligvis en alvorligt ment pointe. Hvad er Claus Eskildsens? Og hvorfor ofrede Grænseforeningen tid, penge og kræfter på et projekt, der havde til hensigt at fremkalde vrede hos den mægtige modstander? For at besvare det spørgsmål, må vi se på den stemning, der herskede i den danske lejr efter 1933.

Det grænsepolitiske klima

Dansk Grænselære udkom midt under det skærpede opgør mellem dansk og tysk i grænselandet efter den nazistiske magtovertagelse i Tyskland i 1933. På slesvig-holstensk side blev propagandaen – godt hjulpet af hjemmetyskerne i Nordslesvig – rettet imod afgørelsen i 1920: Målet var at få Nordslesvig hjem – Heim ins Reich. Denne nye tyske aggressivitet førte til en vis samling i dansk

De tanker om det danske folks historiske ret til hele Sydslesvig, som man kunne læse i bogen, gik igen i Claus Eskildsens foredrag. Her ses en plakat fra et stort anlagt årsmøde i Flensborg-Samfundet og Foreningen Dannebrog. Hovedtaleren er Claus Eskildsen, og emnet for aftenens foredrag er ganske betegnende for den fornyede aktualitet, som Ejdergrænsen blev tildelt i Sydslesvig-interesserede kredse i Danmark efter 1933. Foto: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

Flensborg-Samfundet & Foreningen Dannebrog

afholder

AARSMØDE

Mandag den 16. Marts Kl. 20

I Studentereforeningens store Festsal, Vestra Boulevard 6, København V.

Foredragsholder:

Hr. Seminarielærer **Claus Eskildsen**, Tønder.

Foredrag: "Vor gamle Folkegrænse i ny Belysning".

Foredraget er ledsaget af Lyshilleder.

Musik af Kapelmester Hjalmar Koefoeds Tivoliorkester.

Sang og Lurblæsning.

Indbudte er bl. a. Repræsentanter for Rigsdagen og for det danske Arbejde i Sonderjylland.

Medlemmer af vore nationale Foreninger, Soldaterforeninger, Forsvarsbrødre, Officersforeninger, Officiantforeninger, K. F. U. K. og K. F. U. M. er velkomne.

Medlemskort giver Adgang med Ledsager til Mødet; dog anbefales det, at man for at sikre sig Plads henvender sig om Adgangskort og om Kort til Kuffebordet, Søndage mellem Kl. 11 og 14, paa Flensborg-Samfundets Kontor, Vesterport, 2. Sal, 219, V., Til. Byen 6249, eller indtil Mandag den 16. Kl. 15—17 i B. T. Centralen, Raadhuspladsen.

Bestyrelsen.

grænsepolitik. Gamle modsætninger mellem Flensborg-, Dannevirke- og Aabenraa-folk blev skubbet i baggrunden, således at man bedre kunne modstå det tyske pres. Det er ofte blevet sagt, at nazisternes magtovertagelse i 1933 medførte, at grænsekampen blev flyttet op i Nordslesvig. Dette er en forenkling af historien, måske endda en myte. Det er sandt, at den danske stat i samarbejde med grænseorganisationerne oprustede overfor det aggressive tyske mindretal. Men det udelukkede bestemt ikke, at man fra dansk side også gik offensivt til værks i Sydslesvig, det vil sige langt inde bag fjendens linjer, i området omkring Dannevirke og Ejderen. Til et sådant forehavende måtte man nødvendigvis have ideologien i orden – ikke mindst overfor den danske offentlighed, som jo skulle finansiere dette kostbare pionerarbejde. Allerede i 1931 var der blevet bygget en dansk skole i Slesvig – den blev stærkt udbygget i 1936 –, og i 1935 indviede Grænseforeningen en skole så sydligt som i Tønning. Her havde der i årtier ikke været tale om nogen fast organiseret danskhed, og derfor havde man hidtil end ikke turdet tænke på at bygge en skole til de ganske få mennesker i Ejdersted, der kaldte sig danske. Men nu vovede Grænseforeningen springet med 31 elever, 18 børnehavebørn og én lærer. Alt imens gennempløjede vandrelærere Sydslesvigs sydligste dele og afholdt dansk-kurser, der skulle gøde jorden for yderligere danske skolebyggerier. Påstanden om, at Danmark i løbet af 1930'erne førte en stadig mere defensiv grænsepolitik og koncentrerede indsatsen om Nordslesvig, gælder ikke, hvis man ser den offentlige og den private indsats under ét – snarere tværtimod.

Dansk offensiv i Sydslesvig

Men hvad har alt dette med Claus Eskildsens *Dansk Grænsefare* at gøre? Jo, bogen var det ideologiske grundlag for den nye offensive danske linje i Sydslesvig. Den var en understregning af, at danskerne havde retten på deres side. Jeg tror ikke, at det er urimeligt at

hævde, at Claus Eskildsen og Vilhelm la Cour så sig selv som en slags ideologiske frihedskæmpere, der ikke var bange for at gå imod såvel fjende som egen regering og heller ikke var bange for at lade en kraftig sprængladning detonere, når der var brug for det. Og der var tilsyneladende brug for det. Fra midten af 1930'erne var ensretningen af den tyske og slesvig-holstenske historieforskning ved at være fuldbyrdet. Vilhelm la Cour beskriver i sine erindringer, hvordan han efter 1933 måtte opgive at diskutere dansk-tysk historie med den førhen anerkendte slesvig-holstenske professor Otto Scheel, fordi denne mere og mere kom under indflydelse af »nazistiske dogmer«. Et andet eksempel på udviklingen i det slesvig-holstenske forskningsmiljø er professor ved Kiels universitet, Karl Alnor. Han udgav i 1929 første bind af, hvad der efterhånden skulle udvikle sig til et mastodontisk værk under titlen *Handbuch zur Schleswigschen Frage*. Udgivelsen fortsatte efter den nazistiske magtovertagelse. Men tonen blev skærpet mærkbart efter 1933, og Karl Alnor udviklede sig efterhånden til det, man før 1920 havde kaldt en »Dänenfresser«. Grænsekampen 1918-1920 blev i hans skrifter behandlet i en hidtil uhørt uforsonlig og hævntrøstig tone. Værst gik det ud over den danske mindretalsledelse i Sydslesvig, hvis gøren og laden under grænsekampen blev fremstillet som statsfjendtlig og chauvinistisk – et prædikat, som det i øvrigt ikke var uden risiko at få hæftet på sig i det nazistiske Tyskland. Ejheller de nordslesvigske førere gik ram forbi: H. P. Hanssen slap således ikke for i de allersidste måneder af sit liv at blive kaldt »landsforræder«. Det havde han nu nok prøvet før, men til forskel fra tidligere var der her tale om såkaldt videnskabelige fremstillinger. Slesvig-holstenerne var godt i gang med at knytte myten om voldsgrænsen af 1920 sammen med den generelle vrede over Versaillesfreden, og for den danske side var det livsvigtigt at imødegå denne kobling. Man måtte forhindre, at det lykkedes slesvig-holstenerne at råbe Berlin så meget op, at Nordslesvig kom på den politiske dagsorden i Tyskland. Der var flere måder, man kunne gøre

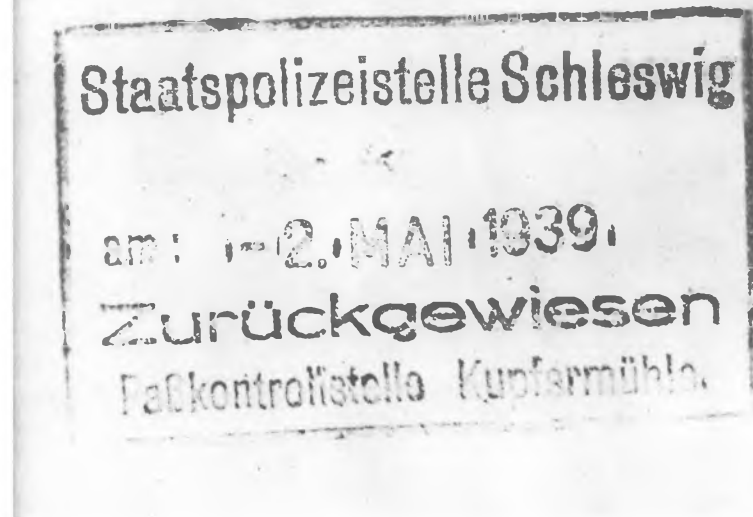
dette på: En af dem var i den offentlige debat at foreholde den slesvig-holstenske offentlighed, at Hitler aldrig havde anfægtet afgørelsen i 1920 – eller endnu bedre: Man kunne finde passager i Hitlers taler, hvor han udtrykte sig anerkendende om andre folkeslags ret til at leve deres egen uforstyrrede tilværelse – sådanne citater var der i øvrigt rigeligt af endnu i 1936 og 1937. Det var den linje, som blandt andre *Flensborg Avis* fulgte i et forsøg på at skærme det danske mindretal i Sydslesvig mest muligt. En sådan linje var utvivlsomt det længste, man kunne gå inden for det ensrettede Tyskland; men udenfor var man mere frit stillet. Derfor kunne Claus Eskildsen tillade sig at gå polemisk til værks og bruge nazisternes egne teorier om Blut und Boden på slesvigske forhold. På denne måde satte han slesvig-holstenerne i en slags svikmølle med to nærmest lige ubehagelige udveje. Devisen var: »Enten opgiver I jeres Blut-und-Boden-begrundede krav på hele Slesvig, eller også undsiger I læren om Blut und Boden, for den fortæller os jo netop, at Slesvig er dansk!« Eller formuleret anderledes: »En tysk slesviger, der kalder sig nationalsocialist, er en modsigelse i sig selv!«

Man skal altså ikke tro på alt, hvad man kan læse i *Dansk Grænselære*, og det mener jeg må være udgangspunktet. Dermed er ikke sagt, at der ikke er sande oplysninger i bogen. Men grænserne for, hvad der er sandhed, polemik, myte og satire er i *Dansk Grænselære* med fuldt overlæg gjort meget udflydende. Det var netop det, der gav bogen dens styrke og gjorde den slagfærdig i ordets dobbelte betydning. Man fejlfortolker Claus Eskildsen og Vilhelm la Cour, hvis man stiller som forudsætning, at formålet med *Dansk Grænselære* var at bidrage til folkeoplysningen. Deres mål var ikke at fremskaffe ny viden om, hvad der var sandt og usandt i området mellem Kongeåen og Ejderen, men derimod hvad der var ret og uret, og det kan jo som bekendt være noget ganske andet.

I begyndelsen af 1939 skrev Claus Eskildsen en artikel i tidsskriftet *Grænselandet* om det lausitz-serbiske mindretals skæbne i Tyskland. Det førte til, at han den 2. maj 1939 blev »zurückgewiesen« i den tyske paskontrol, da han ville krydse grænsen ved Kruså. I tidsskriftet *Grænsevagten* harcelerede Vilhelm la Cour over, at de tyske myndigheder ikke havde givet nogen begrundelse for afvisningen: »Men hvorfor så ikke sige den rent ud? Man kunne dog ganske roligt have sagt: Vi tør ikke længere lade Claus Eskildsen opsøge nyt bevismateriale til dokumentation af Sydslesvigs oprindelige danskhed. Han er en farlig mand. Lad os, inden det er for sent, frelse riget!« Foto: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

Viseringer Visas

Viseringerne bør paategnes i ki
Il est recommandé d'apposer les visas

Effekten

Dansk Grænsefare virkede efter hensigten: For det første fik den danske lejr for en stund overtaget i den ideologiske magtkamp omkring grænsen – en kamp der varede, indtil perspektivet i det dansk-tyske forhold forrykkede sig fra Sønderjylland til hele Skandinavien den 9. april 1940. For det andet fik Claus Eskildsen, Vilhelm la Cour og Grænseforeningen med *Dansk Grænsefare* bidraget yderligere til mobiliseringen af danskerne til grænsearbejdet. Spørgsmålet om grænselandetets raceforhold interesserede ikke Claus Eskildsen. Det gjorde derimod personnavnene, gårdtyperne,

bynavnene, klædedragterne, folkedigtningen, mad og drikke, for med dem i hånden kunne han hævde Danmarks historiske ret i hele området fra Kongeåen til Ejderen. Det kunne han ikke med racelæren. Når han alligevel gav racespørgsmålet en fremtrædende plads i *Dansk Grænselære*, var det for at udstille svaghederne i den tyske sammenblanding af Blut und Boden-argumenter og racelære – i særdeleshed i Slesvig, men vel også generelt. *Dansk Grænselære* er fra ende til anden et kampskrift, hvis indhold er udvalgt og skåret til efter ganske bestemte politiske kriterier. Det skulle slå slesvig-holstenerne på deres eget område og med deres egne våben, altså bekæmpe ondt med ondt. Når *Dansk Grænselære* blev revet væk fra hylderne i 1930'ernes Danmark, skyldtes det ikke, at danskerne troede på alt, hvad der stod i bogen. Men de troede på, at Claus Eskildsen kæmpede for en retfærdig sag.

At det dansk-tyske grænsespørgsmål med nogensomhelst anden fordel end den rent polemiske kunne ansues fra en racemæssig vinkel, er en myte. Det vidste Claus Eskildsen ganske udmærket.

Litteratur

- Adriansen, Inge: Er Sønderjylland dansk eller tysk? I: Vandkunsten, april 1992.
 Adriansen, Inge: Fædrelandet, folkeminderne og modersmålet. 1990.
 Eskildsen, Claus: Dansk Grænselære. 1936.
 Iversen, Peter Kr.: Claus Eskildsen (nekrolog). I: Sønderjysk Månedsskrift 1947.
 la Cour, Vilhelm: Lukkede døre. 1956.
 Noack, Johan Peter: Det danske mindretal i Sydslesvig 1920-45. 1989.

9. april 1940 var aftalt spil – Rostock-myten

Af René Rasmussen

Danske politikere vidste flere uger før den 9. april 1940, at tyskerne ville besætte Danmark. Det var nemlig blevet aftalt på et møde i nærheden af Rostock i midten af marts, hvor den danske udenrigsminister P. Munch sammen med Heinrich Himmler var nået til enighed om, at Danmark skulle besættes uden kamp.

Nu skal I høre en fantastisk historie: Den tyske besættelse af Danmark i 1940 var aftalt spil mellem udenrigsminister P. Munch og Heinrich Himmler! Det har jeg hørt fra den nu afdøde cand. mag. et jur. Jon Galster og fra journalisten Ole Hans Jensen, der vist nok for tiden befinder sig under jorden, fordi han jages af efterretningstjenesten på grund af sin viden.

Den 15. marts 1940 blev der ført top-hemmelige forhandlinger i Bad Doberan nær Rostock mellem danske og tyske politikere og militærfolk. Her blev der truffet aftaler om en besættelse af Danmark uden kamp, når Tyskland små fire uger senere ville invadere landet. Tyskerne sendte straks efter mødet en flyvemaskine til Danmark med resultatet af forhandlingerne, optaget på stålbånd, de såkaldte »Lorenz-ruller«. For at det skulle være ekstra-hemmeligt foretog maskinen en fingeret nødlanding på Lolland nær landsbyen Købelev. Her ventede danske efterretningsfolk på båndene, der straks blev sendt videre til København. Hvorfor man ikke tog et ordinært rutefly eller landede i Kastrup, ved jeg ikke. Disse bånd eksisterer endnu, men det danske rigsarkiv, der som bekendt er hermetisk lukket, vil ikke lade nogen få adgang til dem.

De danske politikere, der var indviet i sagen, var: statsminister Thorvald Stauning, udenrigsminister Peter Munch, forsvarsminister Alsing Andersen og finansminister Vilhelm Buhl. Dertil kom

værnscheferne, general William Prior og viceadmiral Hjalmar Rechner, stabschefen Ebbe Gørtz – foruden en række efterretningsfolk og diplomater.

Mødet i Rostock

Søndag den 17. marts 1940 blev udenrigsminister P. Munch hentet af et tysk fly i København og fløjet til Rostock i en ultra-hemmelig mission. I februar 1940 var hans søn, Ebbe Munch, blevet arresteret af det tyske politi i en homoseksuel bule i Hamborg. P. Munch mødtes i Rostock med Reichsführer-SS Heinrich Himmler. Heinrich Himmler var øverste chef for det tyske politi, og han benyttede sig af den fængslede søn til at lægge pres på faderen. P. Munch indvilligede i Heinrich Himmlers krav om, til gengæld for at få sønnen løsladt, at lade Danmark besætte uden kamp den 9. april 1940.

Selvom mødet altså var top-hemmeligt, og selvom man havde ofret en flyvemaskine på at få P. Munch transporteret til Rostock, så blev han indlogeret på et ganske almindeligt hotel. Og her var uheldet ude, for her mødte han om morgenen den 18. marts 1940 det tyske mindretals tidligere folketingsmand, pastor Johannes Schmidt-Vodder. Pastor Schmidt mødte faktisk P. Munch flere gange samme dag: Han mødte ham også ude i en skov, hvor P. Munch stod og kiggede op i luften efter en flyvemaskine – og endnu senere på banegården. Pastor Schmidt mødte også sin slægtning, SS-manden dr. Rudolf Jacobsen, der var Heinrich Himmlers adjutant. Rudolf Jacobsen fortalte pastor Schmidt, at der foregik samtaler mellem Heinrich Himmler og visse »høje danske herrer«.

P. Munch kom ikke med et fly fra Rostock den 18. marts 1940, for flyet var gået i stykker. I stedet måtte han tage færgen – for han skulle nemlig være hjemme samme dag for at have alibiet i orden. Rejsen var top-hemmelig, men alligevel måtte P. Munch tage med tog og færge hjem. Og som om det ikke var uheld nok, så var fær-

gen netop afsejlet fra færgelejet i Warnemünde, da P. Munch dukkede op. Men færgen blev kaldt tilbage, så udenrigsministeren kunne nå at komme med. Dette er altså noget, der findes en lang tradition for blandt danske ministre. Det var måske lidt hasarderet at pådrage sig opmærksomheden på den måde under en så top-hemmelig mission, men han havde jo travlt.

Nogle uger senere – men endnu før besættelsen – sendte den øverste chef for det tyske luftvåben, Hermann Göring, der også var indviet i Rostock-planerne, en meddelelse til statsminister Stauning gennem en mystisk person ved navn baron de Trairup. de Trairup fortalte en ligbleg Thorvald Stauning, at Hermann Göring ville fortælle englænderne om den hemmelige aftale, hvis ikke statsminister Stauning og Danmark makkede ret. Englænderne ville naturligvis blive rasende og sørge for, at den danske statsminister ville blive straffet for sit forræderi. Når man nu ved, at overfaldet den 9. april 1940 ville være mislykkedes, hvis den engelske flåde havde vidst, hvad der var i gære, så virker Hermann Görings trussel ikke særlig velovervejet – men det kunne Stauning jo ikke vide. Noget helt andet er, hvad rigskansler Adolf Hitler ville have sagt. Adolf Hitler havde forlangt absolut tavshed om forberedelserne, fordi overfaldet på Norge var en af de mest risikable operationer i krigshistorien. Han ville næppe være glad for at høre, at hans mest betroede mænd plaprede ud med sagen. Men det fik Adolf Hitler altså ikke at vide.

Nu skete der det uheldige, at baron de Trairup, efter at have snakket med Thorvald Stauning, rejste videre til England, hvor han fortalte den engelske Secret Service om den dansk-tyske aftale. Men i stedet for at benytte denne viden til at forhindre det tyske overfald på Danmark og Norge, så holdt englænderne deres viden hemmelig. De anvendte den i stedet til efter krigen at gennemtvinge nogle fordelagtige handelsaftaler med Danmark. Hvis der i denne anledning er nogen, der undrer sig over, at englænderne betalte så lidt for deres bacon efter 1945, så har vi forklaringen her.

Også modstandsbevægelsen fik under krigen kendskab til Rostock-aftalerne. Men de lovede at holde tand for tunge til gengæld for at blive repræsenteret i den første danske regering efter besættelsen. Og det blev modstandsbevægelsen jo også. Regeringen lovede også, at der ikke ville blive retsforfulgt én eneste frihedskæmper på grund af stikkerlikvideringer under krigen. Og det er jo heller ikke sket. I det hele taget har flere udnyttet deres viden om Rostock-aftalerne til at opnå fordele. Det gjaldt ikke mindst tyskerne: Den danske regering måtte først og fremmest give afkald på at få Sydslesvig tilbage. Det var jo derfor, statsminister Vilhelm Buhl i 1945 var så hurtigt ude med sit »grænsen ligger fast«.

Begivenhederne den 9. april 1940

Rostock-aftalerne var ultra-hemmelige, men nogen var man jo nødt til at indvi i aftalerne. Det drejede sig om flere ministre og politikere, foruden en række militærfolk og statslige embedsmænd. Der blev udstedt en række højst mystiske ordrer forud for den 9. april 1940: Man måtte ikke skyde på tyskerne, før de havde passeret grænsen; flyvemaskiner måtte ikke recognoscere langs med grænsen; soldaterne måtte ikke grave skyttegrave; der måtte ikke sprænges jernbanebroer og andet, flåden blev ikke sat i alarmberedskab; en kanon på Middelgrundsfortet ud for Københavns havn blev saboteret; der var en vej nede på Falster, som egentlig var gravet op, men som kort før den 9. april blev sat i stand, kajen ved Langelinje i København var ryddet, så de tyske skibe let kunne lægge til – og sådan skete der mange forskellige mærkelige ting omkring den 9. april 1940. Jon Galster har opregnet ikke færre end 64 besynderligheder og mystiske hændelser. Vi kan eventuelt tage nogen af dem op i spørgerunden bagefter.

Én af de mærkeligste ting fandt sted i Sunds ved Herning: Politimesteren i Herning havde nogen tid før den 9. april 1940 givet nogle forseglede kuverter til to borgere i Sunds, en kartof-

Det tyske troppetransportskib Hansestadt Danzig lagde til ved Langeliniekajen i København om morgenen den 9. april 1940, vistnok sammen med et mindre ledsageskib. Der var masser af fri kajplads til de tyske skibe. Ifølge Rostock-myten skyldtes det, at skibene var ventet. Op ad dagen strømmede nysgerrige københavnere til Langelinie for at se skibene. Foto: F. Aggersbo, Frihedsmuseet.

felavler og en centralbestyrer. De havde fået besked på ikke at åbne brevene, før der kom ordre til det. Ordren kom den 9. april 1940 om morgenen. Ifølge brevet skulle de to borgere stille sig ud i et nærmere bestemt kryds og vise tyskerne vej til Karup flyveplads. Det gjorde de, men deres naboer så naturligvis temmelig skævt til dem. Da det viste sig, at tyskerne udmærket kendte vejen til Karup, tog de hjem igen. Og få dage senere kom der betjente og afhentede de mystiske breve hos de to borgere. Brevene er senere forsvundet. Hvorfor politimesteren har sat to tilfældige og ham

ubekendte mennesker til at udføre dette top-hemmelige hverv, vides ikke med sikkerhed.

Nå, tyskerne kom jo den 9. april 1940 tidligt om morgenen, og efter få timers spredt kamp var det hele overstået. Danmark var besat, og der var indgået aftale med tyskerne om, at regeringen kunne fortsætte.

Dødbringende mistanke

Der var naturligvis nogen, der havde mistanke om, at der var ugler i mosen. For hvordan kunne det gå til, at tyskerne så let kunne erobre Danmark? Én af dem, der havde mistanke, var kong Christian X. Han truede Thorvald Stauning og P. Munch med en rigsretssag efter krigen. Men det skulle han ikke have gjort! I tror måske, at det var et tilfælde, at kongen faldt af hesten i efteråret 1942? Nej, der blev skudt på hesten, og derfor blev den vild og smed kongen af. Kong Christian X blev så skræmt over attentatforsøget, at han derefter klogeligt holdt sin mund.

Men der var andre, der havde mistanke. Det gjaldt for eksempel John Christmas Møller. Han tog jo til England, inden Thorvald Stauning eller andre socialdemokrater kunne nå at myrde ham. Men det blev der så rådet bod på i 1948. I havde måske en mistanke om, at der var noget muggent ved Christmas Møllers død? Han blev jo i første omgang bestukket med en ministerpost, men kunne ikke holde tand for tunge. Og så blev han myrdet af Wilhelm Buhl og Alsing Andersen. Det samme skete med flere danske nazister, der vidste besked: Det gælder både Frits Clausen og Bent Holstein. Godsejerne Sehested og Alex Hartel fik efter krigen strenge straffe med konfiskation af store dele af deres gods. Og trusler om at miste mere endnu, hvis de ikke holdt tæt. Og selveste Erik Scavenius blev efter krigen truet med, at han ville få frataget sin pension, hvis han ikke holdt mund!

Sammensværgelsen om at holde sagen hemmelig lever i dag i bedste velgående. Selvom politikere, embedsmænd, dommere og så videre udmærket ved besked, prøver de alle på at holde sagen hemmelig for den danske befolkning. Alle de historikere, der beskæftiger sig med besættelsen, ved også besked om sagen, men ingen tør skrive om det.

Konspirationsteoriens opståen

Så vidt myten. Jeg skal måske for en sikkerheds skyld sige, at jeg ikke tror ét ord af den myte, jeg lige har diventeret med. Men kan I nu stole på mig? Jon Galster skriver et sted, at ingen dansk historiker tør fortælle sandheden, men tværtimod er de alle en del af den sammensværgelse, der vil holde Rostock-myten hemmelig. Og jeg er jo historiker. Det skulle I måske tænke lidt over. Der er mange flere detaljer og enkeltheder, som aftenens program ikke levner tid og mulighed for at jeg kommer nærmere ind på her. Det kan muligvis skyldes, at Historisk Samfund for Sønderjylland er med i konspirationen og vil lukke munden på mig, inden jeg får sagt for meget.

Hvordan i alverden opstår sådan en konspirationsteori? Ja, allerede samme dag, den 9. april 1940, var der mistro og mistanker imod den danske regering og det danske militær. Man stillede det i grunden meget rimelige spørgsmål: Hvordan havde man kunnet lade sig overrumple på den måde, og hvordan kunne det være gået til, at man var blevet nedkæmpet så let? Den 9. april 1940 følte af mange som en dyb ydmygelse på hele nationens vegne. Man krævede en forklaring. For mange blev forklaringen, at der havde været humbug med i spillet.

Der var tidligt om morgenen den 9. april 1940, mens regeringen forhandlede på Amalienborg, blevet udsendt ordre om, at der ikke måtte skydes før efter nærmere ordre. Og ordren om at skyde kom aldrig. I militære kredse var man forbitret over, at man ikke

havde fået »lov til at kæmpe«. Mange steder havde man været klar til kamp, men inden der overhovedet blev løsnet et skud, var kampene blevet indstillet. Militære kredse med tilknytning til DNSAP (Danmarks Nationalsocialistiske Arbejderparti), Düring Blankensteiner og Preben Wenck, udsendte i foråret 1940 flere pjecer med skarpe angreb på regeringen. Danske kredse i Berlin med marineattaché Frits Hammer Kjølens og journalisterne Jacob Kronika og Helge Knudsen forstod heller ikke, hvorfor man i København tilsyneladende ikke havde taget de advarsler, de havde sendt i ugen op til den 9. april, alvorligt. Efter den 9. april 1940 kunne alle jo med lethed se, hvad det havde måttet ende med.

Men den egentlige konspirationsteori begyndte først at tage form i efteråret 1940. Den var et led i den danske nazi-fører Frits Clausens forsøg på at komme til magten. Det gjaldt for Frits Clausen om at ryste den danske befolknings tillid til den siddende regering. Når denne var væk, måtte regeringen vige sædet – og så ville det blive Frits Clausens tur. Den 16. november 1940 udsendte de danske nazister 100.000 eksemplarer af en pjece med titlen: »Den fulde sandhed om landsforræderiet og mordene på de danske soldater den 9. april«. Pjecen skulle have været fulgt op af en demonstration dagen efter, den 17. november, ved statuen *Den lille hornblæser* i København. Men i sidste øjeblik blev der slået kontra fra Berlin. Det tyske udenrigsministerium var interesseret i ro og orden i Danmark, og så længe den siddende regering kunne garantere ro og orden bedre end nogen anden, ville man ikke vælte den. Demonstrationen blev derfor en fiasko, og magtovertagelsen løb ud i sandet.

Efter befrielsen i 1945 opstod der atter rygter om en »aftalt« besættelse. Det var blandt internerede danske landsforrædere, nazister og hjemmetyskere, rygterne tog form. Deres eget landsforræderi ville jo være det rene ingenting, hvis det kunne bevises, at besættelsen af Danmark var aftalt på forhånd af den danske regering. Og deres egne handlinger ville få legitimitet, hvis de kunne

fremstå på baggrund af en regering, der havde optrådt som tysk marionet. Mange af de mystiske »vidner«, der henvises til, stammer fra den sladder, der var i omløb i Fårhuslejren og andre steder. Det er derfor, Rostock-myten har fået plads blandt de sønderjyske myter: Den er om ikke opstået, så i hvert fald holdt ved lige i Sønderjylland.

Første gang, Rostock-myten tog form udenfor interneringslejrene, var i 1946. Det var godsejer Alex Hartel, der henviste til Rostock-mødet i et brev vedrørende sin sag. Alex Hartel havde fået konfiskeret store dele af sit gods og sin formue og stod overfor en landsforræderdom. Det ville gavne hans sag, hvis der kunne føres bevis for påstanden om et Rostock-møde. Alex Hartel henviste til sin kilde, en anden interneret dansk nazist, løjtnant Ove Leif Guldberg, der vist nok en overgang havde været tilknyttet den danske efterretningstjeneste. Ove Leif Guldberg havde i 1945 i en engelsk interneringslejr i Tyskland talt med to mænd, der havde deltaget på tysk side i Rostock-mødet, nemlig en dr. Brandt og en dr. Grothmann. Sagen kom frem i 6. maj-tidsskriftet *Revision* i 1948. *Revision* blev udgivet af folk, der havde været anklaget eller var blevet dømt for landsskadelig virksomhed eller landsforræderi efter krigen. Ove Leif Guldberg blev afhørt flere gange, og han skiftede forklaring hver gang. Hvem de danske deltagere i Rostock-mødet var, beroede på rent gætværk. Da man fik afhørt den ene af Ove Leif Guldbergs tyske »vidner« (den anden var død i mellemtiden), kunne det positivt dokumenteres, at han slet ikke havde været i Rostock den 17. marts 1940, men derimod i Wevelsburg ved Paderborn – sammen med Heinrich Himmler, der således heller ikke kunne have været i Rostock. Ove Leif Guldberg viklede sig ind i alle mulige selvmodsigelser og endte med at begå selvmord i 1953.

Rostock-myten frem til i dag

Den parlamentariske kommission, som blev nedsat af Folketinget efter krigen for blandt andet at undersøge omstændighederne vedrørende Danmarks besættelse, gik noget lemfældigt til værks for at få opklaret beskyldningerne. Det gav naturligvis næring til den formodning, at der var »noget at skjule«. P. Munch døde i 1948, inden der for alvor var kommet gang i rygtedannelserne, og inden han kunne blive ordentligt afhørt om sagen. Det havde været bedre, om sagen var blevet opklaret dengang, én gang for alle, umiddelbart efter krigen.

I 1950 tog en anden gammel dansk nazist sagen op – nemlig redaktør Aksel Olesen fra Aabenraa. Aksel Olesen afviste sådan set Ove Leif Guldbergs version og dokumenterede, at dennes to tyske vidner ikke kunne have været i Rostock den 17. marts 1940. Men Aksel Olesen fandt et andet og bedre vidne: Heinrich Himmlers adjutant, SS-manden, dr. Rudolf Jacobsen, der var i familie med den hjemmetyske folketingsmand, førnævnte Johannes Schmidt-Vodder. Rudolf Jacobsen erklærede, at han havde været i Rostock den 17. marts 1940, og at han havde en vis viden om mødet. Aksel Olesen opsøgte også pastor Schmidt, der på det tidspunkt var omkring 80 år gammel. Pastor Schmidt mente nok at kunne huske, at han havde mødt udenrigsminister P. Munch i Rostock den pågældende dag. Dermed var der leveret nyt og friskt brændstof til myten, og det lever den på endnu. Det er nemlig aldrig nogen sinde lykkedes at få fastslået med sikkerhed, hvor P. Munch egentlig var henne den søndag 17. marts 1940.

Jon Galster kom ind i sagen i 1952, da han begyndte at skrive i tidsskriftet *Slesvigeren*. Jon Galster havde både fantasi og evne til at virke overbevisende. Han drog i 1950'erne land og rige rundt og holdt foredrag om sagen, han udsendte artikler, pjecer og bøger, hvori han anklagede flere danske politikere for landsforræderi. Efter foredragene kom folk som regel hen og snakkede med ham,

Bladet *Slesvigeren* forsider fredag den 3. oktober 1952. Forsiden er sat med store typer, hvor det slås fast, at der er indledt en ny fase i forræderisagen – altså forræderiet omkring danske politikeres aftale med Tyskland om besættelsen af Danmark den 9. april 1940. Ifølge *Slesvigeren* er redaktøren af bladet *Revision* kommet i besiddelse af Heinrich Himmlers egen beretning om det møde med den danske udenrigsminister P. Munch, der fandt sted i Rostock den 17. marts 1940. Foto: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

SLESVIGEREN

Eidora Romani terminus imperii

NUMMER 1 FREDAG, DEN 3. OKTOBER 1952 8. AARGANG

Kør med Tospand
Sprog og Politik i Tønder og Flensborg

«Den tidligere Beretning af Himmler om den danske Tids og Besættelse i 1940-1945» af Ole Galster. (Udgivet af Slesvigeren 1952.)

«De to siderpunkter for os er Flensborg og Tønder. Her er der en stor mærkelighed. Selv i den mest danske tid før 1864 var Flensborg så overvejende tysks talende, at overtrefferdeparten af byens befolkning havde tysk til omgangsprog, efter 1864 omtrent nittendeparten. Alligevel blev der ved valget i februar 1867 treds indvandring sydfra afgivet 1289 danske stemmer mod 1756 tyske stemmer. Byen Tønder var både før og efter 1864 aldeles overvejende dansk talende. Ifølge oplysning i fjor fra fliv, frimønsterspræst Appel var der i 1851 i Tønder kun 5 eller højst 6 tysks talende familier, hvor ba-

Ny Fase i Forræderisagen:
Redaktør hævder nu at have Himmlers egen Beretning om Rostock-Mødet i Hænde

En Dag vil det lykkes at komme igennem alt det Luskeri, der var omkring 9. April. Om Løsningen er nær for Haanden, kan vi ikke sige, men hvis de Oplysninger holder Stik, som Redaktør Olesen kommer med i Bladet „Revision“ for 1. Oktober, saa er der fjernet væsentlige Hindringer paa Vejen til Løsningen.

Her er Bladets egen Omtale af Sagen:

Himmlers egen Beretning om Rostock-Mødet. Redaktør Olesen er nu i Besiddelse af Himmlers egen Beretning om Mødet, hvor det blev truffet Af-

lukke øjnene for den lære, at hvor sindelaget ikke har sprøget, modersmålet til tysked og baggrund, der tabes let det populære fodfæste. Men langt værre er det i Tønder. Her blev i fjor kun af-

mange af dem »vidste noget« eller havde »hørt noget«, og disse nye oplysninger blev så indarbejdet i den store konspirationsteori.

Jon Galster stræbte efter at blive sagsøgt for injurier. Det lykkedes ham faktisk at blive anklaget i 1957. Planen gik ud på at fremlægge sine »beviser« for en domstol. Men hans beviser overbeviste ikke retten, så han måtte fire måneder i fængsel. Dette har naturligvis kun ført til en udvidelse af konspirationen til også at omfatte de danske domstole. Jon Galster kæmpede indtil sin død i 1992 en utrættelig kamp for at oplyse den danske befolkning om det store bedrag. Efter Jon Galsters død er Rostock-myten overtaget af journalisten Ole Hans Jensen. Han har skrevet en bog om emnet, og man kan desuden læse om Rostock-myten på hans hjemmeside, www.npi-news.dk. Her kan man også læse, at prinsesse Diana i virkeligheden blev myrdet af den britiske efterretningstjeneste MI5/MI6 på ordre af dronning Elizabeth; at den svenske statsmi-

nister Oluf Palme i virkeligheden blev skudt af sin egen kone; og at der allerede i 1950'erne blev indgået hemmelige aftaler mellem rumvæsener og det amerikanske militær. Der er Rostock-myten efter min mening havnet i godt selskab.

Litteratur

Bryld, Claus og Warring, Anette: Besættelsen som kollektiv erindring. 1998.

Galster, Jon: Den 9. april 1940 – en sand myte! 1990.

Jensen, Ole Hans: Maskerne falder. 1993.

Kirchhoff, Hans (red.): 1940 – da Danmark blev besat. 1990.

Svensson, Bjørn: Mytedannelser omkring den 9. april 1940. 1957.

Svensson, Bjørn: Derfor gik det sådan den 9. april. 1965.

Jernbanesabotagen i Sønderjylland

Af Henrik Skov Kristensen

Modstandsbevægelsens jernbanesabotager under besættelsen af Danmark medførte store forsinkelser i tyskernes troppetransporter til fronterne. Derigennem havde jernbanesabotagen militær betydning for de vestallierede – og derfor foretog de vestallierede ikke luftangreb mod det danske jernbanenet. Det er i hvert fald, hvad modstandsfolkene selv mener. Nyere forskning mener noget andet. Hvor stor militær betydning havde jernbanesabotagerne egentlig?

Indledningsvis vil jeg konstatere, at jeg ikke mener, man kan tale om en særskilt myte om den sønderjyske jernbanesabotage. Den sønderjyske jernbanesabotage skal ses i sammenhæng med den danske jernbanesabotage i sin helhed. Tilsvarende med myten: Den lokale myte skal ses i sammenhæng med den nationale myte. Dermed være ikke sagt, at man ikke i Sønderjylland vil kunne se og høre den lokale sabotage fremhævet som særligt omfattende eller effektiv. Men en tilsvarende fremhævelse af den lokale jernbanesabotage vil man kunne genfinde andre steder i Jylland.

Min indledende bemærkning tjener først og fremmest til at forklare, hvorfor jeg nødvendigvis må anlægge en bredere synsvinkel end den lokalt sønderjyske. Jernbanesabotagen, der begyndte i sommeren 1944, var stort set et jysk fænomen, og den blev iværksat på foranledning af de vestallieredes militære overkommando, SHAEF (Supreme Headquarters Allied Expeditionary Forces). Efter invasionen i Normandiet i juni 1944 var det magtpåliggende for SHAEF at hæmme den tyske fremførsel af troppeforstærkninger til kampzonen. Derfor anmodede man den danske modstandsbevægelse om at sabotere de tyske troppeforskydninger, som blev foretaget på det jyske jernbanenet. Forskydningerne bestod af tyske

tropper fra både Danmark og Norge. Sidstnævnte blev efter ankomsten med skib, først og fremmest til Århus, transporteret videre ned gennem Jylland med tog.

I godt 25 år var det et uomtvisteligt faktum, at jernbanesabotagen i Jylland påførte den tyske værnemagt massive forsinkelser, som fik direkte militær indflydelse på begivenhederne i kampzonen, og at den danske modstandsbevægelse derved ydede sit væsentligste militære bidrag til de allieredes krigsførelse. Det blev slået fast i adskillige bøger, hvor blandt andre modstandsbevægelsens fremmeste aktører udtalte sig med både vægt og autoritet. Således fastslog oberst Vagn Bennike, der som modstandsbevægelsens leder i Jylland koordinerede jernbanesabotagen, at mens tyskerne tidligere havde kunnet føre to divisioner ned gennem Jylland om måneden, så kunne de, efter at jernbanesabotagen havde nået sin fulde udvikling, kun regne med en halv division om måneden.

I samleværket *Danmarks Frihedskamp: Skrevet af danske Journalister* (red.: Munck og Børge Outze) fra 1948-1949, som udkom i store oplag, beskriver en række journalister modstandskampen i Danmarks forskellige egne. Den navnkundige Anton J. Toldstrup, der var leder af modstandsbevægelsens Region I, det vil sige Nordjylland, skrev deri i artiklen »Special Forces erobrer Jylland«, at »det står fast, at i krigens sidste halve år var det så godt som umuligt for tyskerne at foretage transporter på de jyske jernbaner«. Anton J. Toldstrup fastslog endvidere, lidt flot måske, at når tyskerne i efteråret 1944 begyndte at anvende Århus i stedet for Frederikshavn som anløbshavn for troppettransporterne fra Norge, så skyldtes det Region I's effektive jernbanesabotage.

Kaptajn Aage Højland-Christensen, der var leder af modstandsbevægelsens Region III i Syd- og Sønderjylland, skrev i 1946 i *Den illegale Hær. Fem Aar. Indtryk og oplevelser* (red.: Chr. Refslund og Max Schmidt), at »centralledelsen i Jylland, der gennem sin efterretningstjeneste nøje var underrettet om de tyske transportplaner, kunne med meget kort varsel spærre en hvilken som helst jernba-

Aage Højland-Christensen (1902-1961) var officer i hæren og gjorde i begyndelsen af besættelsestiden tjeneste som batterichef samtidig med at han løste opgaver i krigsministeriet. Aage Højland-Christensen havde forbindelse til civile modstandsledere, og han blev i slutningen af 1943 hærens repræsentant i et udvalg under Frihedsrådet, der tog sig af militær organisation og uddannelse. Han arbejdede på at få militærfolk integreret i modstandsarbejdet. I oktober 1944 blev han leder af Region III i Sønderjylland. Foto: Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

nestrækning i Jylland. Var et tysk transporttog blevet standset ved afsporing, skinnesprængning eller en brosprængning, og de efterfølgende tog forsøgte at vige uden om ad andre linjer, blev disse omgående spærret på passende steder, og således blev det ved hele vejen gennem Jylland.«

Aage Højland-Christensens faglige vurdering, som på klædelig vis ikke fremhæver hans egen region, kan suppleres med en vurdering, som har haft stor folkelig gennemslagskraft. A. Mogensen skrev i 1949 i en artikel om modstandsbevægelsen i Sønderjylland i ovennævnte samleværk *Danmarks Frihedskamp* blandt andet: »Invasionen på det europæiske fastland gjorde det til en militært meget betydningsfuld ting at sinke jernbanetrafikken i Danmark, hovedsageligt i Jylland, mest muligt [...] Betydningen af den sønderjydske jernbanesabotage er derfor ganske indlysende. Hele trafikken skulle igennem ved Padborg eller Tønder. Hovedparten passerede Padborg, og antallet af transiterede vogne har været oppe på

15.000 på et år [...] Region III blev specialist i jernbaneødelæggelse, og i dette område foretoges der forholdsvis flere angreb på bane-trafikken end i nogen anden egn. Den mest udsatte linje var stambanen fra Lunderskov til Padborg, som blev afbrudt atter og atter. Men samtidig sørgede man også for at spærre de sekundære linjer Bramminge-Tønder og tværbanen Tønder-Tinglev, så der ikke blev mulighed for at smutte igennem ved at omgå de sprængte strækninger. De sønderjyske grupper fik endda tid til at tage sig af linjen Bramminge-Lunderskov. På de sønderjyske strækninger er der registreret 240 sprængninger, deraf 31 togafsporinger. Seks broer blev sprængt, og de fleste krydsningsstationer fik deres sporskifter, kontrolinstallationer, drejeskiver, vandtårne og så videre ødelagt flere gange. I de sidste måneder inden befrielsen gik man efterhånden næsten helt væk fra de almindelige skinsprængninger, der ret hurtigt kunne repareres. En afsporing, derimod, afbrød trafikken for længere tid, somme tider flere døgn. I den sidste periode var ødelæggelserne så omfattende og talrige, at der næsten hver morgen lå et tog væltet på linjerne [...] Jernbanetrafikken gik faktisk i stå længere tid ad gangen. En troppetransport fra Norge var således ved en bestemt lejlighed 14 dage om at slippe gennem Jylland [...] og ved fronterne blev forstærkningerne ventet med længsel.«

Nye undersøgelser

I 1971 kunne historikeren Aage Trommer imidlertid påvise, at forestillinger om jernbanesabotagens effektivitet som de ovennævnte var stærkt overdrevne. Aage Trommers kildegrundlag var først og fremmest samtidige DSB-akter, herunder de køreplaner og kørelister, som tyskernes troppebevægelsestog kørte efter, ofte med angivelse af de forsinkelser, de blev påført undervejs. Dertil kom samtlige sabotagemeldinger fra de lokale stationer med nøjagtig angivelse af, hvor og hvornår der var sket sprængninger på banen, hvad

der var sket, og hvornår trafikken blev genoptaget. På den baggrund konkluderede Aage Trommer, at den militære værdi af jernbanesabotagen var beskeden. Det skyldtes først og fremmest, at man i modstandsbevægelsens lavere led manglede indsigt i, hvilke tyske trafik kategorier, der var taktisk relevante. Altså, hvilken trafik det var vigtigt at hæmme for at øve indflydelse på begivenhederne i kampzonen. Der fandtes også en fejlagtig opfattelse af, hvilke aktionsmål, der var mest lønsomme, for eksempel var det en udbredt, men fejlagtig opfattelse, at aktioner mod faste anlæg som signalposter og vandtårne kunne medføre en generel svækkelse af trafikkapaciteten.

Derimod var skinnesprængninger og afsporinger i stand til at fremkalde betydelige akkumulerede forsinkelser, men under den klare forudsætning, at aktionerne blev koordineret med hinanden i forhold til tid og sted. Og det skete i alt for ringe grad. Skylden herfor lå hos både London, Jyllandsledelsen og de enkelte regionsledelser.

Aage Trommer kunne konkludere, at kun i de færreste tilfælde formåede de cirka 1100 sabotageaktioner i Jylland at forsinke de cirka 30 tyske enheder af divisions- eller kampgruppetørrelse, der blev kørt sydpå i krigens sidste 11 måneder, i en sådan grad, at det kunne få taktisk betydning. Kun fem divisioner og én regimentskampgruppe blev forsinket ét døgn eller mere, resten blev forsinket i mindre end et døgn, adskillige endda overhovedet ikke.

Jernbanesabotagen i Region III

Aage Trommers påvisning af at effekten af jernbanesabotagen i Jylland som helhed var af langt mindre omfang end tidligere antaget, har også gyldighed for Region III's andel af sabotageindsatsen. Det dokumenterede Aage Trommer i 1973 i en større undersøgelse af modstandsarbejdet i Syd- og Sønderjylland. Den knapt til-målte tid tillader ikke, at jeg går i detaljer med hensyn til Aage

Trommers grundige gennemgang og analyse af jernbanesabotagens forløb i Sønderjylland. Følgende er blot nogle hovedtræk:

Region III var kun operativt duelig i to perioder, nemlig dels fra midten af august til begyndelsen af oktober 1944 og dels fra begyndelsen af februar 1945 til befrielsen den 5. maj 1945. I den mellemliggende periode var jernbanesabotagen kun af sporadisk karakter. Derfor kørte en række tyske divisionsflytninger, der indgik som led i opmarchen til Ardenneroffensiven, stort set uforstyrret gennem Sønderjylland.

Mange af aktionerne i den første periode fra august til oktober 1944 ramte overhovedet ikke den sydgående transport af tyske enheder. Det skyldtes både uheld og manglende erkendelse af trafikens karakter. Det sidste ser ud til at have været tilfældet med en stor del af aktionerne på den østlige længdebane, som blev udført af grupper fra Hjordkær, Rødekro, Bolderslev, Tinglev, Bajstrup og Fårhus. Den 5. september 1944 havde man dog held til at ramme den sydgående transport af 19. Volksgrenadierdivision ved at sprænge broen over Uge Bæk mellem Tinglev og Bolderslev. Aktionen bevirkede, at ét tog blev forsinket cirka 9½ time, et andet tog cirka 7½ time, et tredje tog cirka 6 timer og et fjerde tog cirka ½ time, fordi de måtte ledes via Tønder i stedet for som planlagt via Padborg. Togenes planlagte rækkefølge måtte også ændres. Afslutningen af divisionens transport gennem Danmark blev forsinket i cirka tre timer. En synkroniseret aktion på vestbanen kunne have medført en langt større forsinkelse, men den vestlige længdebane, som tyskerne kunne benytte som alternativ strækning, når de havde problemer på den østlige bane, udgjorde et problem: Sabotageaktiviteten vestpå var til stadighed meget svagere end østpå på grund af mangel på sabotagegrupper. En afsporingsaktion mellem Bolderslev og Hjordkær den 27. september 1944 medførte en strækningsafbrydelse på 42 timer, men desværre skete den midt mellem to flytninger af tyske enheder, så den havde ikke helt den ønskede effekt.

I perioden fra februar 1945 til befrielsen den 5. maj 1945 kulminerede sabotagen, og der var god grund til aktiviteten. I januar 1945 havde cirka 100 tog transporteret to særdeles kampduelige tyske bjergdivisioner fra ishavsfronten sydpå over grænsen. Og i løbet af krigens sidste tre måneder gik der en stadig strøm af tropetransporter sydpå for at afstive den vigende tyske front. I denne sidste hektiske periode kom der flere sabotagegrupper til: To Padborg-grupper var i aktion første gang den 9. februar 1945. Den ene gruppe blev dog rullet op af tyskerne, hvorefter Padborg ikke var aktionsduelig længere. Da Tinglev var uden illegalt arbejde fra oktober 1944, og da Gråsten samtidig slet ikke opstillede sabotagegrupper, betød neutraliseringen af Padborg-grupperne, at tyskerne var sikret fri kørsel den sidste snes kilometer inden grænsen. Strækningen blev derfor overtaget af en Sønderborg-gruppe i marts, som nåede at lave ti aktioner mod længdebanen.

Først den 4. marts 1945 gik Aabenraa-gruppen i gang, og den nåede at udføre seks aktioner. Toftlund var i aktion tre gange i marts-april. Hoptrup og Haderslev, som var hårdt ramt af arrestationer, gennemførte i februar-marts-april 12 aktioner. I nord stillede Rødding to sabotagegrupper. Begge var meget aktive i krigens sidste fase og tegnede sig for en række effektive aktioner, for eksempel sprængningen af broen over Nørre Å ved Sommersted den 16. april 1945. Den medførte cirka 5½ døgn linjespærring.

Først i marts 1945 kom der gang i sabotagen vest på. Skærbæk/Døstrup gruppen gennemførte otte aktioner. Den 15. april 1945 afsporede de et tysk lazarettog, og dagen efter foretog de en skinnesprængning. Ved de to aktioner opnåede gruppen, hvad der aldrig lykkedes for Ribe- og Gram-grupperne, nemlig at spærre vestbanen, mens østbanen var spærret på grund af sprængningen af broen ved Sommersted. Strækningen var spærret i 39 timer.

I perioden fra februar til befrielsen den 5. maj 1945 anvendte man i Region III flere taktiske principper i jernbanesabotagen. Denne mangfoldighed var i virkeligheden udtryk for Jyllands-

Den 15. april 1945 udførte Skærbæk-Døstrup-gruppen en afsporing af et tomt tysk lazarettog, og dagen efter havde gruppen succes med en skinnesprængning. Det var en af de få gange, hvor det lykkedes at spærre vestbanen, mens østbanen var spærret som følge af sprængningen af broen ved Sommersted. Strækningen var spærret i 39 timer. Fotoet af det afsporede lazarettog er taget af Skærbæk-gruppen dagen efter aktionen. Foto: Søren Abild Jensen.

lederen Vagn Bennikes manglende evne til at gennemføre den operative føring, som SOE (Special Operations Executive) i London forsømte: Sabotagen blev undertiden udløst af Vagn Bennike ved et bestemt kodeord over den danske radioudsendelse i det engelske BBC. Undertiden udførtes en samlet offensiv på en bestemt dato. Og undertiden var der fri jagt på fastsatte dage, eller fri jagt på en bestemt jernbanestrækning. Denne vekslende kurs gjorde, at sabotageaktionerne ikke fik den ønskede effekt i fuldt omfang.

I foråret 1945 blev det endnu vanskeligere at tilrettelægge en effektiv sabotage, fordi den tyske troppetraфик ændrede karakter. Den kom nu mere dråbevis og var derfor vanskeligere at erkende. Aage Trommer peger på to andre faktorer, som hæmmede sabota-gen, nemlig det tyske sikkerhedspolitis effektivitet, og den effektive tyske bevogtning af jernbanen under vigtige transporter.

Ifølge Aage Trommer var den største forsinkelse, Region III bidrog til at påføre en tysk troppetransport, den man i begyndelsen af februar 1945 påførte 233. reservepanserdivision, med i alt 28 tog, og 16. infanteridivision med i alt 15 tog. Det var i øvrigt de to enheder, der blev genstand for den største forsinkelse overhovedet som følge af den danske jernbanesabotage, nemlig henholdsvis cirka $2\frac{3}{4}$ døgn og $1\frac{1}{3}$ døgn.

Smukke ord

Jernbanesabotagens effektivitet og store militære værdi blev som nævnt slået grundigt fast i efterkrigslitteraturen. Aage Trommer peger på to psykologiske faktorer, som medvirkede til at etablere myten: Dels havde beretterne, som jo ofte var aktører, en tendens til at eksemplificere ved hjælp af det atypiske – højdepunkter blev trukket frem som eksempler på det normale, dels kunne enhver rejsende dansker i krigens sidste måneder skrive under på, at sabota-gen påførte togtrafikken ulidelige forsinkelser. Forsinkelserne i den danske trafik blev så i bevidstheden parallelforskudt til den tyske trafik, som imidlertid blev ført igennem på bekostning af den danske. Endelig har Aage Trommer peget på, at de mange rosende ord fra vestallieret side, som faldt både under og efter krigen, medvirkede til at etablere myten om jernbanesabotagens store militære betydning. Han mener imidlertid ikke, tilkendegivelserne kan tillægges nogen betydning, for som regel havde de proveniens i SOE, og SOE måtte naturligvis principielt have en positiv opfattelse af sabotagens effekt. Eneste professionelle militære tilkendegivelse fra

vestallieret side forelå i en form, der meget vel kunne tolkes som blot en gestus over for den danske modstandsbevægelse, eller som Aage Trommer udtrykker det, »smukke ord«. Den 5. marts 1945 udsendte SHAEF nemlig et særkommuniké, som understregede den danske jernbanesabotages store betydning for de igangværende allierede militære operationer.

Nyeste undersøgelser

I forbindelse med en større undersøgelse af de vestallieredes luftangreb i Danmark under anden verdenskrig, fandt jeg imidlertid sammen med to kolleger kildemateriale i britiske arkiver, som giver belæg for, at SHAEF faktisk anså den danske jernbanesabotage for at være en væsentlig militær faktor i den samlede allierede offensiv mod de tyske troppetransporter fra Norge. Undersøgelsens resultater er udgivet i bogen *Vestallierede luftangreb i Danmark under 2. verdenskrig* fra 1988. Selv om Aage Trommer i sin undersøgelse af jernbanesabotagen konkluderer, at »de to nordiske lande ikke havde afgørende betydning som tropperservoir for tyskerne«, og at »tilskuddet herfra aldrig var af afgørende betydning«, ja, så må man på baggrund af vestallierede akter fastslå, at de vestallierede fra efteråret 1944 dels fulgte transporterne meget nøje, dels investerede betydelige militære ressourcer i at lægge transporterne hindringer i vejen. Det skete ved luftangreb, både nat og dag, på den tyske skibsfart i Skagerak og Kattegat og ved omfattende minelægninger fra luften i de samme farvande. Flere interne, klassificerede aktstykker fra de involverede vestallierede, militære instanser peger på jernbanesabotagen som en væsentlig faktor i den samlede offensiv mod de tyske transportere. Det fremgår klart af et større memorandum fra SHAEF's efterretningssektion, som er dateret den 4. april 1945. Her hedder det blandt andet i dansk oversættelse, at »der er ingen tvivl om, at den samlede offensiv bestående af minelægning, luftangreb og sabotage, som blev påbegyndt i december,

Memorandum fra den 4. april 1945 om den vestallierede indsats for at forhindre de tyske troppetransporter fra Norge over Danmark til kampzonen på kontinentet. Papiret, som er udarbejdet af Major-General Strong fra SHAEF's G-2 Division (efterretningsdivisionen), Forward Headquarters, er stilet til stabsschefen ved SHAEF's G-3 Division (den operative ledelse) med kopier til Royal Air Force's og Second Tactical Air Force's ledelse. I dette samtidige, interne og klassificerede papir fremhæves den danske jernbanesabotage som en væsentlig militær faktor i den samlede offensiv mod de tyske troppetransporter fra Norge. Dokumentet findes i Public Record Office, London.

TOP SECRET
~~SUPREME HEADQUARTERS~~
ALLIED EXPEDITIONARY FORCE
 Office of Assistant Chief of Staff, G-2
FORWARD HEADQUARTERS

Copy No. 6

GBI/OI-B/370,5-3

4 April 1945

Subject: Movement of German Troops from NORWAY.

To: A.C. of S, G-3. (Copy No.1)

1. As a result of sea mining and air attacks on shipping in the waters between NORWAY and DENMARK, and of extensive and persistent sabotage attacks against railways in both countries which have taken place in the last three months the movement of troops from NORWAY to GERMANY has been greatly interfered with. Whorons in December shipping was arriving in DENMARK at a rate of some 80,000 tons per week or the equivalent of 2 - 3 divisions a month; the rate has gradually dropped to less than 10,000 tons in the week 24 - 31 March. This despite the fact that it is known that the enemy is anxious to continue the withdrawal of troops from NORWAY as rapidly as possible.
2. In addition the enemy has in the last three months been denied the use of some 65,000 tons of shipping either sunk or temporarily put out of commission by damage. In view of the recent greatly increased need for shipping in the Eastern BALTIC, and especially the need for suitable troopships, three large and several small vessels have recently had to be transferred from the Western to the Eastern BALTIC. Such transfers and losses impose on the enemy the need to produce replacements if the volume of movement from NORWAY is to be maintained. These losses have not been fully replaced as yet, and have apparently forced the enemy to seize 15 Danish ships.
3. Attacks on railways by saboteurs has in addition slowed down the rate of arrival of troops at embarkation ports in NORWAY and more especially the movement away after arrival at Danish ports.
4. There is no doubt that the programme of mining, air attacks, and sabotage initiated in December has proved extremely successful in slowing down the rate of movement of troops from NORWAY, as a result the enemy has been denied the use in EUROPE of much needed troops at a most vital period of the war.
5. It is known that the enemy is vigorously attempting, by seizing Danish shipping and commissioning vessels hitherto laid up, to restore the high rate of troop movements from Scandinavia where at least some 7 divisions are still available for export and are badly needed in EUROPE. Although unlikely now under any circumstances to arrive in time to influence the main battle these forces could still exercise an important nuisance value were they available to man fortresses in the north European ports. It is clear therefore that the present series of attacks should be maintained.
6. It is suggested that the success attained by attacks carried out in the last three months be made known to the air and special forces concerned and the importance of continuing the activities for the present, despite recent allied successes, be pointed out.

K. W. D. Strong
 K. W. D. STRONG,
 Major-General, GS,
 A.C. of S, G-2.

har været særdeles effektiv med hensyn til at sinke overførslen af tropper fra Norge. Det har betydet, at fjenden er blevet forhindret i at anvende tropper i Europa på et meget vigtigt tidspunkt af krigen«.

Videre hedder det, at »angreb på jernbanerne udført af sabotører har forsinket troppernes ankomst til indskibningshavne i Norge og især deres videre transport med tog efter ankomsten til danske havne«. På baggrund af blandt andet dette memorandum, som er en intern, klassificeret analyse og derfor som kilde betragtet har en helt anden kvalitativ værdi end et offentligt kommuniké, må det være nærliggende at konkludere, at de vestallierede faktisk tillagde den danske jernbanesabotage militær værdi, hvor fejlagtig vurderingen end måtte være.

Kunne det tænkes, at den vestallierede vurdering af den danske jernbanesabotage forhindrede luftangreb på jernbanemål i Jylland fra omkring årsskiftet 1944-1945? I betragtning af hvor højt man prioriterede at ramme den tyske transport over Danmark, forekommer det påfaldende, at der på intet tidspunkt blev beordret luftangreb mod den landværts transport, mens den søværts transport blev heftigt angrebet. Hvis det er tilfældet, har den danske jernbanesabotage været en militær faktor, selv om Aage Trommers grundige undersøgelse påviser dens begrænsede taktiske effekt. Det ville i så fald ikke være første gang i historien, at man har disponeret og ageret på baggrund af en fejlagtig analyse. Jeg har i en artikel fra 1991 i udbygget form præsenteret min kommentar til Aage Trommers konklusioner vedrørende jernbanesabotagen. Aage Trommer kvitterede ved den lejlighed delvis imødekommende.

I sit to-bindsværk om SOE og Danmark, *Med hjælp fra England. Special Operations Executive og den danske modstandskamp 1940-45*, der udkom i 1998 og i 2000, har historikeren Knud V. Jespersen fremdraget yderligere britisk kildemateriale, som understøtter min påstand om, at SHAEF vurderede jernbanesabotagen som en militær faktor. Synspunktet har dog tilsyneladende ikke

gjort synderligt indtryk på Aage Trommer. Han udgav nemlig i 2001 en antologi, *Disse fem år*, hvor kapitlet om jernbanesabotagen fra hans egen glimrende bog fra 1974, *Myte og sandhed i besættelsehistorien* er genoptrykt stort set uændret. Man kunne lidt polemisk spørge, om Aage Trommer ikke derved medvirker til at skabe en myte – en myte som ganske vist er såre beskeden i forhold til den han så fortjenstfuldt har knust?

Litteratur

- Demuth, Christian: Frihedskampen i Sønderjylland. I: Bech, C. J.; Kamphövener, Morten og Larsen, Kai Edvard: Befrielsesdage i Sønderjylland. 1946.
- Kristensen, Henrik Skov: Jernbanesabotagen – havde den militær betydning? Med replik fra Aage Trommer. I: Historie 19,1 1991.
- Kristensen, Henrik Skov: Modstandsbevægelsen på Skærbæk-egnen 1944-45. I: Sønderjyske årbøger 1993.
- Trommer, Aage: Jernbanesabotagen i Danmark. 1971.
- Trommer, Aage: Modstandsarbejde i nærbillede. Det illegale arbejde i Syd- og Sønderjylland under den tyske besættelse af Danmark 1940-45. 1973.

Forfattere

Adriansen, Inge. Museumsinspektør, lic.phil.
Museet på Sønderborg Slot, 6400 Sønderborg.

Bojesen, Christian Bo. Gymnasielektor
Amtsgymnasiet i Sønderborg,
Grundtvigs Allé 86, 6400 Sønderborg.

Buch, Jørn. Seminarielektor
Haderslev Statsseminarium,
Lembckesvej 7, 6100 Haderslev.

Christensen, Hanne. Museumsinspektør, cand.mag.
Aabenraa Museum,
H. P. Hanssensgade 33, 6200 Aabenraa.

Doerge, Immo. Studiendirektor
Surkær 18, 6200 Aabenraa.

Hansen, Hans Schultz. Landsarkivar, ph.d.
Landsarkivet for Sønderjylland,
Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa.

Henningsen, Lars. Arkivleder, dr.phil.
Arkivet og Studiefdelingen ved Dansk Centralbibliotek
for Sydslesvig i Flensborg,
Norderstraße 59, 24939 Flensborg.

Jensen, Johannes. Dr.
Weberkoppel 12, 24321 Behrendsdorf/Stöfs.

Johnsen, Axel. Forskningsstipendiat, cand.mag.
Arkivet og Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek
for Sydslesvig i Flensborg,
Norderstraße 59, 24939 Flensborg.

Jørgensen, Claus Møller. Universitetslektor
Historisk Institut, Aarhus Universitet,
Nørrebrogade, 8000 Århus C.

Kristensen, Henrik Skov. Museumsleder, ph.d.
Frøslevlejrens Museum,
Lejrvej 83, 6330 Padborg.

Rasmussen, Carsten Porskrog. Universitetslektor
Historisk Institut, Aarhus Universitet,
Nørrebrogade, 8000 Århus C.

Rasmussen, René. Arkivar, cand.mag.
Arkivet og Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek
for Sydslesvig i Flensborg,
Norderstraße 59, 24939 Flensborg.

Schwensen, Broder. Archivdirektor, Dr.
Stadtarchiv Flensburg,
Rathausplatz 1, 24937 Flensborg.

Thomassen, Jesper. Arkivar, ph.d.
Landsarkivet for Fyn,
Jernbanegade 36 A, 5000 Odense.

Thyssen, Uffe. Arkivar, cand.mag.
Haderslev Byhistoriske Arkiv,
Bispegade 15-17, 6100 Haderslev.

Østergaard, Bjørn. Aktivitetsleder, cand.scient.
Historiecenter Dybbøl Banke,
Dybbøl Banke 16, 6400 Sønderborg.

Den sønderjyske historie er som al anden historie fuld af myter – såvel sande som usande. De er en vigtig del af vores historielærdom. *19 myter i Sønderjyllands historie* behandler et udvalg af disse myter og forsøger at forklare, hvorfor de er opstået, hvilken funktion de har haft igennem tiderne, men også hvorfor de måske bør aflives. Bogens artikler er skrevet af danske og tyske forfattere og giver mange nye fortolkninger af den sønderjyske historie fra de ældste tider til i dag: Hvad er forskellen på betegnelserne »Sønderjylland« og »Slesvig«? Hvordan opstod myten om Christian II og det runde bord? Ville krigen 1864 være forløbet anderledes, hvis de danske soldater havde haft bagladegeværer? Var genforeningen i 1920 retfærdig for alle parter? Var Christian X's hvide hest virkelig hvid? Var Tysklands besættelse af Danmark den 9. april 1940 aftalt spil? Alle disse spørgsmål – og mange flere – sættes der fokus på i *19 myter i Sønderjyllands historie*.

